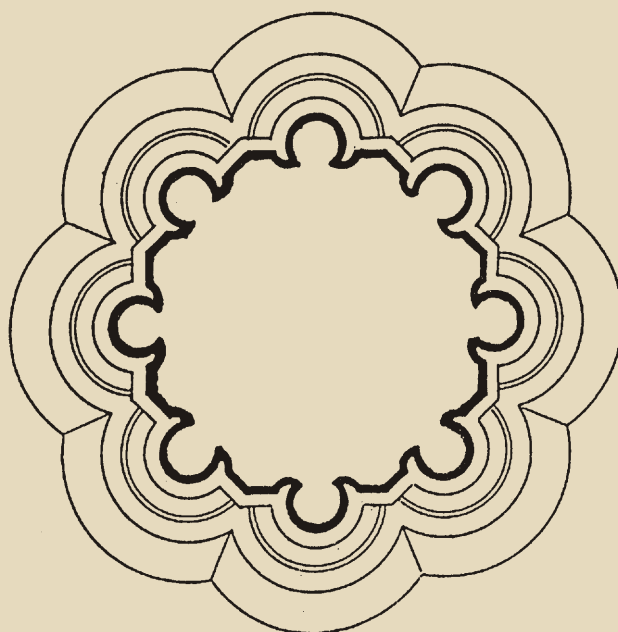

LYSE KLOSTER

EN BYGNINGSANALYSE

AV

MARIT NYBØ

AVHANDLING FOR MAGISTERGRADEN I KUNSTHISTORIE
UNIVERSITETET I BERGEN
HISTORISK-FILOSOFISK FAKULTET
HØSTEN 1986

Tegningen på omslaget viser tverrsnitt av kapittelsalens
rundpilar i Lyse, etter J. Meyer.

LYSE KLOSTER

EN BYGNINGSANALYSE

AV
MARIT NYBØ

AVHANDLING FOR MAGISTERGRADEN I KUNSTHISTORIE
UNIVERSITETET I BERGEN
HISTORISK-FILOSOFISK FAKULTET
HØSTEN 1986

INNHOLDSFORTEGNELSE

I. INNLEDNING	7
II. HISTORIKK	15
1. Trekk ved klosterets historie	15
2. Forskningshistorie	19
III. PRESENTASJON/DISKUSJON AV ANLEGGET	25
1. Beliggenhet og plan	25
2. Byggemateriale	30
3. Kirken	32
3.1. Plan/problemstilling	32
3.2. Murverket	33
3.2.1. Vestmuren	38
3.3. Portaler/døråpninger	43
3.3.1. Portalenes/døråpningenes funksjon og kirkens inndeling	46
3.4. Vinduer	51
3.5. Nisjene og deres funksjon	54
3.6. Gulv	57
3.7. Tak/hvelv?	57
3.8. Særtrekk ved søndre kapell og plassering av munkenes natt-trapp	58
3.9. Vurdering av kirkens plan med bakgrunn i Bilsons og Curmanns oppfatning	60
4. Østfløyen	65
4.1. Rom 6 - "Kapittelsalen"	65
4.1.1. Funksjon/plan/problemstilling	65
4.1.2. Murverket	66
4.1.3. Portaler	71
4.1.4. Vinduer	79
4.1.5. Gulv	79
4.1.6. Hvelv	80
4.2. Rom 7 - Parlatoriet	85
4.2.1. Funksjon/plan/murverk	85

4.3.	Rom 8 - "Passasjen i østfløyen"	86
4.3.1.	Funksjon/plan/murverk	86
4.3.2.	Gulv	88
4.3.3.	Hvelv	88
4.4.	Rom 9 - "Dagrommet"	89
4.4.1.	Plan/problemstilling	89
4.4.2.	Murverket	90
4.4.3.	Døråpningen	92
4.4.4.	Vinduer	92
4.4.5.	Gulv/gulvnivå	94
4.4.6.	Tak/hvelv/takhøyde	96
4.4.7.	Rommets funksjon	102
5.	Sørfløyen	111
5.1.	Rom 10 - "Trapperommet"	111
5.1.1.	Plan/problemstilling	111
5.1.2.	Fundament	113
5.1.3.	Murverket	113
5.1.4.	Rommets funksjon	116
5.2.	Rom 11 - "Refektoriet"	122
5.2.1.	Plan/problemstilling	122
5.2.2.	Fundament	124
5.2.3.	Murverket	127
5.2.4.	Døråpninger/nisjer	129
5.2.5.	Gulv/gulvnivå	131
5.2.6.	Tak/hvelv?	131
5.2.7.	Særtrekk ved refektoriets utforming	133
5.3.	Rom 12 - Kjøkkenet	140
5.3.1.	Plan/murverk	140
6.	Vestfløyen	141
6.1.	Rom 13 - "Legbrødrenes refektorium"	141
6.1.1.	Plan/murverk	141
6.1.2.	Rommets funksjon/vestfløyen	143
7.	Korsgangen	147
8.	Oppsummering av 3.-7.	152
IV.	STEINHUGGERMERKER	155
	Steinhuggermerkene plassering	156

V. DATERING	158
1. Det bygningsarkeologiske materialet	159
2. Stilistiske holdepunkt for datering	161
2.1. Lyseklostermaterialet	163
Baser	163
Kapitél	164
Korsgangens buestein	168
Kapittelsalens portaler - innfatningsstein	172
Kapittelsalens rundpilar	173
Ribbestein	173
2.2. Det norske sammenlikningsmaterialet	174
2.3. Det engelske sammenlikningsmaterialet	181
2.4. Materialet i Fountains	184
2.5. Materialet i andre engelske monument	186
2.6. Datering av kjernekomplekset i Lyse	190
VI. AVSLUTNING	199
Noter	201
Forkortelser	219
Anvendt litteratur	220

KAP. I. INNLEDNING

Lyse kloster ligger avsides til i en forholdsvis trang og delvis myrlendt dal ca. 27 km sør for Bergen. Anlegget er omgitt av skogkledte åser, med det vel 400 m høye Lyshorn i bakgrunnen mot vest. Mot sørvest åpner dalen seg, og fra plataået hvor klosteret er oppført, men i god avstand fra de gjenværende ruinene, skrår terrenget nedover mot Lysefjorden som ligger noen få km unna.

Av det som en gang må ha vært et rikt sammensatt klosteranlegg, gjenstår nå bare mindre rester av kirken og fløyene rundt klostergården. Klosterruinene ble omfattende utbedret i 1920-årene, og det er stort sett slik de fremsto etter denne istandsettelsen, vi ser dem i dag. Som ledd i arbeidet ble også noen av korsgangens arkadebuer satt opp.

I denne avhandlingen tar jeg sikte på å komme frem til hvordan deler av klosteret kan ha sett ut i middelalderen. Materialet avtegner seg imidlertid slik at det vesentlig er klosterets utforming på 11-1200-tallet som blir tatt opp. Utgangspunktet er en analyse av det opprinnelige murverket og av bygningsfaste detaljer sammen med en gjennomgåelse av bygningsstein fra klosterets steinsamling. Mulige spor av klosteranlegget i området utenfor de gjenværende ruinene er også omtalt. Hovedvekten ligger imidlertid på undersøkelsen av kirken og bygningene rundt klostergården og en diskusjon om de forskjellige rommenes funksjon. Rommene er noe ulikt behandlet avhengig av gjenværende materiale og om det knytter seg problem til funksjonsbestemmelsen. Profiler og ornamentikk blir vesentlig tatt opp i kap. V i forbindelse med dateringsspørsmålet.

Lyse tilhørte cistercienserordenen og ble grunnlagt fra Fountains Abbey i Yorkshire. Ett siktemål med arbeidet har vært å se hvor nøye klosteret har fulgt det vanlige mønsteret for et cistercienseranlegg. Andre spørsmål som vil bli drøftet er hvor den bygningsmessige påvirkningen kan ha

kommet fra og som allerede nevnt, datering.

Lysekloster-materialet er spinkelt og historisk dokumentasjon angående bygningene ser ikke ut til å eksistere. Et forsøk på rekonstruksjon må derfor i stor grad baseres på en sammenlikning med andre av ordenens klostre. Her vil vesentlig morklosteret Fountains og søsterklosteret Kirkstall, Yorkshire, bli trukket inn. Morklosteret av naturlige grunner (jfr. s. 9 ad. visitasjonsplikt og grunnleggelse av nye klostre) og Kirkstall fordi det som gjenstår av bygninger er så pass omfattende og har vært lite endret. Kirkstall gir derfor et uvanlig godt bilde av den tidlige arkitekturen i et cistercienserkloster i England. Dessuten viser klosteret enkelte likhetstrekk med Lyse.

Et rekonstruksjonsforsøk på dette grunnlag er naturlig nok beheftet med usikkerhet og kan bare få en hypotetisk form. Cistercienserordenens struktur og regelverk gjør imidlertid at en komparativ metode synes å være velegnet og kan føre til forholdsvis akseptable resultat. For å belyse dette, vil jeg her innledningsvis gi et riss av cisterciensernes oppkomst og organisasjonens oppbygging og også trekke frem noen av forskriftene. Dessuten vil jeg komme inn på hvordan cisterciensernes egenart arkitektonisk har kommet til uttrykk.

Cistercienserne oppsto som en reformbevegelse i Frankrike på slutten av 1000-tallet.¹ Navnet på ordenen går tilbake på det første klosteret Cîteaux, grunnlagt i Cîteaux i Burgund i 1098.² Cistercienserordenens storhetstid strekker seg frem til omkring 1250, og den ledende skikkelse var Bernhard av Clairvaux (1090-1153). Ordenens ekspansjon er uten paralleller i vestlig klostervesen (Fergusson 1884, s.5). Det har vært nevnt tre mulige årsaker til dette. For det første må ordenens asketiske program ha tilsvart behov i tiden. For det andre var ordenen organisert under inspirert og dyktig ledelse. Og for det tredje var ordenens regelverk av en slik art at det kunne holde bevegelsen sammen til tross for økende vekst (Lekai 1977, s. 33f.). Allerede førti år etter grunnleggelsen var 339 klostre opprettet og ved utgangen av århundredet var tallet økt til 525. (Total 740

på 1600-tallet.) England fikk etter hvert 64 cistercienser-klostre, hvorav 45 innen 1154 (Fergusson 1984, s. 5 og s. 16). I Norge ble det opprettet tre cistercienser-klostre: Lyse 1146, Hovedøya i 1147 og Lyses datterkloster Tautra i 1207.³ Om også Munkeby har tilhørt cistercienserordenen, er uvisst.⁴

Et vesentlig trekk ved cisterciensernes reform var en tilbakevending til de opprinnelige kilder for vestlig klostervesen, til den hellige Benedikts regelverk og videre bakover. I tråd med dette ble munkenes dag inndelt mellom de liturgiske funksjoner (*opus Dei*), lesing av hellige skrifter (*lectio divina*) og manuelt arbeid (*opus manuum*). Enkelhet og fattigdom ble et ideal. Cisterciensernes ordensstatutt, *Carta Caritatis* godkjent av paven i 1119, gikk inn for å bevare den strenge ordensregelen. Statuttet skulle sikre en vidtgående ensrettethet i klostrene. Videre skulle det samle klostrene i en fast organisasjon med generalkapitlet i Cîteaux, dvs. alle abbedene, som øverste ledelse med domsmakt. Organisasjonsformen ble nærmest en føderasjon av klostre. Abbedene skulle samles hver høst i Cîteaux og hvert år skulle alle klostre bli visitert av abbeden i de respektive morklostre. På denne måten skulle den indre sammenheng og kontroll ytterlig sikres. Retningslinjer ble også gitt i de samlede bestemmelsene, *Statuta*, tatt av de årlige generalkapitlene i Cîteaux.

Nye klostre ble opprettet med en kontingent på 12 munkar, en abbed og noen legbrødre utsendt fra det angjeldende morklosteret.⁵ Regelverket tilsa videre at klostrene skulle legges til avsidesliggende strøk og at hvert kloster skulle fungere som en selvforsørget enhet. For å unngå bruk av feudal arbeidskraft ble derfor legbrødrene nå for første gang helt integrert i klosterlivet (Fergusson 1984, s. 5). Legbrødrene var underlagt en mindre strikt disiplin enn munkene. De tok i mindre grad del i de liturgiske funksjonene og sto for en større del av det manuelle arbeidet. Integreringen førte imidlertid til en fundamental endring av den tradisjonelle klosterplanen (*ibid.*). Tidligere var kirken og korsgangen forbeholdt munkene. Nå måtte disse til en viss grad deles med legbrødrene som fikk tildelt vestre

del av kirken og vestfløyen.

Cisterciensernes reformprogram og uttrykkelige vekt på ensartethet kommer naturlig nok også til uttrykk i arkitekturen. Med en til dels detaljert regulering av hvordan livet i klosteret skulle foregå måtte planen bli ganske ensartet. Dette gjelder særlig for kjernekomplekset hvor variasjonene også er ganske små. Når derfor spørsmålet om funksjon blir tatt opp i forbindelse med Lyse, skyldes det vesentlig forskjellige oppfatninger av hvorvidt klosteret har hatt noen vestfløy eller ikke. Dette har til dels ført til ulike funksjonsbestemmelser av enkelte rom i de andre fløyene.

Statuttene har imidlertid få henvisninger til arkitektur. Carta Caritatis angir hvilke bygninger som skulle være reist før en kunne overføre munkene til et nytt kloster (Lackner 1977, s. 448). Men dette har vært midlertidige innretninger og noen utforming er heller ikke nevnt. Direktiver fremmet av generalkapitlene fra 1152 og fremover har alle negativ form (van der Meer 1965, s. 50). Som eksempel kan nevnes statuttet fra 1157 som forbød oppførelsen av tårn. Mangel på opptrukne retningslinjer betyr likevel ikke at cistercienserordenen stilte seg likegyldig overfor arkitektur, noe forbudene skulle kunne bekrefte. Det er da også blitt påpekt at det først var med Bernhard av Clairvaux at klosterarkitekturen bevisst fremsto med en uttrykksform som klart skilte den fra samtidens katedralarkitektur (Fergusson 1984, s.105).

Det er imidlertid en vanlig oppfatning at cistercienserne ikke gikk inn for og egentlig heller ikke oppfant noe nytt. Selve klosterplanen er en mer funksjonell eller strammere variant av benediktinernes klosterplan (van der Meer 1965, s. 38). Legbrødrenes integrering førte som nevnt til endring av den tradisjonelle klosterplanen (jfr. fig. 1 og fig. 2). En annen viktig forskjell innen kjernekomplekset er at refektoriet i cistercienserklostrene fra midten av 1100-tallet vanligvis ble orientert n/s i stedet for ø/v som i benediktinerklostrene. Dette ga bedre plass i sørfløyen både til kalefaktoriet og kjøkkenet. For øvrig var utgangspunktet burgundisk romansk arkitektur som ble forenklet for å kunne

tilsvare kravet om nøysomhet. Det som ble ansett som overflødig ble utelatt. Bygningene fremsto med forholdsvis nakne, uartikulerte flater og med få detaljer. Figural skulptur var forbudt og forbudet ble strengt håndhevet i hvert fall frem til annen halvdel av 1200-tallet (Aubert 1947, b.1., s. 145). Det ble etterstrebet en arkitektur som var nøytral og enkel uten forstyrrende sanseinntrykk, en arkitektur egnet for munkene viet til et kontemplativt liv.

Det funksjonelle aspektet er blitt fremhevet av bl.a. M. Aubert i hans klassiske verk "L'Architecture Cistercienne en France". Aubert mener også den estetiske opplevelsen vi får av cisterciensernes bygninger nettopp skyldes samspillet mellom en funksjonell utforming og en håndverksmessig fortreffelighet. "C'est une architecture utilitaire, où tout répond à un but précis nettement défini par la Règle, et l'impression de beauté mâle et forte qui s'en dégage, n'est due qu'à la complète adaptation de la construction à son but, et à la perfection de l'exécution" (1947, b.2, s. 208). Den håndverksmessige kvaliteten vi finner i cistercienserklostrene ble også tidlig påaktet. Dette fremgår av at det var nødvendig med et statutt i 1157 som forbød abbeden å la steinhuggerne blant legbrødrene få utføre arbeid utenfor ordenen (van der Meer 1965, s. 52).

Hva er så det originale ved cisterciensernes byggverk? Som svar på dette er det blitt hevdet utelukkende ekstrem enkelhet og da særlig fremtredende i kirken. "Son originalité tient uniquement au parti de simplicité poussé jusqu'à ses dernières conséquences et notamment dans l'église" (ibid., s. 38). Enkelhet var også det visuelle uttrykk for mye av ordenens reform enten det gjelder klær, liturgi eller arkitektur. Aubert konkluderer bl.a. med at til tross for mange varianter er det et visst fellestrekk "une unité certaine" i cisterciensernes byggverk overalt hvor de finnes. Dette tilskriver han en cisterciensisk ånd, "esprit", cisterciensiske tradisjoner, en cisterciensisk arkitektur. "... non pas une école d'architecture cistercienne, car ses principaux caractères sont ceux des pays originaires de l'Ordre, mais un esprit cistercien, des traditions cister-

ciennes, une architecture cistercienne" (1947, b.2, s. 206). Dette særpreget gjenfinnes først og fremst i monument fra ordenens gullalder fra ca. 1140 - ca. 1250 (van der Meer 1965, s. 47).

Cistercienserne introduserte altså ikke en egen stil. Det er snarere snakk om visse "familievaner" som er lett gjenkjennelige og som gjør at ofte geografisk spredte monument kan knyttes sammen (ibid.). Heller ikke er det snakk om en statisk uttrykksform. Opprinnelig var formspråket en forenkling av romansk arkitektur fra Burgund fra begynnelsen og midten av 1100-tallet. Senere, fra ca. 1150-årene av i Frankrike, blir det unngotiske formspråket assimilert, men etter ordenens premisser.

I tillegg til varianter innen disse to stilartene kan cisterciensernes byggverk også ha et nasjonalt og videre et regionalt preg. Byggetradisjoner og andre forhold i de forskjellige land har vært avgjørende for i hvilken grad ordenens formspråk kan oppfattes som ren import i de respektive land eller i hvilken grad det ble tatt opp i den hjemlige tradisjon (ibid., s. 54). Burgund var i første halvdel av 1100-tallet et avant-gardeområde innen arkitektur, hvor både hvelv og spissbuer ble brukt. Bortsett fra i Frankrike sto derfor cisterciensernes arkitektur i utgangspunktet for noe nytt. I Frankrike kan ordenen ikke oppfattes som fornyere bortsett fra at deres reduksjonsmetode førte til løsninger som ble oppfattet som eksemplariske også av andre. Ribbekrysshvelv, overtatt fra Île-de-France, opptrer ikke tidligere i cisterciensernes anlegg enn i andre franske byggverk (ibid., s. 53). Utenfor Frankrike var forholdet et annet. Med den hurtige og omfattende spredning ordenen fikk, har dette ført til oppfattelsen av cistercienserne som en gruppe progressive, som "gotikkens misjonærer" (ibid.).

Et riss av situasjonen i Tyskland, Irland og England viser hvor forskjellig ordenens arkitektur kunne arte seg. Som det vil fremgå, er det vesentlig utformingen av kirken som er behandlet.

I Tyskland dominerte en konservativ arkitektur som holdt seg til karolingisk tradisjon: basilikale anlegg dekket med tretak, men med hvelvete apsider. Bortsett fra tønnehvelv i sidekapellene, er det uvisst om de første cistercienser-

kirkene i Tyskland hadde hvelv før 1150. Da var det ribbeløse krysshvelv som ble slått. Det burgundiske trekket med tønnehvelv over større rom har trolig ikke vært brukt. Gotikken i de tyske cistercienserkløstrene kommer til syne litt etter 1200. Gjennom hele århundredet fremstår så cistercienserkløstrene med et betydelig mer avansert formspråk enn den øvrige samtidsarkitektur i Tyskland (ibid., s. 55). I Irland var den gamle byggetradisjonen på hell da cistercienserne ankom i 1142. De irske cistercienserkløstrene fikk et anglo-saksisk preg, men var også påvirket av burgundisk bygningsteknikk (tønnehvelv i kapellene). Kløstrene er mer komprimert og enklere enn de britiske. Den enkle utformingen er og satt i sammenheng med det stedlige byggematerialet, "granitt" (bruddstein?) og "morenestein" (ibid., s. 54).

Når det gjelder arkitekturen i de engelske cistercienserkløstrene foreligger det ulike tolkninger. Enkelte forskere, bl.a. J. Bilson har fremhevet den anglo-normanniske innflytelsen (1909, s. 27ff.). Bilson bygger på Fountains og Kirkstall som også viser forholdsvis mange anglo-normanniske trekk sammenliknet med andre anlegg. H. Hahn oppfatter cisterciensernes arkitektur i England som en forenklet versjon av regionale skoler (1957, s. 203). Den seneste teorien står P. Fergusson for. Han mener å kunne påvise dominerende fransk innflytelse frem til ca. 1180 bortsett fra i største delen av 1150-årene da engelsk innflytelse var fremherskende. Ifølge Fergusson finner vi unggotikk, både stil og teknikk, i nordengelske cistercienserkløstre nærmere et par tiår før stilen kan påvises i Canterbury (1984, s.103). Det typiske engelske trekket med tårn over korsmidten dukket først opp i 1150-årene. Et annet gjennomgående trekk i England er tretak over midtskipet. Hvelvene i andre deler av kirken peker derimot ofte mot burgundisk innflytelse. I byggverk fra siste del av 1100-tallet og tidlig 1200-tall er det imidlertid engelsk gotikk som overtar (ibid., s.106). Den store lengden som cistercienserkløstrene da får, er trekk som gjenfinnes i de engelske katedralene.

Etter å ha sett på hvilken måte forholdene kan variere fra land til land, blir spørsmålet hvordan situasjonen har vært

i Lyse. Står vi her overfor ren import, eller kan vi spore trekk fra det hjemlige miljø i klosterets utforming og detaljpreg? I Norge var det en omfattende byggevirkosomhet i 11- og 1200-årene. I Bergen ble Kristkirken påbegynt i 1070 og bygghytter har arbeidet nærmest uavbrudt gjennom hele 11- og 1200-tallet. Allerede før 1200 hadde byen 12 kirker og 3 klostre (Lidén 1986, s. 47). Ut fra cistercienserordenens struktur og regelverk virker det ikke urimelig at morklosteret kan ha influert på byggevirkosomheten i de første årene. Spørsmålet er om morklosterets eventuelle påvirkning har fortsatt og kan ha vært den dominerende faktor, eller om vi kan påvise impulser fra annet hold. Dette er problem jeg vil komme nærmere inn på til slutt i forbindelse med dateringsspørsmålet.

KAP. II. HISTORIKK

1. Trekk ved klosterets historie

Lyse blir sjelden nevnt i de skriftlige kildene.⁶ De sparsomme opplysningene kan likevel direkte eller indirekte si oss noe om forholdene i klosteret og om hvilke forbindelser Lyse har hatt med omverdenen. På denne måten vil vi få et visst kjennskap til selve klosteranlegget samt til hvor den bygningsmessige påvirkningen kan ha kommet fra. Fremstillingen nedenfor er derfor begrenset med tanke på det spørsmål som vil bli drøftet i avhandlingen.

Lyse ble opprettet i 1146 som datterkloster av Fountains, Yorkshire. Grunnlegger var biskop Sigurd av Bergen som skal ha dotert klosteret av sitt odelsgoods (Johnsen 1977, s.17). A.O. Johnsen mener at biskopens interesse for klosteret sannsynligvis har fortsatt utover selve grunnleggelsen. Som en medvirkende årsak anfører han at cistercienserne på den tid ikke hadde oppnådd eksempsjon, men at klostrene fortsatt lå innunder den stedlige biskops jurisdiksjon⁷ (ibid.). Sigurd døde i 1156 og N. Nicolaysen antydte at han kan ha blitt gravlagt i kirkens presbyterium (1890, s. 9).

Ifølge Lyses fundasjonsberetning i Hugh de Kirkstalls Narratio (fra ca. 1206) skal biskop Sigurd ha kommet til Fountains utpå sommeren eller høsten 1145.⁸ Klosterlivet i Fountains skal ha gjort så sterkt inntrykk på ham at han innstendig ba om å få et munkekonvent med over til Norge.⁹ Dette ble innvilget og 10. juli året etter dro Sigurd over til Norge.¹⁰ I følget hans var det antakelig 12 munk og noen legbrødre under ledelse av abbeden engelskmannen Ranulf.¹¹ Lyse kloster må derfor ha blitt etablert noe senere utpå sommeren. Som de andre cistercienserklostrene ble Lyse viet til jomfru Maria og kom gjennom morklosteret til å tilhøre Clairvaux-familien innenfor ordenen i likhet

med de andre norske cistercienserklostrene (ibid., s. 15).¹²

De første svenske og danske cistercienserklostrene ble grunnlagt fra Clairvaux og Cîteaux. Når Sigurd derimot valgte å bli tilknyttet et engelsk cistercienserkloster, mener Johnsen det kan skyldes at Norge hadde hatt forholdsvis god kirkelig kontakt med England helt siden misjonstiden. Dette gjaldt særlig for Vestlandet. Dessuten hadde nordmenn gjennom lengre tid hatt handels- og kulturforbindelser med bl.a. Yorkshire og York. York hadde på den tid en anseelig norsk befolkning (ibid., s. 15f.). Kontakten med England og morklosteret har antakelig også blitt styrket gjennom abbedene. Det første overhodet i Lyse, Ranulf, ledet klosteret sannsynligvis i ca. 15-20 år før han vendte tilbake til Fountains. Dersom reglementet ble fulgt, har de etterfølgende abbedene blitt valgt av brødrene under farabbedens nærvær og under hans henvisning (Lackner 1977, s. 447). Det er derfor ikke overraskende at det trolig har vært engelske abbeder i Lyse opp til ca. 1200 "... og ennå noe lengre frem", forutsatt at abbedsrekken i "Commentariolus de coenobiis Norvegiae" er holdbar (Johnsen 1977, s. 32). Visitasjonsplikten og gjensidige besøk av datterklosteret må også ha ført til at forbindelsen ble holdt ved like. Ut fra et av generalkapitlets statutter fra 1210 kan det se ut som visitasjonen skulle opprettholdes hvert år. Statuttet omhandler straff for abbeden i Fountains, Kirkstead og Lyse på grunn av de ikke hadde visitert sine datterklostre (ibid., s. 38).

Andre kilder tyder og på at Lyse i de første tiår av 1200-tallet sto i forbindelse med England hvert år eller annet hvert år (ibid., s. 44). Abbed og munk fra Lyse er nevnt som kongelige sendemenn og skip fra Lyse ble ved flere anledninger gitt visse privilegier av det engelske kongehus. Utsendingene fra Lyse kan dermed ha kombinert andre oppdrag med det påbudte besøk i morklosteret. Johnsens oppfatning synes å være at abbedene og noen av munkene i Lyse på den tid fortsatt var engelske av fødsel. Abbed Richard er et eksempel på at det har vært engelsk overhode i Lyse også i annen halvdel av 1200-tallet. Richard som "utvilsomt" var

engelsk, fungerte som abbed i Lyse på 1270- og 1280-tallet (ibid., s. 55).

Forbindelsen med Cîteaux har trolig vært regelmessig i den første tiden. Ifølge statuttene fra 1100-tallet er i hvert fall ikke abbeden i Lyse ilagt straff for uteblivelse fra generalkapitlet.¹³ Dette blir imidlertid nevnt senere (i 1263)¹⁴ (ibid., s. 90). Hvor ofte de norske abbedene besøkte Cîteaux i den første tiden er uvisst, men Johnsen antyder hvert annet eller hvert tredje år (ibid., s. 33). Ordensreglementet angir at generalkapitlet skulle møtes hvert år, men unntak ble gjort for langveisfarende. Ifølge et statutt fra 1217 er det "påbud om at klostrene i Grekenland (Sverige), Lithauen og Norge skal visiteres hvert tredje år, samt om at deres abbeder hvert femte år skal møte til generalkapitlet i Cîteaux"¹⁵ (ibid., s. 85). Som medlem av Clairvaux-familien har abbeden i Lyse trolig også besøkt Clairvaux på veg til generalkapitlet.

Også når det gjelder kontakten mellom Lyse og de andre norske og skandinaviske cistercienserklostrene, synes det å være få holdepunkt. I 1213 ble Lyse overført til Alvastra i Sverige som datterkloster. Årsaken var at abbeden i Fountains ikke overholdt sin visitasjonsplikt trolig på grunn av vanskelige forhold i England. Ifølge to statutter fra generalkapitlet, ett fra 1214 og ett fra 1235, varte imidlertid forholdet bare ett år før Lyse igjen ble overdratt til Fountains (ibid., s. 39f.). Med datterklosteret Tautra må forbindelsen ha vært opprettholdt. Manglende visitasjon er i hvert fall bare påtalt i 1210. Et annet statutt fra 1214 viser at abbeden i Lyse nektet å motta abbeden i Hovedøya som visitator (ibid., s. 85). Et tredje statutt fra 1237 omhandler en felles søknad fra de skandinaviske cistercienserklostrene om å få feire St.Olavs festdag med 12 lektier (ibid., s. 88). Henimot reformasjonen var så Lyse i likhet med de andre norske cistercienserklostrene underlagt Sorø kloster på Sjælland (Nicolaysen 1890, s. 3). Når denne overdragelsen skjedde, er ikke oppgitt.¹⁶

Klosterets status fremgår av de tildelte diplomatiske opp-

dragene og abbedens tilstedeværelse ved viktige riksmøter, som viser at klosteret har vært vel ansett og stått kongehuset nær.¹⁷ Lyse kan også ha vært innbefattet i generalkapitlets statutt fra 1200.¹⁸ Statuttet avsa straff for munkere som hadde holdt messe for den ekskommuniserte kong Sverre (ibid., s. 80f.). Videre ble klosteret påtenkt i Magnus Lagabøters testamente (ibid., s. 50).

Lyse ble etter hvert ett av de rikeste klostrene i landet og eide ved nedleggelsen over 200 gårder samt eiendommer i Bergen (Tveit 1979, s. 450). Alt tidlig må klosteret ha vært ganske bra stilt i og med Tautra ble grunnlagt allerede i 1207. Vi må derfor kunne anta at rekrutteringen til Lyse var god og dermed kanskje også at byggeaktiviteten var økende. Selve klosterbygningene er imidlertid så godt som utelatt i kildene. Fra 1233 er det nevnt at en bror Ernisius, cellarius (kjellermester) i Lyse, oppholdt seg i England (ibid., s. 50f.). Tittelen forteller om en funksjonsdifferensiering i Lyse, men betyr ikke nødvendigvis at klosteret på den tid også hadde et cellarium (jfr. s. 105). Nicolaysen henviste til Ramus' Norges beskrivelse fra 1715 hvor det ble angitt at "klostrets mur" den gang var "ved magt, at folk bo deri", og videre at "der oven udi er mange kammere som munkenes boliger haver været". Nicolaysen oppfattet imidlertid de angitte rommene som en senere påbygning (1890, s. 5). Lange hevdet at Lyse ble forvekslet med Halsenøy når det ble påstått at klosteret var bebodd i "forrige Aarhundrede" (1856, s. 358).

Selv om opplysningene skulle være korrekte, kan denne rominndelingen ikke ha vært et opprinnelig arrangement. Men ordningen kan likevel ha vært fra før reformasjonen. Færre munkere og større sans for komfort synes ikke å være ukjent i andre cistercienserklostre utover på 1400-tallet. Hvordan forholdene har vært i Lyse er uvisst, men munkenes antall har trolig også her gått tilbake før nedleggelsen. Johnsen nevner f.eks. at svartedauen (1350) gikk særlig hardt utover geistligheten og at den etter alt å dømme førte til rekrutteringsproblemer for klostrene (ibid., s. 15).

Lyse fungerte frem til reformasjonen og ble nedlagt en gang mellom 1537-41 da det kom inn under kronen. Under Erik Rosenkrantz' tid som lensherre på Bergenhus (fra 1560) begynte nedrivningen av klosteret. På kongens forordninger ble det i tiden fremover ført stein til Bergenhus (nyttet til Rosenkrantzstårnet), til Kronborg slott og trolig også til Meklenburg. Slike utskipinger er siste gang nevnt i 1643 (Nicolaysen 1890, s. 4).¹⁹

Når Lyse så sjelden blir nevnt i kildene, er dette blitt tolket som at livet i klosteret stort sett må ha gått rolig og ordentlig for seg. Det er også påpekt at beliggenheten utenfor allfarvei trolig har medvirket til at klosteret har fått liten omtale. Til tross for denne geografiske isolasjonen skulle det likevel ha fremgått at Lyse har hatt en forholdsvis regelmessig kontakt både med England og Frankrike. Når klosteret blir refset i statuttene utover på 1200-tallet, viser det også hvilken kontroll generalkapitlet fortsatt hadde på den tid til tross for store avstander. Av naturlige årsaker er det likevel med England og Fountains at forbindelsen må ha vært særskilt godt ivaretatt.

2. Forskningshistorie²⁰

Den første kjente utgravingen av ruinene i Lyse kloster ble foretatt i 1822. Imidlertid er den eneste opplysning i forbindelse med dette arbeidet J. Neumanns beretning om at en hadde påtruffet "en portik eller peristyl (dvs. korsgang), hvori fandtes kapitæler, sokler og arkitraver". Kirken ble utgravd i 1838, men ingen bygningsbeskrivelse foreligger. Det har heller ikke vært mulig å finne ut hva de påfølgende "smaa oprensninger" gikk ut på (Nicolaysen 1890, s. 5).

Fra 1824 foreligger en plan av klosteranlegget i Lyse utført av W.F.K. Christie (fig. 3).²¹ Selv om bare korsgangen var utgravd på den tid, har antakelig deler av murer vært syn-

lige og visse konturer avtegnet seg under jord- og grusdekket. Sammenliknet med de senere gravingsresultatene, avviker imidlertid Christies plan på en rekke vesentlige punkt (jfr. fig. 11). Den ulike skraveringen er derfor noe misvisende. Det er også svært få av de oppgitte målene som noenlunde stemmer med de faktiske forhold. Noen av målene som er oppgitt på planen tilsvarener heller ikke de uttegnete lengdene. F.eks. er hver arakaderekke i korsgangen merket med 24 alen, mens planen viser en rektangulær klostergård. På Christies plan har kirken fått et tilbygg på nordsiden og et tilbygg på vestsiden - et narthex - er indikert med stiplet linje. Klostergangens arkaderekker som dengang var utgravd, er markert på samme måte. Hvorvidt disse utbyggene kan ha eksistert er uvisst. Vi vet som nevnt ikke hva som ble gjort i 1838 da kirken ble utgravd. Det er heller ingenting som tyder på at dette området er undersøkt senere slik at eventuelle fundament har kunnet påvises. Korsgangens arkaderekker på Christies plan synes å ha en åpning på østsiden og en åpning på vestsiden vis å vis den markerte åpningen i korsgangens vestmur. En brønn i klostergården er angitt samt en brønn like nord for klosterets vestligste rom, slik det er inntegnet på planen. Nord for anlegget er angitt del av en ringmur.

På et kart fra 1826 (fig. 4 og 5) over Lysekloster Hovedgård og de omliggende gårder er også klosteranlegget tatt med.²² Kartet er opptegnet av autorisert landmåler. Ut fra målestokken 1:1000 er det imidlertid området rundt ruinene som er av størst interesse i denne sammenheng. Likevel ser vi at kirken nå er inntegnet med fremstikkende østparti og ikke slik Christies plan (fig. 3) viser med samme murflukt som kapellene. Klosterbyggnignene synes for en stor del å være markert med stiplet linje. Som det fremgår av planen svarer den antatte rominndelingen heller ikke helt til de faktiske forhold. I den indre klosterfirkanten er en markering som må antyde brønn i likhet med et punkt i det sørvestre rommet. En liknende markering er inntegnet like sørvest for anlegget.

Elveleiene er angitt, men hvorvidt det bare dreier seg om

naturlige elveløp eller også gravde veiter, er vanskelig å avgjøre. Det synes i hvert fall å være to hovedløp som går sammen noe vest for anlegget, et tilnærmet øst/vestgående løp langs sørsiden og et i tilnærmet retning nord/sør nordvest for anlegget. Like øst for søndre del av østfløyen later det dessuten til å være inntegnet grunnplan av en bygning som nåværende eier ikke har noe kjennskap til. Bygningen ser ut til å være markert med enkle konturer, ikke stiplet, og kan derfor indikere en stående bygning. Men dette er vanskelig å avgjøre ut fra så liten målestokk. I alle fall vil bygningens alder være uviss. Ut fra bygningen går to stiplede linjer som med en viss innbyrdes avstand synes delvis å omslutte klosteranlegget. Om disse markeringene eventuelt står for vanlige gjerder eller om den ene kanskje kan settes i forbindelse med klosterets antatte ringmur, må også bli et åpent spørsmål. Som nevnt har Christie angitt del av en ringmur nord for kirken.

F.W. Schiertz' plan fra 1842 (fig. 6) er gjengitt i forminsket målestokk i Chr. Langes første utgave av "De norske klostres historie i Middelalderen" fra 1847 (s. 227) (Nicolaysen 1848, s. 13f. og 1890, s. 6f.).²³ Kirken var da utgravd, og på planen er den skravert i likhet med rommet sør for søndre kapell. Også korsgangens vestmur og murens tilstøtende parti i sørfløyen er skravert. Det er derfor denne del av planen som er av interesse. Det øvrige anlegget er uskravert. Dette innbefatter også partiet rundt den markerte brønnen i klosterfirkanten. Brønnen i det sørvestre rommet er også inntegnet. Slik planen foreligger, kan vi ikke avlese nøyaktige mål. Likevel synes det å være noenlunde sammenfall med de forskjellige lengde- og breddemålene som vi finner i dag.

På Schiertz' plan har kirken imidlertid flere detaljer som ikke stemmer med den nåværende utformingen. Dette gjelder særlig kirkens vestre del. På Schiertz' plan er vestmuren smalere og utstyrt med hjørnelisener samt at vestportalen har fått en noe annen utforming enn den har i dag. Sør-murens vestre del har også to døråpninger, hvorav den ene nå er gjenmurt. Alle detaljene vil bli tatt opp i forbindelse med analysen av kirken.

Her skal i tillegg bare nevnes de to åpningene som er inntegnet i sørmuren i rommet sør for søndre kapell. Disse åpningene går igjen på den ene av Schiertz' tegninger fra klosteret datert 1844 (fig. 7). De tre andre tegningene (fig. 8-10) også fra østpartiet i kirken, er påført "etter Baade".²⁴ K.A. Baade som besøkte klosteret i 1835, var som Schiertz interessert i fortidsminner. Andre kjente arbeid av ham er tillagt betydelig antikvarisk verdi (NKL 1981, s. 378). Det synes heller ikke å være noen grunn til å betvile verdien av tegningene fra Lyse kloster.

I 1888 og 89 ble hele klosterruinen utgravd. Arbeidene ble utført i regi av Den bergenske Filialafdeling af Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring og under N. Nicolaysens tilsyn. Nicolaysens korte innberetninger finnes i foreningens årbøker for 1887 (s. 141-48) og 1888 (s. 192-94). Forskjellige gravingsfunn som ble overført til Bergens Museum er også beskrevet i årbøkene, deriblant enkelte arkitektoniske detaljer i årboken for 1889 (s. 73). Nicolaysens oppsummering av gravingsresultatene ble publisert i særtrykket "Om Lysekloster og dets ruiner", utgitt som supplement til foreningens årbok for 1889. Publikasjonen inneholder plan av anlegget (fig. 11), tegninger og snitt av de forskjellige arkitektoniske ledd, portal- og vindusåpninger, samt av deler av steinsamlingen (fig. 12-18), alle utført av J. Meyer.²⁵

Nicolaysens oppfatning av anlegget har vært utgangspunkt for all senere diskusjon om hvordan klosteret i Lyse kan ha sett ut. Hans funksjonsbestemmelse av de forskjellige rommene baserte seg bl.a. på hans antakelse om at rom 6 (kapittelsalen) (se fig. 11) ikke hadde hatt noen annen etasje, at den registrerte trappen i rom 10 var en senere tilføyelse og at "... Lysekloster ingen beboelsesrum hadde vestenfor korsgangen" (Nicolaysen 1890, s. 7f.). Det som har vært mest diskutert av dette, var Nicolaysens plassering av munkenes refektorium i anleggets sørøstre rom over en kjelleretasje og munkenes dormitorium i rom 11. Rommet sør for søndre kapell (rom 5) antok han hadde fungert som sakristi.

I forbindelse med de omfattende gjenoppbyggingsarbeidene i 1920-årene frem til -31, ble enkelte nye moment påpekt. En gjenmurt døråpning ble oppdaget i kirkens sørvestre hjørne (E. Reimers 1923) (jfr. Schiertz' plan, fig. 6). Dessuten ble det i rom 11 påvist en gjenmurt åpning mot klostergangen samt en gang i rommets østmur (J. Lindstrøm 1928).²⁶

Det er også blitt påvist bygninger utenfor nåværende kloster-ruin. Under veitegraving i 1931 fant en rester av en mindre trebygning i myren ca. 100 m nordøst for ruinene. Ut fra funn i og utenfor huset ble det konstatert at en hadde truffet på munkenes garveri. Bygningen var orientert nordøst/sørvest og gjennom huset gikk en "trere" som fortsatte nordover og sørover overdekket med heller (K. Lindøe 1931).

Fortsatt i forbindelse med grøftearbeid ble det i 1975 registrert en hustuft i engområdet like sør for ruinene. Ut fra analyse av grøftesnitt ble det antatt å være rester av en irregulær murt bygning eventuelt en trebygning med murt underetasje, l. 9,4 m inkl. fundament. Bygningen som sannsynligvis var fra middelalderen oppført "... antakelig ennå mens deler av klosteret var under bygging", hadde trolig brent og var blitt jevnet med jorden. Det ble også påvist kulturlag bl.a. brannrester i en åpen veit like ved den registrerte hustuften (Lidén 1975).

Som del av forarbeidet til avhandlingen avdekket og registrerte jeg i 1975 fundament i og like utenfor sørfløyen (se fig. 19). I samme forbindelse registrerte jeg klosterets steinsamling.

Blant de få utenlandske forskerne som har omtalt Lyse er J. Bilson som nevnte kirken i en større artikkel "The architecture of the Cistercians with special reference to some of their earlier churches in England" fra 1909. Sammen med den første permanente kirken i Waverley, det tidligste cistercienseranlegget i England, så han kirken i Lyse som et tidlig trinn i en typologisk planutvikling fra enkel til mer komplisert form.

Året etter publiserte E. Hill artikkelen "Lysekloster, Norway" i Norwegian Club Year Book - også basert på et personlig besøk i klosteret. Hill behandlet hele anlegget og gikk bl.a. imot Nicolaysens funksjonsbestemmelser på flere punkt. Ved å bytte om plasseringen av refektoriet og dormitoriet kom han frem til en større likhet i plan mellom Lyse og morklosteret Fountains.

I "Cistercienserordens Byggnadskonst. 1. Kyrkoplanen" fra 1912 ga S. Curmann kirkens døråpninger i Lyse en funksjonell forklaring og kom bl.a. frem til at klosteret må ha hatt en vestfløy. Dessuten gikk han imot Bilsons teori og mente at både kirken i Waverley og Lyse representerte en redusert plan av et større og mer komplisert forbilde.

Det vesentligste norske bidrag kom G. Fischer med i sin artikkel "Klosteret på Hovedøya" første gang publisert i St. Hallvard 1935, opptrykt i 1974. Fischer diskuterte her planen av anlegget i Lyse (s. 32-35) og kommer frem til at klosteret i hvert fall må ha vært planlagt med en vestfløy. Også han foretok en omdisponering av rommene i øst- og sørfløyen. Bl.a. ble munkenes dormitorium lagt i annen etasje i østfløyen, refektoriet i rom 11 (se fig. 11), og han hevdet at munkenes natt-trapp hadde gått opp fra rom 5.

I sin fører "Lysekloster" fra 1959 antar derimot A. Mohn at rom 5 har vært klosterets bibliotek. Også på enkelte andre punkt gikk hun imot Nicolaysens funksjonsbestemmelse for anlegget. Som den eneste hevder O. Brochmann i "Bygget i Norge", b.1. (1979) bl.a. at rom 8 angitt på Meyers plan må ha vært klosterets hovedinngang og rom 7 har vært vaktstue (s. 123-24).

KAP. III. PRESENTASJON/DISKUSJON AV ANLEGGET

1. Beliggenhet og plan

Beliggenheten av Lyse (jfr. s. 7) er karakteristisk for et cistercienseranlegg. Selv om klostrene også ble oppført i andre omgivelser, var det vanligvis i en avsidesliggende dal avskjærmet fra omverdenen at cistercienserne slo seg ned. Bernhard av Clairvaux skal ha hatt en forkjærlighet for en slik plassering (I. Swartling 1969, s. 31). Ikke på grunn av hans påståtte "love of nature", men fordi slike omgivelser harmonerte med et kontemplativt liv (T. Merton 1950, s. 29). Statuttene foreskriver imidlertid bare at klosteret skulle bygges på et avsidesliggende sted "... in locis a conversatione hominum semotis" (J.M. Canivez 1941, s. 13).²⁷ For å oppnå denne ensomheten ble cistercienseranleggene ofte oppført i forholdsvis usunne og opprinnelig lite tiltrekkende omgivelser. Et større antall klostre ble som Lyse anlagt i myrlendt terreng som så under munkenes bearbeidelse ble omformet til beboelige og fruktbare områder. "In der Regel wurde die Anlage zu einem Meisterwerk der Landesplanung" (Braunfels 1969, s. 123).

Ruinene av kjernekomplekset i Lyse ligger på et forholdsvis plant område noe høyere enn det myrlendte terrenget østenfor. Hvorvidt dette skyldes en naturlig terrengformasjon er uvisst da grunnforholdene ikke er blitt nærmere undersøkt i forbindelse med avhandlingen. Nicolaysen mente imidlertid å ha fått bekreftet at bygningene i klosteret "... var sat paa en myr". Han påpekte at gulvflisene i kapittelsalen var lagt på leirbunn; antakelig til beskyttelse mot fuktighet. Resultatet var imidlertid at gulvet "ikke ubetydelig" var sunket. Dessuten anførte han at under utgravingene i dette rommet hadde en hatt følelsen av "... at man ikke stod paa fast men en gyngende grund" (Nicolaysen 1890, s. 7).

Kirken ligger mot nord og er tilnærmet orientert ø/v. Den

kvadratiske klostergården sør for kirken er omgitt av klosterbygninger mot øst og sør. Avgrensingen mot vest dannes derimot bare av en bred mur med en døråpning i søndre del. Da sørfløyens sørmur har jevn murflukt, får ruinene i Lyse en tilnærmet kvadratisk grunnplan.

I et cistercienseranlegg er kirken og de faste klosterbygningene gruppert rundt en rektangulær eller kvadratisk klostergård slik vi har sett det i Lyse (jfr. fig. 1). Den vanlige oppfatningen er da også at cistercienserne hadde et nøyaktig fastlagt grunnskjema for klosteranlegget. Aubert påpekte at overholdelsen av dette skjemaet til og med kunne sette til side kravet om at kirken ble orientert øst/vest. "La règle est tellement stricte, et le plan de l'abbaye tellement rigide qu'ils l'emportent sur la loi même de l'orientation de l'église, si forte cependant au moyen âge".²⁸

For øvrig var det av vesentlig betydning at kirken fikk orienteringen ø/v, og at den ble anlagt på områdets høyeste punkt. Ifølge Aubert ble dette siste fulgt "dans tous les cas", slik at ytterpartiene av munkenes og legbrødrenes fløyer ble liggende på den lavere del av området (1947, b.1, s. 116). Det var med andre ord topografiske årsaker som avgjorde hvorvidt kirken skulle danne klosterets nord- eller sørfløy. Under ellers like forhold ville det ikke være urimelig å anta at kirken ble lagt mot nord for også å kunne skjerme klostergården og med tanke på sol/skyggevirkningen. Dette må i hvert fall ha vært en ekstra fordel i nordligere klima.

Et cistercienserkloster utgjorde en selvforsørget enhet. Alt som var nødvendig for munkenes eksistens skulle derfor befinne seg innenfor klosterets ringmur (M. Aubert 1947, b.1, s. 107). For et slikt konsentrert samfunn var rikelig tilgang på vann en absolutt nødvendighet. Dette var avgjørende ved valg av sted og det bestemte klosterets plassering i terrenget. Anleggene ble derfor oppført i dalbunnen i nærheten av et elveløp. Avhengig av de topografiske forhold ble det ofte laget fiskedammer, men også reservoarer for å regulere vanntilførselen. Et omfattende kanalsystem sørget

for at vannet ble ledet til og fra de forskjellige delene av klosteret. De mer trivielle daglige behov skulle dekkes og de forskjellige verkstedene nyttet vann som drivkraft. Vann var nødvendig for gårdsdriften og for hageanleggene og fungerte endelig som kloakksystem (ibid., s. 61ff. og s. 107ff.).

Hovedløpet, enten naturlig eller kunstig, gikk langs fløyen vis à vis kirken slik planen av Fountains Abbey viser (fig. 20). Som vanlig i et cistercienseranlegg ser vi at også privétutbyggene forbundet med henholdsvis munkenes og legbrødrenes dormitorium, lå i forlengelsen av de tilstøtende fløyene og var tilknyttet hovedløpet. Planen av Kirkstall Abbey (fig. 21) har fått inntegnet et mer detaljert kanalsystem for vanntilførsel og avløp etter utgravingene i 1950- og 60-årene. Kanalene som er omtalt i rapportene, har vært dekket av steinheller. I likhet med de få andre planene av cistercienserklostre med et delvis inntegnet kanalsystem, er markeringene stort sett begrenset til området i og utenfor fløyen vis à vis kirken og til bygningene øst for østfløyen. I Kirkstall blir vannet til dels ledet via en cisterne i klostergårdens s/ø hjørne. På sin idealplan av et cistercienserkloster har også W. Braunfels tatt med deler av kanalsystemet (se fig. 1).²⁹

I Lyse er det bare avdekket noen få spor som kan gi en antydning om et tilsvarende kanalsystem. Under utgravingene i 1888 og 89 fant Nicolaysen i rom 12, i kjøkkenet, "en med flade stene dækket kloak" som gikk i retning n/s og med utløp under døren i sørmuren (N. Nicolaysen 1890, s. 8). Deler av avløpet ble også avdekket i forbindelse med forarbeidene til avhandlingen (se fig. 19 og fig. 22-23). På planen av Kirkstall (fig. 21) som har samme orientering som Lyse, er det i kjøkkenet markert en n/s-gående kanal. Kanalen begynner innenfor nordmuren og fortsetter ut under sørmuren hvor den munner ut i den ø/v-gående kanalen. Samme avslutning har en n/s-gående kanal som starter litt utenfor kjøkkenets sørmur med retning mot sørmurens døråpning. Disse to markerte kanalene viser sannsynligvis det som var utgravd frem til 1966 (datering for planen). Kanalene kan derfor ha fortsatt

lengre nordover.³⁰ En forgrening av kanalsystemet i klosterets kjøkken var i hvert fall vanlig i et cistercienseranlegg.

I kjøkkenet på Hovedøya påviste Nicolaysen spor etter opplegg for vannledninger i nord- og sørmuren. Vanntilførselen satt han i forbindelse med brønnen i klostergården (Nicolaysen 1891, s. 4). Avløpet har trolig munnet ut i den "stensatte og overdækkede rende" (ibid.) som løper gjennom søndre del av østfløyen og deler av sørfløyen (se fig. 24). Som fig. 24 viser, registrerte Fischer også en "renne" sør for kjøkkenet (Fischer 1974, s. 48). Brønnen i klostergården i Lyse ble ikke gjenfunnet av Nicolaysen. Likevel mente han den måtte ha eksistert fordi den var utsatt på Schiertz' plan (fig. 6) (1890, s. 6f.). Brønnen ble oppmurt i 1920-årene, men arbeidet er ikke nevnt i rapportene.³¹ Også brønnen i klosterets s/v-rom er markert på Schiertz' plan. Begge brønnene er dessuten angitt på Christies plan fra 1824 (fig. 3) og på kartet fra 1826 (fig. 4-5). På kartet ser det også ut til å være en tilsvarende markering like s/v for anlegget.

Under veitegraving i midten av 1880-årene ble det dessuten funnet vannledningsrør av furu i myren øst for ruinene. De godt bevarte rørene, 7 cm i diameter, var tilspisset i ene enden og satt i hverandre. Rørene var lagt i blåleire med tettpakket leire rundt skjøtene (FNFB årbok 1887, s. 147). Annen beskrivelse foreligger ikke, og dateringen er følgelig uviss. Det kan ikke utelukkes at rørene kan ha vært fra klostertiden. I Alvastra er det funnet uthulte trestammer antakelig fra middelalderen (Swartling 1969, s. 156 f.). I Lund er det funnet vannledninger av borrete trestammer fra omkring 1500 (KLN, b.19, sp. 578). Jordgravde renner av uthulte halvkløyvinger er registrert i Norge og datert til 1500-årene (ibid., sp. 580). Nicolaysen anga ikke i hvilken retning rørene lå - hvorvidt de bare ledet mot de gjenværende ruinene eller eventuelt også mot andre mål. Han antok imidlertid de hadde forbindelse med brønnen i klostergården (Nicolaysen 1890, s. 9).

I forbindelse med avdekkingen av garveriet n/ø for ruinene

påviste Lindøe en "trerenne" (jfr. s. 23). Garveriet er med i Auberts liste over verksteder og andre deler i et cistercienserkloster som ble tilført vann (Aubert 1947, b.1, s.8). At garveriet i Lyse har hatt forbindelse med klosteret er derfor ikke usannsynlig. Dessuten virker det mindre trolig at et garveri skulle ha blitt anlagt i området i etterreformatorisk tid. Rennen inne i huset besto av en uthult trestamme i likhet med den delen som fortsatte sørover. Fortsettelsen som gikk nordover, var satt sammen av 3 bord og var flat i bunnen. Rennen var dekket med flate heller og var støttet opp med steiner og trestammer. Det ble ikke undersøkt hvor langt rennen gikk. Ved "... en veit som skar myren..." litt lengre sør lå det imidlertid steiner som ble satt i forbindelse med rennen (K. Lindøe 1931).

Som påpekt gikk hovedløpet for et cisterciensieranlegg langs fløyen vis å vis kirken. På kartet over Lyse fra 1826 (fig. 4-5) ser vi at det ø/v-gående hovedløpet som synes å være et naturlig elveleie, har hatt tilsvarende plassering i Lyse. I 1920-årene ble vanntilførselen omdirigert fra sørsiden til en fortsatt eksisterende åpen ø/v-gående veit nord for ruinene.³² Det er antakelig denne veiten det ble referert til i forbindelse med "rennen" som gikk sørover fra garveriet. Imidlertid går det nå også en overdekket veit langsmed sørfløyen, men nærmere fløyen enn elveleiet på kartet synes å gjøre. Denne veiten munner ut i nåværende tilnærmet n/s-gående veit et stykke sørvest for ruinene. Den skal ifølge bestyreren på gården opphøre et stykke innpå myren øst for anlegget. Denne veiten er ikke markert på kartet. Hvorvidt den er fra middelalderen eller er utgravd i forbindelse med senere drenering, eventuelt etter 1826, er uvisst. Plasseringen vil imidlertid passe som hovedavløp for klosteret og ha en mer funksjonell beliggenhet enn det elveleiet på kartet viser.

I forbindelse med klosterets vanntilførsel påpekte Nicolaysen bare "... at vandet stadig strømmende ned i dalens inderste runde bækken, hvorfra det kun tildels kunde slippe bort gjennom en smal rende og derfor dannede en stillestående sump" (1890, s. 5). Det er følgelig umulig å vite om denne

rennen det refereres til kan være fra klosterets tid. Det virker likevel lite sannsynlig at det søndre hovedløpet på kartet fra 1826 skulle være identisk med "en smal rende".

Opplysningene om et internt kanalsystem i Lyse er med andre ord få og spredte. I beskrivelsen av utenlandske klostre er det ofte nevnt vannledningsrør av bly. Disse har imidlertid vært registrert i og like ved selve bygningene. Det er heller ikke utenkelig at det også i Lyse har vært brukt blyledninger. I kjøkkenet på Hovedøya ble det funnet rester av metallrør i sørmuren (jfr. s. 28) (Nicolaysen 1891, s. 4). Selv om materialet altså er begrenset, må vi likevel kunne anta at Lyse har hatt et system for vanntilførsel og avløp tilsvarende det vanlige opplegget i et cistercienserkloster. Utgravinger vil trolig kunne avdekke mer av et slikt kanalsystem i Lyse.

2. Byggemateriale

De gjenværende murene i Lyse er oppført som kistemur. For det meste er det nyttet bruddstein av forskjellig størrelse og til dels av store dimensjoner.³³ I forbindelse med avhandlingen er det ikke foretatt noen analyse av steinsortene som er anvendt. Deler av klosteret må imidlertid ha vært oppført som kvadermur, men svært lite gjenstår.

Bortsett fra at anlegget var nyttet som steinbrudd i etterreformatorisk tid (jfr. s. 19), ble kleberstein trolig også senere fjernet fra området. Under utgravningene i 1888 ble det "... af ruinerne bortskaffet flere hundrede kjærrelæs med grus, almindelig sten og kvadre af klebersten" (FNFB årbok 1887, s. 141). Det går imidlertid ikke frem hvor disse kleberkvadrene ble anbrakt. Kanskje er de identiske med steinene omtalt i en tinglyst servitutt fra 1890, men dette er usikkert. I overenskomsten mellom eieren og Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring ble

førstnevnte gitt "... fuld Disposisjon over de mellem bemeldte Hegn og Ruinernes Mure for Tiden fremliggende Klæberstene, dog kun forsaavidt disse er uden Profiler eller Forsiringer".³⁴ I innberetningen fra restaureringsarbeidene i 1923 ble det imidlertid referert til "tilhugne kleberstein og graastein som laa i hauger rundt om". Disse steinene ble anvendt i forbindelse med restaureringen (E. Reimers 1923, s. 6).

Bygningene i bruddsteinsmur har antakelig hatt ytre hjørner av kleberkvadre i samsvar med vanlig praksis. Hjørnene var lett tilgjengelige ved riving, men de første skiftene gjenstår, dels fragmentarisk, særlig i kirkens østre del. Enkelte av rommene har også indre hjørneparti av kleber. Selve ruinene og steinsamlingen viser dessuten at kleber ble brukt om innfatning for nisjer, dør- og vindusåpninger o.l. og til forskjellige arkitektoniske ledd. Ifølge Nicolaysen ble klebereren tatt fra et brudd i dalen et stykke nordøst for klosteret (Nicolaysen 1890, s. 4).

3. Kirken

3.1 Plan/problemstilling

Kirken i Lyse er enskipet med to sidekapell (fig. 1). Kirken er ca. 40 m lang og ca. 8,5 m bred, innvending målt.³⁵ Kirken og kapellene har rett avslutning mot øst, kirken med en noe mer fremskutt østfront. Kapellene er to-delte, atskilt av pilastre. Kirken har en portal i vestmuren og tre portaler i sørmuren. Sørmurens midtre portal (eller døråpning) (antydnet på fig. 11) er nå gjenmurt (jfr. s. 23). Mellom kirken og kapellene er det åpninger og begge sidekapellene har døråpninger i vestmuren, søndre kapell mot korsgangen, nordre kapell ut mot kirkegården. Søndre kapell har også døråpning inn til rommet sønnenfor (rom 5). Av vinduer gjenstår bare deler av to østvinduer i søndre kapell.

Nicolaysen anså kirken som "uforholdsmessig smal" (1890, s. 6). For øvrig diskuterte han ikke kirkens plan. Blant dem som senere har vurdert kirken i Lyse, synes det å være enighet om at den er av enkleste korsformete type, og at den viser stor likhet med den første permanente kirken i Waverley. Waverley var, som nevnt, det første cistercienseranlegget i England, grunnlagt 1128 fra Aumône i Frankrike. Uenigheten går ut på hvorvidt disse kirkeplanene representerer et tidlig trinn i en typologisk utviklingsrekke eller om de utgjør en reduksjon av et mer komplisert forbilde (jfr. s. 60ff.). Jeg vil til slutt komme inn på denne diskusjonen. Først vil jeg ta opp hvordan kirken i Lyse generelt kan ha sett ut, og forsøke å påvise at den vesentlig kan ha vært influert av morklosterets kirke, både når det gjelder plan og enkelte detaljer.

Nå har imidlertid nylige undersøkelser vist at den nåværende kirken i Fountains har avløst en tidligere liten, enskipet steinkirke med rett avslutning mot øst, "Fountains I" (se fig. 25).³⁶ Den første steinkirken har hatt tverrskip med to rett avsluttete kapell i hver sideskipsarm. De indre kapellene har vært mer fremskutt enn de ytre. I hvilken grad denne

kirken kan ha influert på utformingen i Lyse er usikkert. Likevel har det antakelig vært den nåværende kirken i Fountains, "Fountains II", som har øvet størst innflytelse. Denne kirken skal nemlig ha vært utlagt allerede i 1147 og var opprinnelig påtenkt uten sideskip. Sideskip kom til få år etter (Fergusson 1984, s. 42 f.). Dessuten viser fig. 25 at før sideskipene ble tillagt, var Fountains II planlagt med samme bredde i hele kirkens lengde, slik vi finner det i Lyse. Fountains I er derimot smalere mot øst. Kirken i Lyse er også vesentlig bredere enn Fountains I må ha vært. Det blir derfor morklosterets nåværende kirke og kirkens opprinnelige østre del som vil bli trukket inn i diskusjonen. Allerede her må vi imidlertid kunne slå fast at den enskipete planen i Lyse må være overtatt fra morklosterets kirke.

3.2 Murverket

Kirken ble utgravd i 1838 (jfr. s. 19). I 1889 fikk Nicolaysen kirken rensert for "en mengde grus" som tidligere ikke var tatt bort. Det ble da funnet bl.a. rester av trappetrinn som skiller kirkens midtre og østre del (se fig. 11) (Nicolaysen 1888, s. 193). Det ble også funnet "løse arkitektoniske detaljer", jfr. fig. 12, nr. 1-3, 5-13, 18, 20-23 og 25) (Nicolaysen 1890, s. 6). I dag står kirken stort sett slik den ble istandsatt under restaureringsarbeidene 1923-31. Arbeidene i kirken er omtalt i rapporten fra 1923.³⁷ Kirkens østre del ble imidlertid satt i stand senere, men rapport foreligger ikke. Noen fotografier tatt i forbindelse med arbeidene i 20-årene gir et inntrykk av kirkens daværende tilstand. I 1955-57 ble det gjennomført omfattende reparasjonsarbeid i klosteret. Bl.a. ble alle murene i anlegget fuget. Arbeidet i kirken er kort omtalt i arbeidsformannens rapport fra 1955 (den eneste).³⁸

Kirken ser ut til å være oppført av bruddstein med utven-

dige hjørner av kleberkvadre. Forholdet er noe uklart når det gjelder vestmurens ytterliv og blir derfor behandlet for seg (s. 38ff.). Innfatninger og arkitektoniske ledd har vært av kleber. I søndre kapell ser det også ut til at østmurens innerliv har vært murt av kleber fra og med vinduenes sålbenker.

Gjenoppbyggingsarbeidene i kirken er ganske omfattende. Dette skyldes til dels store høydeforskjeller mellom gjenværende del av det opprinnelige murverket i indre og ytre murliv. De nedrevne murpartiene er alle gjenoppmurt i tilnærmet høyde med tilstøtende del av det opprinnelige murverket. Murhøydene i dag varierer fra ca. 0,8 m i deler av kirkens sørmur til ca. 3,3 m i enkelte deler av kapellene.³⁹

De gjenoppførte partiene er for det meste murt i småsteins-teknikk. Ytre murliv av kirkens nordmur er imidlertid for en stor del gjenoppført som tørrmur av "tilhugne kleberstein og graastein som laa i hauger rundt om" (Reimers 1923).⁴⁰ Også noen få mindre partier i kirken er lagt opp som tørrmur. De fleste av disse murpartiene ser ut til å være gjenfylte åpninger eller nisjer. En slik gjenmurt nisje finner vi i kirkens nordmur lengst mot øst (fig. 26). I hvert fall er det på tilsvarende sted markert en forholdsvis stor nisje både på Schiertz' og Meyers plan (fig. 6 og fig. 11). Tørrmurens lengde er ca. 1,5 - ca. 1,7 m (jfr. s. 55). Også den midtre sørportalen er gjenfylt som tørrmur (fig. 27-28). (I Reimers rapport fra 1924 fremgår det at den tidligere var gjenmurt på liknende måte.) En gjenmurt åpning ca. midt i kirkens nordmur (fig. 29) (markert på Schiertz' plan) er trolig sekundært utbrudt.

Murens tykkelse varierer fra ca. 1,1 - nærmere 1,5 m, bortsett fra vestmuren som er nærmere 1,8 m tykk. (Murtykkelsene avviker noe sammenliknet med Meyers plan.)

Sokkel. På Meyers plan (fig. 11) er kirken tegnet med dobbeltlinje bortsett fra partiet som vender inn mot klostergangen. Dette skulle tyde på utvendig sokkel. Planen

viser sannsynligvis det fremstikkende fundamentet ettersom det ikke finnes spor av annen form for sokkel. Den fremstikkende fundamentflaten er i dag delvis tildekket eller flukter med terrenget kanskje på grunn av fyllmasser fra utgravingene. Den er imidlertid godt synlig langs sørmuren inn mot klostergården.⁴² Hvis det altså er det fremstikkende fundamentet langs yttermurene Meyer har ment å indikere, burde også sørmurens fundament ha vært innbefattet. Dette partiet kan imidlertid ha vært tildekket i 1880-årene og er derfor blitt utelatt på planen.

Opprinnelig murverk. Kirken er den best bevarte delen av klosteret. Nicolaysen konstaterte at murene i Lyse var av "en meget forskjellig høide" og oppgav største murhøyde 7-9 alen i "kirkens kor og tildels i klosterbygningernes sydøstlige hjørne" (1890, s. 6). Fortsatt står murene høyest i kapellene og i kirkens østre del. Indre murliv er best bevart med murhøyder i kirkens østparti på ca. 1,8 - ca. 2 m over gulvnivå (fig. 26, 31-32). Murlivene inn mot kapellene har noenlunde tilsvarende høyde (fig. 33-34). Det samme har innerlivet i andre murpartier i nordre og søndre kapell (fig. 34-38). Indre murliv står lavest i deler av kirkens sørmur, h. ca. 40 cm. Murenes ytterliv er sterkt skadet og er delvis helt borte. Ytterlivet har størst høyde i hjørnepartiene mellom kapellene og kirkens østmur, ca. 1,8 - ca. 2 m (fig. 39-40), og i deler av vestmuren i nordre kapell, ca. 2 m (fig. 41). Mesteparten av kirkens nordmur er gjenoppført fra fundamentnivå i likhet med deler av øst- og nordmuren i nordre kapell. Bare noen få hjørnestein av kleber gjenstår i kirkens østmur og i kapellene (fig. 40 og fig. 42-43).

Karakteristikk av murverket. Nicolaysen kommenterte kun murverket i kirken. Han anførte at "... bygningen viser derhos kun en meget sparsom benyttelse af andet end tugtet eller tilhugget graasten, hvormellom fugerne dog er temmelig fine" (FNFB årbok 1887, s. 143). Analysen av murverket viser også at bruddsteinsmurene har tett murverk med stort sett

gjennomgående skift og med sparsom bruk av pinningsstein de fleste steder. Et fotografi fra 1929 (fig. 44) viser tydelig den gjennomgående skiftegangen i deler av kirkens østparti. I dag kan det derimot være vanskelig å se steinenes utstrekning på grunn av at murene i anlegget er fuget. Det går likevel klart frem at murverket i kirken har et uensartet preg. Karakterforskjeller fremkommer ved at type og størrelse på steinene varierer. Fig. 45-46 og fig. 36-37 viser tre ytterpunkt. I nordre kapell er østmurens indre murliv (fig. 45) dominert av store, noe uregelmessige steiner. Samme karakter har også kapellets ytre murliv. Steinenes største lengde i østmurens innerliv er ca. 2,4 m og høyden ca. 50 cm.⁴³ En annen murkarakter viser kirkens sørmur. Bortsett fra den østre delen er sørmuren (fig. 46) lagt opp av lange steiner med helt glatt vissflate og med nærmest helt plane bygg- og liggsider. Anvendelsen av denne type stein understreker den jevne horisontale skiftegangen. Øst for portalen mot korsgangen er største steinlengde ca. 1,2 m med skifthyder fra ca. 14-26 cm. Vest for portalen går steinlengdene opp til ca. 3 m og høyden på skiftene varierer fra ca. 15 - ca. 45 cm. Noen få eksempler på samme type stein forekommer også i indre murliv av kirkens vestmur - og i den midtre og vestre del av nordmurens innerliv. Den tredje varianten er et murverk som kan minne om kvadermur. Dette finner vi i enkelte parti i den midtre og østlige delen av kirken og i kapellene. Fig. 37 og 36 viser innerlivet av nordre kapells vestmur og deler av nordmuren. Som det fremgår, er det vestre del av nordmuren som har denne type murverk. Skiftene er jevne, ca. 30 cm høye, med enkelte mindre skift (h. ca. 20 cm) høyere oppe.

Hvorvidt kirkens ulike murkarakter kan indikere forskjellige byggeetapper er det vanskelig å si noe om. Murverket ser ikke ut til å ha noen markerte ståfuger, slik at forbandt må i så tilfelle ha vært satt ut (se fig. 46, detalj). Murenes ulike karakter i et lite rom som nordre kapell kan også vanskelig settes i forbindelse med forskjellige byggeetapper. Vi kjenner heller ikke til hvordan mesteparten av ytterlivet i kirkens nordmur kan ha sett ut. Fig. 47 viser partiet som gjenstår.

Forbandt. Ifølge Meyers plan er det forbandt mellom de forskjellige murene i kirken. Den kraftige mørtelen i fugene kan imidlertid i dag gjøre det vanskelig å påvise murenes sammenføyninger. En undersøkelse av murverket synes likevel å vise at Meyers plan i denne forbindelse ikke helt utstemmer med de faktiske forhold. Det går nemlig klart frem at både østmuren og vestmuren i nordre kapell ikke står i forbandt med de tilstøtende murene. I det s/v hjørnet synes hjørnesteinen i øverste skift å binde inn i kirkens mur (fig. 38). Steinen kan imidlertid ha vært endret eller kommet til i forbindelse med senere reparasjonsarbeid i likhet med de tilstøtende steinene i kirkens mur. Steinene er nå omgitt av tykke sementfuger. Nicolaysen har ingen anmerkning om mangel på forbandt i noen del av kirken.

Mangel på forbandt mellom kirken og nordre kapell kan bety at kapellet og kirkens østre del ikke er bygget samtidig. Det er likevel vanskelig å tro at ikke nordre kapell har vært planlagt samtidig med kirken. Indre murliv i kapellets vestre del har til dels også samme murkarakter som enkelte parti i kirkens midtre og østre del (jfr. s.36). Dette kan imidlertid bare gjenspeile at materialtilgangen var den samme og at tidsforskjellen mellom murpartiene ikke kan ha vært særlig stor. Derimot kan mangel på forbandt mellom kirken og nordre kapell kanskje forklares ved at klosteret kan ha hatt en midlertidig kirke like nord for den nåværende steinkirken, og at denne kirken har opptatt plassen for nordre kapell. Den provisoriske bygnignen kan så ha blitt revet, etterat den permanente kirken ble oppført. En slik forklaring må nødvendigvis bare stå som en hypotese, da vi ingenting vet om midlertidige bygninger i Lyse. Likevel må vi kunne gå ut fra at de har eksistert. Å sette opp provisoriske bygnigner var i hvert fall en vanlig fremgangsmåte når et kloster ble anlagt.⁴⁴ Dessuten antyder de gjenværende restene i Lyse en byggeperiode over lengre tid, noe som skulle tilsi at behovet for tidligere bygninger må ha vært til stede.

3.2.1. Vestmuren

Av det opprinnelige murverket i vestmurens indre murliv (fig. 48) gjenstår ca. 20 cm ved portalen, ca. 1,5 m mot det s/v hjørnet og ca. 1,3 m mot det n/v hjørnet. I motsetning til indre murliv som har bruddsteinsmur, står deler av et kvaderskift i vestmurens ytterliv (fig. 49-50). I det s/v hjørnet står to skift, mens det n/v hjørnet er gjenoppmurt fra fundamentnivå.

Det første spørsmålet som melder seg, er da hvorvidt kleberkvadrene i murens ytterliv representerer det opprinnelige murverket eller om de er kommet til senere. En sammenlikning mellom Schiertz' og Meyers plan viser nemlig en forskjellig utforming av vestpartiet (jfr. fig. 6 og fig. 11). Da det ikke er grunn til å underslå Schiertz' observasjoner og korrekt gjengivelse av fortidsminner kan hans utforming tilsvare den opprinnelige vestmuren. Vestmuren på Meyers plan kan dermed representere en senere endring. I det følgende vil jeg forsøke å påvise at Schiertz' plan sannsynligvis kan være den riktige, og at vestmurens ytterliv trolig har vært oppført av bruddstein, og ikke av kleber slik det kan se ut i dag.

På Schiertz' plan (fig. 6) er vestmuren inntegnet med hjørnelisener. Den nordre lisenen ser ut til å flukte med kirkens nordmur. Også vestportalen er tilsynelatende omgitt av lisener. Mot indre murliv har portalen antakelig rette vanger. På planen kan det se ut som om de fire lisenene stikker like meget ut fra bygningskroppen. Dette behøver nødvendigvis ikke være riktig. Schiertz' plan er gjengitt i svært liten målestokk som gjør at nøyaktige mål umulig lar seg avlese. Dessuten kan selve reproduksjonen ha medført en del unøyaktigheter. Vestmurens tykkelse ser ut til å være ca. 1,2 - 1,3 m på Schiertz' plan, mens Meyer har angitt ca. 1,8 - 1,9 m. På Meyers plan er vestportalen tilnærmet dobbeltrakt formet, altså med skrånende vanger også mot indre murliv. Portalen er ikke omgitt av lisener, slik at vestmurens ytterliv dermed får en jevn murflukt.

Ifølge en detaljtegning av Meyer (fig. 12, nr. 24) er

dybden på nordvangen ca. 1,72 m. En forskjell på så få cm mellom en detaljtegning og selve planen i så pass liten målestokk må være uvesentlig. I dag måler portalvangene omtrent 1,77-1,78 m. Den ødelagte portalen ble gjenoppført i 1923 "ved hjelp av opmaalingene og de rester som var av det rundete sokkelparti paa portalen samt døranslaget paa venstre side" (Reimers 1923, s. 6). Et forsøk på å måle nord- og sørvangen på Schiertz' plan vil som tidligere nevnt, måtte medføre en større grad av unøyaktighet og kan ikke på noen måte gi absolutte mål. Tilsynelatende kan både nord- og sørvangen måles til ca. 1,6 m. Forskjellen er med andre ord ca. 25 cm sammenliknet med målene av nordvangen på Meyers plan. Hjørnelisenene på Schiertz' plan skulle dermed også ligge vel 20 cm innenfor ytre murliv av Meyers vestmur. En eventuell differanse mellom disse målene er av mindre betydning i denne sammenheng. Skulle Schiertz' utforming av vestmuren være den riktige, kan den jevne murflukten på Meyers plan tyde på at deler av vestmuren en eller annen gang har blitt forblendet. En annen og kanskje rimeligere forklaring er at det tidlige ytterlivet har vært nedrevet og så gjenoppført i flukt med fundamentet. Men dette kan bare bli antakelser.

Av portalåpningens sørvange gjenstår i dag bare en kvader lengst mot sør. Kvaderen er delvis avfaset og flukter nå med vestmurens ytterliv (fig. 49). Steinen er ca. 24 cm høy. Kleberkvadrene som ellers utgjør vestmurens ytre murliv kan neppe ha tilhørt det opprinnelige murverket, dertil virker steinene for små. Deler av første skift samt en kvader i det sørvestre hjørnet av annet skift står igjen (fig. 50). Høyden på steinene varierer fra ca. 16 - 24 cm og lengdene fra ca. 30 - 81 cm, hvorav fire steiner er over 60 cm lange. Det n/v hjørnet er bygget opp igjen fra fundamentnivå. Mot gjenværende del av portalens nordvange står tre kvadre med lengde på til sammen ca. 1,45 m. Steinen lengst mot nord er målbar til ca. 73 cm. Da ene støtflaten er avslått, kan den ha vært opp til 85 cm. Partiet sør for portalen strekker seg helt frem til det s/v hjørnet. Litt nord for midten står vestmurens lengste stein på ca. 81 cm. Steinen er avslått, men de to delene synes å høre sammen. Mot det s/v

hjørnet er første skift noe uklart. Steinen nord for dette partiet er avslått, men lengden er minimum 60 cm. Det virker ikke som steinen kan ha gått helt frem til hjørnet. Nåværende hjørnestein er ca. 16 cm lang (mot vest), ca. 48 cm bred og ca. 16 cm høy. Bredden kan være større da østre støttside er avslått og neste kvader i sørmuren står ca. 67 cm øst for hjørnet. Hjørnesteinen i annet skift er ca. 67 cm lang, ca. 23 cm bred og ca. 24 cm høy.

Selv om fire steiner har lengder på over 60 cm, er ikke steinenes plassering særlig overbevisende. Til sammenlikning har første skift av hjørnekvadrene i kirkens østmur og søndre kapell høyder fra ca. 36-76 cm og lengder fra ca. 76-150 cm (fig. 40, 42, 30). Det er derfor lite sannsynlig at hjørnesteinene i vest skulle ha hatt betydelig mindre dimensjoner. Dersom vestmurens ytterliv opprinnelig hadde vært oppført av kleberkvadre, ville antakelig også vestmuren ha vært oppført av større stein enn de nåværende. I det minste ville det ha vært mest sannsynlig i forbindelse med det første skiftet.

Nicolaysen har ikke kommentert vestmurens tykkelse. I rapporten fra utgravingene i 1888 anførte han imidlertid at kirken på Schiertz' plan var utstyrt med "... nogle pilastre eller lister ved vestre og søndre dør, efter hva der fremstilles på ovennævnte grundplan, skjønt levninger af disse nu synes forsvundne" (FNFB årbok 1887, s. 142). Bortsett fra spørsmålet om "pilastre" og "lister" synes det ikke å ha vært noen diskusjon om den form vestmuren på Meyers plan representerer. Murens daværende tilstand er ikke beskrevet. Heller ikke er videre bevismateriale nevnt til støtte for at en kunne se helt bort fra Schiertz' utforming. Spørsmålet når vestmuren fikk en jevn ytre murflukt, står derfor fortsatt åpent.

Innberetningen fra 1923 synes imidlertid å understøtte antakelsen om at klebersteinene i vestmuren ikke kan være opprinnelige. Ifølge innberetningen var det sørvestre hjørnet "omtrent helt nedramlet". De oppgitte høydene av det daværende murverket i hjørnepartiet er som i dag: ca. 1,50 m

innvendig og ca. 40 cm utvendig. Herfra steg muren opp til ca. 90 cm ved ytre vestvange i sørmurens vestre portal. Det ble videre påpekt av "hovedinngangen var temmelig rasert", men nordre del av vestmuren er ikke beskrevet. Jfr. også to fotografier (fig. 51 og 52) tatt i forbindelse med arbeidene i 1923. Derimot refererte Reimers til "resterne av den gamle graasteinsmur" i partiet fra "hjørnet fra inngangen og rundt mot hovedinngangen" (1923, s. 5). Det vil si partiet fra den vestre sørportalen og mot vestportalen. Vestmuren har i dag bare kleberkvadre. Murverket i den omtalte delen av sørmuren virker imidlertid svært uklart og lite homogent (jfr. fig. 27). Mot portalens vestvange gjenstår tre skift. Det øverste skiftet er av bruddstein med samme glatte flate som i største delen av sørmuren. Resten av muren er oppført av større og mindre kleberstein. Største kvaderen i første skift, ca. 67 cm innenfor hjørnet, er ca. 80 cm lang og ca. 24 cm høy. Bortsett fra skiftene inn mot sørportals vestvange er de øvrige steinene vesentlig mindre og synes ikke å danne noen klar skiftegang. Sammenføyningen mellom murpartiet og vestvangen er også uklar (jfr. fig. 53).

Det er derfor vanskelig å tenke seg at dette murverket kan ha vært del av det opprinnelige. Det er også uforståelig at Reimers kan ha brukt benevnelsen "den gamle graasteinsmur" om de 6 små og den ene større bruddsteinen som alle står litt oppe i det omtalte murpartiet. (Det ser ut som Reimers har brukt "graasteinsmur" synonymt med bruddsteinsmur.) Enten må klebersteinene ha blitt forvekslet med "graastein" eller også er bruddsteinene i vestmuren blitt fjernet i forbindelse med arbeidene i 1923 (jfr. note 37). Spørsmålet om hvorvidt kleberkvadrene i vestmuren og det sørvestre hjørnepartiet gjenstår fra det første restaureringsforsøket eller om de eventuelt representerer en tidligere mur, er derfor fortsatt åpent.

Reimers fremkastet imidlertid tanken om at en øvre del av vestmuren kunne ha vært av kleber. Ser vi bort fra muligheten av at murverket kan ha blitt forvekslet, skulle et slikt utsagn indikere at nedre del av vestmuren den gang var oppført i bruddstein. Hvis dette er riktig, må konklusjonen

sjonen være at kleberkvadrene i vestmuren ble satt opp i 1923. Ingen lokal skikk skulle heller tilsi en veksling i materialbruken, med en vestmur i kleber og de andre murene oppført av bruddstein. Men muligheten kan ikke utelukkes av den grunn. Ut fra gjenværende cistercienseranlegg ser det ut som vestmuren har vært oppført av samme byggemateriale som de øvrige murene i kirken. Lengre enn å anta at hele kirken i Lyse har vært oppført i bruddstein, kan vi trolig ikke komme.

Hvis gjenværende kleberskift i vestmurens ytterliv ikke representerer det opprinnelige murverket, kan det også stilles spørsmålstegn ved vestmurens tykkelse slik den står i dag og slik den er inntegnet på Meyers plan. Cistercienserne var kjent for en funksjonell byggekunst. Det er derfor nærliggende å tro at en ekstra tykk vestmur skulle fylle en spesiell funksjon. En rimelig forklaring på vestmurens tykkelse ville være en plassering av trapp i muren. Enkelte cistercienserkirker har også hatt vindeltrapp i vestpartiet, som f.eks. i Fountains (fig. 20) og Kirkstall (fig. 21), der trappen førte opp til et mindre galleri under det store vestvinduet. Begge steder var trappen bygget inn i et hjørneparti som også har utvendige lisener. Den treskipete kirken i Eberbach er ett av få eksempler med trapp lagt i selve vestmuren. Kirken har ingen vestportal og muren som er betydelig tykkere enn kirkens øvrige murer, har jevnt ytre og indre murliv.

Ingenting tyder imidlertid på at det har vært noe trappehus i kirkens vestmur i Lyse. Det opprinnelige murverket i indre murliv har tilstrekkelig høyde for å kunne tilbakevise en slik antakelse (jfr. s. 38). Et trappearrangement er heller ikke nevnt hverken av Nicolaysen eller Reimers. En cistercienserkirke skulle dessuten ikke ha noe klokketårn i vest som nødvendigvis krevde tilgang via en slik trapp. En forsterking av muren til å bære et tårn faller dermed også bort som en mulig forklaring.

Det foreligger forholdsvis få planer av enskipete cistercienserkirker. Flere av dem er dessuten ufullstendige eller

bare skjematisk inntegnet og er dermed vanskelig å anvende som sammenlikningsmateriale. En gjennomgang av Dimiers planer i "Recueil de plans d'églises cisterciennes" (1949) viser imidlertid at i langt de fleste enskipete kirkene (27 av 31) har vestmuren samme dimensjon som kirkens øvrige murer.⁴⁵ Halvparten av de enskipete kirkene er angitt med hjørnelisener, mens bare noen få har fremskutt portalparti i vest.

Totalt sett synes likevel de fleste cistercienserkirker å ha et vestparti som noenlunde tilsvarende Schiertz' vestmur i Lyse med både lisener og ofte også det profilerte partiet rundt vestportalen noe frem for omgivende murliv. En slik utforming finner vi f.eks. både i Fountains (fig. 54) og i Kirkstall (fig. 55). Det er imidlertid hele tiden snakk om påvirkning f.eks. fra andre cistercienserklostre eller lokalt, da det ikke eksisterer noen påbud om hvordan en cistercienserkirke skal se ut (jfr. s. 10). Kirken i Lyse ble utgravd i 1838, og Nicolaysen har datert Schiertz' plan til ca. 1842 (1890, s. 7). Dette korte tidsrommet i tillegg til nevnte argumentasjon synes å etterlate liten tvil om at Schiertz' utforming av vestmuren kan være den korrekte. Sannsynligvis har vestmuren i Lyse derfor vært smalere enn det Meyers plan viser. Videre må vi kunne anta at også ytre murliv har vært oppført av bruddstein med fremstikkende hjørnelisener og et fremskutt portalparti av kleber. Det ser imidlertid ut som vestportalen har hatt skrånende vanger mot indre murliv og ikke rette som tilsynelatende angitt av Schiertz.

3.3. Portaler/døråpninger

Som nevnt (s. 32) har kirken en portal i vestmuren og tre portaler i sørmuren. Kapellene har døråpninger i vestmuren og mellom kirken og kapellene er det åpninger. Da portalene er svært skadet, er beskrivelsene for en stor del basert på Meyers plan og tverrsnitt. Profiler av kirkens portaler foreligger ikke.

Vestportalen (fig. 49 og 48). I Reimers' rapport er det nevnt at vestportalen ble gjenoppført etter oppmålinger og restene av sokkelpartiet og det ene døranslaget (jfr. s. 39). Portalen ser ut til å ha hatt en tre-trinns avtrapping mot ytre murliv og skrånende vanger mot indre murliv (fig. 12, nr. 24). Anslaget sitter midt i muren. Åpningen er ca. 1,3 m bred, målt mellom anslagene. Som i kirkens øvrige portaler/døråpninger dannes portalbunnen av store, flate bruddsteiner som går inn under portalvangene. Det profilerte partiet ser ut til å bestå av tre store halvsøyler (diameter ca. 22 cm) over basenivå. Basene står direkte på portalbunnen. To av resesshjørnene er formet som små halvsøyler (diameter ca. 5 cm), mens det tredje, det vestre, har en kantstilt utforming. En delvis avfaset kvader avslutter portalpartiet i basenivå. (Alle resesshjørnene har under gjenoppbyggingen fått en kantstilt utforming.)

Spørsmålet er da om i hvert fall de større halvsøylene virkelig har vært halvsøyler eller om portalen har hatt frittstående søyler eventuelt også 3/4 søyler. Meyers snitt (fig. 12, nr. 24) synes ikke å gi et entydig svar på dette. I ytre nordvange står i dag de forvitrete restene av det nederste profilerte partiet (h. ca. 20 cm). I ytre sør-vange gjenstår den ytre delvis avfasete kvadersteinen. Nicolaysen beskrev ikke vestportalen, men slo fast at den hadde "flere vægsøyler". Han antydet også at fig. 12, nr. 25 kunne ha tilhørt portalbuen (1890, s. 6). Denne innfatningssteinen er imidlertid ikke gjenfunnet i steinsamlingen. Derimot finnes 5 deler av søyleskaft (BRM 63/248-250, 272-273) hvorav 2 er søyletromler (h. henholdsvis 31 og 35 cm). Alle delene (her eksemplifisert ved fig. 56-57) har diameter 22 cm. To av fragmentene (her fig. 57) er avslått eller avkuttet i lengderetningen slik at diameter vinkelrett på bruddflaten er 17,5 cm, med andre ord tilnærmet 3/4 søyle. Ut fra størrelsen skulle søyledelene kunne ha tilhørt vestportalen. Ser vi på vestportalen i Fountains (fig. 58), er likheten med Lyse påtakelig. Morklosteret har hatt en tre-trinns avtrappet vestportal med frittstående søyler. I Fountains står imidlertid både resess-søylene og hjørne-

søylene på to-trinns plinter som trapper frem og til sammen danner seks trinn. Også i Kirkstall har vestportalens resesser hatt frittstående søyler (fig. 59). Dersom de registrerte søyledelene har tilhørt vestportalen i Lyse, kan vi derfor ikke se bort fra en liknende utforming i Lyse.

Vestre sørportal (fig. 53 og 28). Portalen har hatt skrånende vanger mot indre murliv og en resess med frittstående søyle (diameter ca. 7 cm) mot ytre murliv (fig. 12, nr. 26). Hjørnet mot det tilstøtende døranslaget er avfaset. (Den gjenoppførte delen er avrundet.) I anslaget er portalen vel 1 m bred.

Midtre sørportal (nå gjenmurt) (fig. 27-28). Portalen (eller døråpningen) har helt enkel utforming med anslag i flukt med indre murliv. (Anslaget er bare sjekket på et par steiner i østre vange.) Man har med andre ord kunnet stenge døren utenfra. Åpningen mellom anslagene er ca. 1,2 m. Mot ytre murliv er bredden ca. 1,8 m. Portalen er markert på Schiertz' plan, men er utelatt av Meyer. Åpningen er heller ikke omtalt av Nicolaysen.

Østre sørportal (mot korsgangen) (fig. 46 og fig. 60). Portalen har hatt anslag ca. 20 cm innenfor ytterlivet (fig. 12, nr. 27). Anslagets ytterhjørne er avfaset. Portalvangene skrår mot indre og ytre murliv. Bredden mellom anslagene er ca. 87 cm. (Åpningens bredde på Meyers plan er forskjellig både mellom anslagene og mot indre og ytre murliv.) På Schiertz' plan er portalåpningen omgitt av et svakt fremspringende parti. Det tilstøtende murverket i dag utelukker ikke en slik utforming. Av selve innfatningen gjenstår bare en forvitret kvader i første skift i den indre nordvangen.

Døråpningene i kapellenes vestmurer (fig. 41 og 37 og fig. 61-62). Begge døråpningene har anslag i flukt med ytre murliv og tilnærmet rette vanger. I innerlivet i nordre kapell er portalens flate overligger intakt fra indre murliv og frem mot anslaget (ca. 95 cm dyp). En rett overligger må derfor ha avsluttet selve døråpningen mot vest. Døråpningen i nordre kapell er ca. 90 cm bred i anslaget. I søndre kapell er bredden ca. 1,2 m.

Åpningene kirke/kapell (fig. 63-66). De to åpningene har anslag som flukter med kirkens indre murliv og tilnærmet rette vanger. Åpningene har trolig ikke hatt dører (jfr. s. 47). Anslagene kan derfor ha vært en form for markering i likhet med de to lisenene i kirkens østre del (se fig. 11 og fig. 26 og 32). Bredden mellom anslagene er ca. 90 cm i nordre kapell og ca. 1,2 m i søndre kapell.

Døråpningen søndre kapell/rom 5 (fig. 67-68). Åpningen har rette vanger og anslag i flukt med murlivet inn mot kapellet. Man har derfor kunnet stenge døren fra rom 5. I anslaget er åpningen ca. 80 cm bred.

3.3.1. Portalenes/døråpningenes funksjon og kirkens inndeling

Aubert slo fast at portalenes plassering i en cistercienserkirke var likeså fastlagt som selve planen, og at unntak fra regelen vanligvis var lokalt bestemt (1947, s. 300). Vi skal derfor se nærmere på i hvor stor grad Lyse har fulgt det tradisjonelle mønsteret i denne forbindelse.

Årsaken til det fastlagte skjemaet er å finne i cisterciensernes ordensregler og liturgi. Curmanns skjematiske fremstilling (fig. 69) viser den vanlige inndelingen av en typisk cistercienserkirke. Lengst i øst er presbyteriet (høykoret), avgrenset mot vest av gradus presbyterii (trinnene opp til presbyteriet). Så følger munkenes kor, dernest sykekoret (for munkesom på grunn av sykdom eller lignende ikke kunne delta i gudstjenesten) og lengst mot vest legbrødrenes kor. Korene er atskilt innbyrdes og fra sideskipene med skranker. Sideskipene i legbrødrekoret er også atskilt med skranker fra kirken østenfor. Introitus superiores i øst og introitus inferior i vest står for inngangene til munkenes kor. Introitus superior ble nyttet av munkene mens abbed, prior og de eldste munkene brukte introitus inferior. Legbrødrenes inngang til selve kirken var i vestre del av sørmuren, mens munkenes inngang var i travéen nærmest søndre tverrskipsarm. I nordre tverrskipsarm førte porta mortuorum (nyttet i forbindelse med begravelser) ut til kirkegården

(Curmann 1912, s. 37ff.). Curmann har inntegnet vestportal med forhall/narthex, et trekk felles for de fleste cistercienserkirker. Vestportalen som ofte var flankert av mindre portaler, vendte ut mot plassen hvor bl.a. gjestehusene lå. Portalene ble nyttet ved prosesjoner og visse seremonier. De ble også benyttet av gjester og tjenere som hadde tilgang til sideskipet motsatt klostergangen (Aubert 1947, s. 314, 255f., 361).

Portalene har med andre ord fått sin plass ut fra den funksjon de skal dekke. Det er derfor ikke vanskelig å forstå portalenes plassering i Lyse, selv om kirken er enskipet og dermed avviker noe fra Curmanns oppsett (se fig. 11). Munkenes inngang fra korsgangen må ha vært i søndre kapell og åpningene mellom kapellene og kirken vært identiske med introitus superiores. Den østre sørportalen må ha gitt adgang til introitus inferior og sykekoret, mens de to vestre sørportalene må ha kommunisert med legbrødrenes fløy. Av disse to åpningene har den østre (m/anslag mot indre murliv) sannsynligvis stått i forbindelse med legbrødrenes natt-trapp (jfr. s. 45 og s.144f.) Den vestre åpningen må ha vært legbrødrenes ordinære inngang (jfr. s. 45 og s.144f.). Døråpningen i nordre kapell tilsvarende porta mortuorum. Døråpningen i søndre kapells sørmur (m/anslag inn mot kapellet) har sannsynligvis vært tilknyttet munkenes natt-trapp (jfr. s. 46 og s. 59). Vestportalen har trolig vært nyttet i forbindelse med prosesjoner og visse seremonier. Hvorvidt kirken har hatt narthex i likhet med f.eks. Fountains, er uvisst. På Christies plan (fig. 3) er et utbygg mot kirkens vestmur angitt med stiplet linje. Korsgangens buerekke som den gang var utgravd, er markert på liknende måte. Da Christies plan totalt sett synes å være lite holdbar (jfr. s. 19f.), må også hans markering av en forhall tolkes med forbehold. På Schiertz' plan er hverken et narthex eller korsgangens arkaderekke inntegnet.

I steinsamlingen finnes imidlertid to søyler med baser og kapiteler som ut fra dimensjonene kan ha stått i en slik forhall. Delene var i sin tid innmurt i en kamin i Lysekloster Hovedgård (fig. 70).⁴⁶ De to kapitelenes (fig. 71-72)

(se også fig. 14, nr. 1 og nr. 6) har bladornamentikk og basene (fig. 73) har et vanlig romansk profil. De to søyleskaftene er begge runde (diameter ca. 11,5-12 cm). Det ene kapitélet (fig. 72) har trolig stått på et oktagonalt søyleskaft mens det andre ser ut til å ha stått på et rundt søyleskaft. Kapitélene er noe mindre enn kapitélene i korsgangen og må derfor ha båret mindre buer enn korsgangens arkaderekke. Stilmessig viser de imidlertid stor likhet med deler av arkaderekken (jfr. s.168f.).⁴⁷ Hvorvidt kapitélene har utgjort halvparten av dobbeltkapiteler er umulig å si med sikkerhet, men det er ikke usannsynlig. Det ene kapitélet (fig. 71) er svært skadet. På det andre kapitélet har imidlertid dekkplaten profiler på tre sider, mens den fjerde siden er avslått (avsaget?). Også basene kan ha vært del av dobbelt-baser. Et tredje kapitel med tilsvarende størrelse (fig. 14, nr. 2) var ifølge Nicolaysen "... en korrigeret gjengivelse af arkitekt Schiertz' tegning fra 1842". Dette kapitélet ble ikke gjenfunnet av Nicolaysen (1890, s. 7).

Særlig hvis basene og kapitélene har vært deler av komplette søyler, er det fristende å sette dem i forbindelse med en forhall i kirken. På bakgrunn av at dette var et vanlig trekk i en cistercienserkirke i tillegg til Christies plan og de registrerte søyledelene, er det ikke utenkelig at kirken også har hatt et narthex hvor en brystningsmur kan ha båret en arkaderekke med komplette søyler. En liknende utforming er svært vanlig slik også den gjenoppførte delen av kirkens forhall i Fountains viser (fig. 54 og 74).

Ved kirkens nordmur er det avmerket et alterfundament like vest for motstående sørportal (se fig. 11). Hvis vi skal forsøke å inndele kirken, er dette alterfundamentet og portalenes plassering de eneste holdepunkt vi har. Å lese noe ut av murverket synes å være vanskelig. Blant dem som har behandlet Lyse har det vært enighet om at munkenes kor har strukket seg frem til østre sørportal. Fischer nevnte kort at alterfundamentet "... kunne passende vise skillet mellom legbrødrekoret og sykekoret ...". Men som han påpekte "... på den annen side ligger det svært langt øst, så

det i så fall ble nokså liten plass til selve munkekoret" (1974, s. 35). At alteret skulle ha vært del av legbrødre-koret er imidlertid lite trolig. Som Curmanns skjema viser, sto korsalteret midt mot skranken mellom legbrødre-koret og sykekoret og med en åpning i skranken på hver side. Det kan heller ikke være snakk om en kompromissløsning i Lyse på grunn av plassmangel. Kirkens bredde er ca. 8,4 m, mens midtskipet i f.eks. Fountains er ca. 9,6 og i Kirkstall ca. 8,5. Tilnærmet samme bredde ser ut til å ha vært vanlig for flere cistercienserkirker.

En mer nærliggende forklaring er at Lyse har hatt en inndeling noenlunde i samsvar med morklosterets kirke. På planen av Fountains (fig. 20) ser vi at lektoriet opptar partiet vest for munkekoret mens sykekoret ligger vest for to kapell innbyrdes atskilt av en passasje. Lektoriet plassert mot munkekorets vestre korsranke var ifølge Curmann et ikke ukjent trekk innen ordenen (1912, s. 39). I de engelske cistercienserkirkene synes også en slik anordning å ha vært helt vanlig. Curmann påpekte videre at introitus inferior kunne være flankert av alter "... hvilka ofta voro helgade åt Jungfru Maria och åt Bernhard" (ibid., note 1).

I Fountains har Maria- og St. Bernhard-altrene fått egne kapell i travéen vest for lektoriet, altså mot lektoriet vestre skranke. En åpning i skranken mellom kapellene forbinder sykekoret med inngangspartiet under lektoriet (Hope 1907, s. 305 og 307).

Med et noenlunde tilsvarende arrangement i Lyse (inntegnet på fig. 11) får i hvert fall alterfundamentet mot nordmuren en rimelig forklaring. Kirken kan dermed ha hatt et forholdsvis stort inngangsparti under et lektorium vest for munkekoret. Lengden kan ha vært ca. 1,8-2 m forutsatt at munkekorets vestre skranke har fluktet med portalen i sørmuren og at skranken mot altrene har vært ca. 40-60 cm.

Skulle alterfundamentet mot nordmuren likevel ikke være opprinnelig, kan en inndeling som i Kirkstall (fig. 21) gi en alternativ løsning for inndelingen i Lyse. Lektoriet er her smalere (ca. 1,8 m) og sykekoret (ca. 3,5 m) ligger øst for

de to tilsvarende kapellene i Fountains. Planen viser imidlertid to etapper av inndelingen. Ifølge Hope gikk nemlig legbrødrekoret fra først av frem til skranken mot sykekoret og "the nave alters" opprinnelige plassering "... if they then existed at all, was against the pulpitum". På grunn av at skranken var fullstendig ødelagt, kunne de antatte altrene ikke påvises (Hope 1907, s. 19f.). Den opprinnelige inndelingen ville dermed noenlunde ha tilsvart morklosterets utforming.

Tilhører alterfundamentet i Lyse en senere endring som i Kirkstall, har vi ingen holdepunkt for størrelsen av sykekoret. Ut fra portalens plassering i sørmuren ville det med en løsning som i Kirkstall være sannsynlig at munkenes kor har avsluttet lengre øst enn nettopp antydnet, for dermed å gi rom for de antatte altrene ved introitus inferior. En slik reduksjon av munkenes kor synes å være det eneste moment som går imot at alterfundamentet er en senere tilføyelse. Et sykekor på maksimum 2 m kan i hvert fall virke svært lite. Lengre enn en antakelse om at en av de to skisserte inndelingene har vært forbilde for inndelingen av kirken i Lyse, kan vi ikke komme.⁴⁸ Det vi sannsynligvis kan gå ut fra, er at fundamentet ved nordmuren enten angir hvor Maria-alteret opprinnelig hadde sin plass eller hvor det ble oppsatt på et senere tidspunkt.

3.4. Vinduer

Det eneste som gjenstår er fragment av to østvinduer i søndre kapell (fig. 34, 40, 75-76). Rapport fra gjenoppbyggingsarbeidene i denne delen av anlegget foreligger ikke. Dette er spesielt beklagelig da vindusinnfatningene slik de står i dag, avviker noe fra Meyers plan (fig. 11). Schiertz' plan (fig. 6) viser nok en annen variant. Et fotografi (fig. 77), antakelig tatt i forbindelse med arbeidene i 20-årene, synes bare å vise hvor langt ned østmuren den gang ble revet.

Slik vinduene står i dag, har de begge samme enkle utforming. Vindusåpningen sitter ca. 23 cm innenfor ytterlivet. Lysmål er ca. 59 cm. Vinduene har utvendig glassfals. Både smygene og sålbenkene skrår jevnt mot indre og ytre murliv. De indre sålbenkene skrår fra et punkt noen cm under lysåpningen. Hvorvidt dette også var den opprinnelige utformingen er uvisst. Inneråpningen er ca. 1,29 m bred og ytteråpningen ca. 1,05 m. Avstanden mellom vinduene er ca. 90 cm, målt mellom avfasingene i ytterlivet.

På Meyers plan (fig. 11) ser det ut som vinduene har hatt innvendige glassfalser. Dette kan kanskje være en unøyaktighet forårsaket av planens målestokk og reproduksjon. En helt klar forskjell fra dagens situasjon viser imidlertid ytteråpningen som på planen er ca. 55 cm bred og har tilnærmet samme bredde som selve lysåpningen. Dette er omtrent samme bredde som lysåpningen har i dag (ca. 59 cm). Inneråpningen på Meyers plan er den samme som i dag. Hvis vindusfragmentene som står i østmuren er korrekte, noe forholdene tyder på at de er, må vi altså delvis se bort fra Meyers utforming i denne sammenheng. Smale, rundbuede vinduer, gjerne parvis og i forbindelse med en okulus, var et vanlig vindusarrangement i de tidlige cistercienserkirkene. Tverrskipskapellene i Fountains hadde opprinnelig et par enkle rundbuede vinduer med okulus over (fig. 78). (Vindusåpningene satt også her innenfor ytre murliv og hadde utvendig glassfals.) Tverrskipskapellene i Kirkstall hadde fra først av "a pair of narrow round-headed windows in the east wall" (Hope 1907, s. 13).

På Schiertz' plan (fig. 6) kan det se ut som vinduet er to-koplet med svært bred midtpost og med lysåpning midt i muren. En form for markering synes å være angitt midt i ytteråpningen. Hadde midtposten vært tegnet helt ut mot indre og ytre murliv, ville vi ha nærmet oss det aktuelle vindusarrangementet. Midtposten virker dessuten mistenkelig overdimensjonert for å skulle være frittstående. På Schiertz' plan er det som tidligere nevnt, umulig å lese noe definitivt ut av detaljene. Vi kan derfor ikke se bort fra at Schiertz har ment å markere to sidestilte vinduer i søndre kapell.

Interessant er det imidlertid at Schiertz også har inntegnet vinduer i presbyteriet og i nordre kapell.⁴⁹ Så langt det er mulig å tolke planen, kan det se ut som det har vært komplette vinduer både i kapellet og i presbyteriet. Vinduene kan i så tilfelle neppe være de opprinnelige, men viser snarere en senere endring. Etter hvert som ordenens første rigide forskrifter begynte å løsne, ble det alt vanligere å sette inn større vinduer, særlig i kirkens øst- og vestparti og i kapellene. Dette ser vi i flere cistercienserkirker, bl.a. både i Fountains (fig. 54 og 78-79) og i Kirkstall (fig. 80).

På Schiertz' plan over Lyse har presbyteriets vindu en lysåpning på ca. 4 m, mens inner- og ytteråpningen er ca. 5,6 m brede. I steinsamlingen er det 4 profilerte innfatningssteiner som ut fra profil og størrelse kan settes i forbindelse med store, sene vinduer. Steinene er ikke nevnt av Nicolaysen. Dette kan tyde på at de var funnet tidligere. Sannsynligheten er derfor til stede for at innfatningssteinene kan ha tilhørt kirken. 3 av steinene (BRM 63/344-346, her eksemplifisert ved fig. 81) har samme profil: 3 vulster skilt av 2 dyptskårne hulkiler samt et sprang som formidler overgang til buens øvre forkant. (Steinsamlingen har dessuten 4 fragment av innfatningssteiner med samme profil.) Ut fra pilhøydene skulle steinene kunne ha sittet i buer med radius fra ca. 3,75 - ca. 4 m.⁵⁰ (Pilhøyden er målt på to steiner. På den tredje steinen kan den ikke avleses.) Har vinduet hatt rundbuet innfatning, ville diameteren vært maksimum ca. 8 m. Imidlertid er en slik form lite trolig i

det antatte tidsrom. Ut fra analoge eksempler er et likebenet spissbuet vindu sannsynligvis heller ikke aktuelt. Hvis vi derimot tenker oss at østvinduets bredde har vært ca. 3/4 av maksimum diameter, dvs. et sted mellom 5,6-6 m, vil vi nærme oss formen av østvinduet i Fountains og Kirkstall.⁵¹ Også Schiertz' angitte vindusmål vil harmonere med en slik vindusåpning.

Den fjerde steinen (fig. 82, BRM 63/343) må ha tilhørt en annen innfatning. Profilet er imidlertid ganske likt profilet på de ovenfornevnte innfatningssteinene (jfr. fig. 81 og 82). Pilhøyden synes å være et sted mellom 2,2-2,3 cm. Dette fører da til en forskjell i radius på 3,06-3,2 m. Ut fra samme beregning som ovenfor kan steinen dermed ha sittet i en bueåpning med diameter på 4,59-4,8 m. En så stor åpning kan passe med et senere innsatt vindu i kirkens vestmur. Tautra har f.eks. hatt et forholdsvis stort vestvindu (fig. 83). De to runde vinduene over vestportalen i Kirkstall (fig. 55) er opprinnelige, men fikk innsatt grindverk på et senere tidspunkt.

Fragment av grindverk er også registrert i Lyse. Nicolaysen kunne ikke bestemme hvilke rom nr. 1, 2, 3 på fig. 18 hadde tilhørt "... , da de fandtes blandt de ved den foregaaende gravning i 1838 fremkomne stene, dog hidrøre de formodentlig fra kirken og navnlig fig. 1, fra dens østre store vindu" (1889, s. 9). Det er imidlertid lite trolig at presbyteriets vindu skulle ha hatt slike kompakte toppstykker. Mer sannsynlig er det at steinen (fig. 84, BRM 63/266) har stått i en nisje. Derimot kan nr. 2 og 3 på Meyers plansje ha vært del av et grindverksvindu eksempelvis i kirkens øst- eller vestmur. I steinsamlingen finnes seks fragment som har sammenheng med nr. 2 og 3 (henholdsvis BRM 63/260-262 og 263-265, her eksemplifisert ved fig. 85 og 86).

Steinsamlingen har forskjellige innfatningssteiner som gjerne kan ha tilhørt kirkens vinduer. Dessuten satte Nicolaysen nr. 7, 10, 15 og 20 på fig. 12 i forbindelse med vinduer i

kirken (1890, s. 6).⁵² Uten andre holdepunkt har det i denne forbindelse likevel liten hensikt å forsøke å plassere de forskjellige steinene i kirken. Ifølge Aubert hadde "les architectes cisterciens" hatt "un goût prononcé pour les oculus et les roses" (1947, s. 299). Bortsett fra de nevnte grindverksfragmentene som kan ha vært del av et rosevindu samt fragmentet funnet i rom 9 (fig. 18, nr. 5), synes ikke den slags innfatningssteiner å være representert i steinsamlingen. Når det gjelder vinduene i kirkens langmurer har de trolig vært høye og smale slik Aubert påpekte var vanlig i enskipete kirker. Noen oppgitte mål er 5mx0,8 og 8mx0,6 (ibid., s. 298). Høye, smale vinduer har det også vært i Tautra.⁵³

3.5. Nisjene og deres funksjon

Innen cistercienserordenen hadde de fleste nisjene i kirken og kapellene sin klart definerte plassering og funksjon. Vi skal derfor se nærmere på disse forholdene i Lyse.

Presbyteriet har tre nisjer i sørmuren, "epistelsiden" (fig. 32).⁵⁴ Ifølge Nicolaysen var alle rundbuede, men som fig. 9 viser, må buen over den midterste nisjen ha vært temmelig ødelagt allerede da Baade besøkte klosteret. Tilsvarende nisjer står fortsatt intakt i presbyteriet i Kirkstall (fig. 87-90). Lengst øst er piscina (fig. 91) med avløp for vann nyttet under messen og med små rom i nisjen på hver side.⁵⁵ Piscina i tverrskipkapellene i Fountains og i presbyteriet i Kirkstall har i tillegg et lite rom i nisjens bakmur. Hvorvidt denne detaljen opprinnelig også har eksistert i Lyse, er uvisst da bakmuren i nisjen kan ha vært utbedret i senere tid.⁵⁶ Piscina har enkel utforming. Bunnan og buens vederlagstein krager noe frem, mens selve buen flukter med murflaten. Profilet på den østre vederlagsteinen som gjenstår, har et dobbelt-sprang mellom det rette øvre partiet og hulfasen under.

Den midterste nisjen, sedilia (fig. 32), ga sitteplass for celebranten, diakonen og subdiakonen. En tredelt nisje var derfor ikke uvanlig. Antakelig på grunn av at sedilia dessuten kunne være frittstående og utformet av tre, er den ofte utelatt på de forskjellige planene. I Lyse stikker selve benken godt ut fra murlivet. I likhet med Kirkstall er nisjen flankert av to utsparte halvsøyler (fig. 93). Den vestre vederlagsteinen som gjenstår, krager noe frem. Steinen har tilnærmet samme profil (se også fig. 12, nr.14) som piscinas vederlagstein. I den vestre nisjen, kredens (fig. 32 og 93), sto alterkanner og -kar, og her tilbredte diakonene nattverdselementene. Nisjens innfatning flukter med murlivet.

Ifølge Nicolaysen hadde nordmuren ("evangeliesiden") to nisjer "med flad afdækning". Dette kan neppe være en korrekt iaktakelse. For det første er den vestre, helt enkle nisjen rundbuet (se fig. 26 og 94). Samme form viser også Schiertz' tegning (fig. 8). For det andre fremgår det av tegningen at nisjen østenfor allerede den gang var temmelig ødelagt. Det er derfor lite trolig at den østre nisjens overdekning kan ha vært intakt i 1880-årene. I dag er nisjen gjenfylt med tørrmur fra ca. 1 m over gulvnivå (jfr. s. 34). Ut fra murlivet er det også usikkert om bruddsteinsmuren nedenfor er opprinnelig. Ingen kleberinnfatning gjenstår. Har nisjen vært lav nok, kan den ut fra plasseringen ha rommet abbedens sitteplass (Johansson 1964, s. 129). Denne plassen ble bare nyttet ved spesielle messer og har kanskje oftest vært en frittstående stol av tre. I hvert fall er den så godt som utelatt på samtlige planer. Aubert omtaler ikke abbedens sitteplass i eller ved nordmuren. Derimot påpeker han at der kan være nisjer i presbyteriets nord- og østmur og i kapellenes murer for alterkar, -duker og -bøker. Også tverrskipet kunne ha slike nisjer (1947, s. 322ff.). Klosteret skulle dessuten oppbevare en reserve av de konsekreerte nattverdselementene. Plassen var ikke fastlagt, men Aubert antydte sakristiet eller en nisje i presbyteriet (1947, s. 323). Begge nisjene i nordmuren kan med andre ord

ha dekket noen av disse funksjonene. (I Kirkstall har presbyteriets nordmur en større nisje mot vest, antatt å ha vært gravsted (Hope 1907, s. 12).)

Også i nordre kapell er piscina og kredens plassert i sørmuren (fig. 33). Begge nisjene har små siderom. Piscina (fig. 95) har fått spissbuet form og står øst for pilasteren. Bunnen krager noe frem, ellers flukter omfatningen med murlivet. Nisjens funksjon er bestemt ut fra analoge eksempler, selv om bunnen nå ikke har spor av en fordypning eller vannavløp. En ståfuge like nedenfor bunnen står kanskje i forbindelse med det opprinnelige avløpet. Murpartiet rundt piscina virker imidlertid noe uryddig og kan ha blitt endret. Dette gjelder muligens også bunnen. Kredens (se fig. 33) er rundbuet og står vest for pilasteren. Innfatningen flukter med murlivet.

I søndre kapell er både piscina og kredens plassert i sørmuren øst for pilasteren (fig. 96). Det opprinnelige murverket står bare opp til nisjene. På grunn av manglende rapport vet vi ingenting om nisjenes tilstand og utforming før gjenoppbyggingen i 20-årene. Vi må imidlertid kunne gå ut fra at i hvert fall deler av bakmuren er opprinnelig og har bestemt nisjenes utforming. Også her har piscina små siderom. Nisjen er gjenoppmurt med en noe flat rundbue. Avløp kan ikke påvises, muligens på grunn av at vestre del av bunnen er nyinnsatt. Bunnen krager noe frem fra murlivet. Kredens er gjenoppmurt med spissbue. Vest for pilastrene står to større nisjer (fig. 35 og 97) like overfor hverandre. Nisjene er rektangulære og har tilnærmet samme størrelse, h. ca. 1,89 m (1,88), br. ca. 98 cm (1,06 m) og dybde ca. 66 cm. I vestmuren er en mindre nisje (fig. 62), h. ca. 53 cm og dybde ca. 55 cm. Høyden er ukjent, men må ha vært over 67 cm som tilsvarer høyden opp til nåværende toppavdekking.

3.6. Gulv

Gulvnivået i presbyteriet ligger to trinn over gulvnivået i kirken og i kapellene. Ifølge Nicolaysen hadde gulvet i kirken hatt "... røde teglfliser, 25 cm. i kvadrat, med grønn, gul eller brun glasur uden figurer" (1890, s. 6).

3.7. Tak/hvelv?

Uten nærmere redegjørelse anførte Nicolaysen at kirken ikke hadde vært hvelvet "... men rimeligvis, som sedvanligt hos os, dekket med aabent spærreloft" (1890, s. 6). En slik takform har det trolig også vært i Tautra (Lidén 1970, s. 114ff.). Aubert påpekte dessuten at det nettopp var i forbindelse med takkonstruksjonene at den lokale tradisjonen ofte slo gjennom (1947, s. 230ff.). Det er derfor ikke usannsynlig at hele kirkeanlegget i Lyse har hatt tretak. Likevel kan det ikke utelukkes at presbyteriet og kapellene kan ha vært dekket av hvelv. Selv om dimensjonene er svært forskjellige fra Lyse, hadde f.eks. både Fountains og Kirkstall tretak i skip og tverrskip, mens kirken ellers var overhvelvet.

Det gjenværende murverket i Lyse kan ikke bidra med meget i denne forbindelse. I presbyteriet som ligger et par trinn høyere enn kapellene, har østmuren en jevn høyde på ca. 1,8 m. Høyeste mål i nord- og sørmuren er ca. 2,3 m. I nordre kapell er skillemuren mot kirken høyest og måler ca. 3,3 m i det s/ø hjørnet, men her kan steiner være nyinnsatt. Målene ved pilasteren er ca. 2,9 m og i det s/v hjørnet ca. 2,7 m. Også i søndre kapell er skillemuren mot kirken høyest og går opp til nærmere 3 m øst for pilasteren. Av de fremstikkende lisenene (7 cm dype) som flankerer presbyteriet kan ingenting avleses. Dessuten brukte cistercienserne som regel konsoller i forbindelse med hvelvkonstruksjonene. De kraftige pilastrene i de to kapellene kan derimot kanskje indikere hvelv i hvert fall i kapellenes østre del. Vanligvis var tverrskipkapellene bare atskilt fra selve tverrskipet med en skranke.

Steinsamlingen har kun ribbestein som ifølge Nicolaysen ble funnet i rom utenfor kirken. Dette behøver likevel ikke utelukke at deler av kirken har hatt ribbehvelv. Da østre del av kirken sannsynligvis ble bygget først og like etter grunnleggelsen, er det mer trolig at denne delen eventuelt kan ha hatt ribbeløse krysshvelv. Rundbuete eller spissbuete tønnehvelv kan likevel virke mer sannsynlig. Spissbuete tønnehvelv var et burgundisk trekk cistercienserne anvendte overalt. Vi finner denne type hvelv i enkelte deler av kirken både i Fountains og i Kirkstall.⁵⁷ Hypotetisk kan altså kirken i Lyse delvis ha vært overhvelvet. Dette gjelder særlig østre del av kapellene. Murene har i hvert fall hatt dimensjoner for hvelv (ca. 1,3 - ca. 1,5 m i presbyteriet, ca. 1,1 - ca. 1,4 m i nordre kapell og ca. 1,2 - ca. 1,4 m i søndre kapell).

Sannsynligvis har kirken hatt en takrytter over "korsmidten" til en av anleggets foreskrevne tre klokker. Til dette trengtes ingen spesiell forstøtning som vi eventuelt kunne ha avlest i murverket. Normalt skulle det også være en klokke over gavlen på tverrskipsarmen mot dormitoriet (Aubert 1947, s. 369ff.).

3.8. Særtrekk ved søndre kapell og plassering av munkenes natt-trapp

Som tidligere nevnt (s. 55) påpekte Aubert at presbyterium, kapell og også tverrskip kunne ha nisjer til oppbevaring av liturgisk utstyr. Spørsmålet er om ikke konsentrasjonen av nisjer i søndre kapell i Lyse og også nisjenes størrelse, peker på at den vestre del av kapellet har hatt en helt spesiell funksjon. En nærliggende tanke vil i så fall være at denne del av kapellet også kan ha fungert som sakristi. Dessuten er kredens som står direkte i forbindelse med kapellets egentlige funksjon, plassert øst for pilasteren

i motsetning til ordningen i nordre kapell (se fig. 96 og 33). Denne plasseringen kan kanskje antyde en funksjonell differensiering mellom østre og vestre del av søndre kapell.

Normalt var sakristiet eller vestiariet et mindre rom i tilknytning til søndre tverrskipsarm innbyrdes forbundet med dør mellom. Aubert nevner imidlertid noen unntak bl.a. Valcroissant (fig. 98) der sakristiet opptar en del av selve tverrskipsarmen og det søndre kapellet (1947, b.2, s. 48). I sakristiet ble liturgisk utstyr oppbevart og også alterbøker hvis klosteret manglet eget bibliotek eller armarium. Sakristiet måtte derfor være utstyrt med skap og nisjer. "La sacristie est généralement dotée d'armoires et de niches creusées dans l'épaisseur du mur et munies de feuillures dans lesquelles battaient les portes" (ibid., s. 50). Slike falser, "feuillures", er ikke påvist i nisjene i Lyse, men disse kan ha hatt anslag av tre. Innfatningen flukter med murlivet, og nisjene har sannsynligvis hatt dører. På grunn av denne antatte kompromiss-løsningen i forbindelse med sakristiet, er det vel mulig at begge nisjene i presbyteriets nordmur har vært nyttet til oppbevaring av liturgisk utstyr.

Når det gjelder munkenes natt-trapp har utformingen i Lyse sannsynligvis også avveket noe fra den vanlige praksis. I en flerskipet kirke fulgte trappeløpet vestmuren i søndre tverrskipsarm. De enskipete kirkene hadde døråpning i tverrskipets vestmur mot korsgangen. Trappen gikk derfor langs tverrskipets sørmur som f.eks. i Beaulieu (fig. 99).

Det er imidlertid lite trolig at munkenes natt-trapp har hatt tilsvarende plassering i Lyse. Selv om trappeløpet kanskje kan ha gått over døråpningen inn til rommet sør for kapellet (merket 5 på fig. 11), ville trappen ha fått en svært bratt stigning. Hvis en slik plassering var påtenkt, ville det vært rimelig at nisjen i kapellets sørmur hadde vært lagt et annet sted for dermed å gi plass til trapp med mer avdempet stigning. Mer sannsynlig er det derfor at rom 5 (br. ca. 1,3 m) har hatt et øst/vestgående trappeløp med repos, som har ført opp til dormitoriet. Anslaget for døren mot kapellet har dessuten tilsvarende plassering som i den antatte døråpningen til legbrødrenes natt-trapp. I av-

handlingen vil rommet bli referert til som "trapperommet", eventuelt "det nordre trapperom", dersom det kan bli forvekslet med rom 10, "det søndre trapperom". Fischer antok også at munkenes natt-trapp har gått opp i dette smale rommet.

Rommet er ellers vekselvis blitt funksjonsbestemt til sakristi og bibliotek, jfr. s. 22 og 24. Begge disse funksjonene skulle imidlertid tilsi at det burde ha en viss bredde og dessuten kunne gi oppbevaringsmuligheter for respektivt utstyr. Skillemuren mot søndre kapell er intakt til en høyde av opptil 2,6 m og har ingen nisjer (jfr. fig. 98). Midtpartiet i sørmuren går opp til ca. 1,3 m, ellers er høyden fra 0,7-0,8 m. Vestmuren har en største høyde på ca. 1,4, mens østmuren måler vel 0,9 m. Eventuelle nisjer må i så fall ha stått høyere opp i murverket. De gjennombrutte åpningene i sørmuren markert på Schiertz' plan (fig. 6) og gjengitt på hans tegning fra 1844 (fig. 7), må imidlertid være sekundære, utbrudt etter at kapittelsalen var revet. Spørsmålet om åpningene opprinnelig kan ha vært nisjer i rom 5, må stå åpent. Likevel virker det mest sannsynlig at rommet har gitt plass for munkenes natt-trapp. Det er ellers enighet om at nisjen mot korsgangen i søndre kapells vestmur har vært klosterets armarium.

3.9. Vurdering av kirkens plan med bakgrunn i Bilsons og Curmanns oppfatning

Som nevnt innledningsvis har det vært enighet om at kirken i Lyse er av enkleste korsformete type, og at den viser stor likhet med den første permanente kirken i Waverley (fig. 99). Bilson påpekte at "... the only essential difference being that at Lysa the main walls are continued across the transept, which does not form a complete crossing, as at Waverley" (1909, s. 204). Han så begge disse kirkene som et tidlig trinn i en typologisk planutvikling fra enkel til mer komplisert

form (ibid., s. 200ff.). Et synspunkt Fischer sluttet seg til (1974, s. 32).

Curmann sa seg enig i at "schematisk taget utgør denna plan ett enklare förstadium till den kända Fontenay-typen" (1912, s. 109). (Denne typen representerer bl.a. kirken i Kirkstall.) Han innrømmet også at det var noe "mycket förledande" i å se kirkeplanen i Waverley "... såsom ett slags embryo till den cisterciensiska planutvecklingen". Imidlertid mente han at planen heller var "... en reduktion af det första enklare cistercienserschemat, uppkommen därigenom, att man i vissa kloster i början nödgats inskränka sig till det allra nödvändigaste i byggnadsväg, men ändock velat ansluta sig till de tongifvande hufvudklostrens exempel. Man borttog då de delar, som kunde undvaras utan att gudstjänsten däraf förhindrades. Sålunda bortföullo sidoskeppen, och tvärskeppet undergick en motsvarande förminskning. Endast om man ser typen såsom en dylik reduktion, kan dess oproportionerliga skapnad förklaras" (ibid, s. 109f.). Forbildet, mente han, var en større kirke med langt midtskip som ga rom for de nødvendige korene. Da bare hovedtrekkene ble kopier lange midtskipet dominerende. Curmann påpekte at ved å øke Waverleys plan med sideskip og forlenge tverrskiparmene med en sideskipsbredde ville den få "... normala proportioner för en cistercienserkyrka" (ibid.).

Til støtte for sitt synspunkt hevdet Curmann at det var de burgundiske morklostrene som var de ledende og at hverken i Cîteaux, i Clairvaux eller i Pontigny hadde kirkene en enkel form som i Waverley (ibid.). Bilson tok utgangspunkt i Cîteaux' og Pontignys aller første kirker som har vært små enskipete bygninger, mens Curmann antakelig må ha sett på de samme kirkene som provisoriske. Aubert påpekte da også at det ikke synes å ha eksistert noen enhetlig type for disse nevnte kirkene (1947, b.1, s. 151). Nylig har imidlertid Fergusson hevdet at plantypen vi finner i Waverley, som er påvist i Fountains I og i første byggefase av Fountains II, samt i to andre cistercienserkirker i England og i Lyse, opprinnelig kom fra Frankrike og kan dateres til slutten av 1120-tallet. Etter hans oppfatning er den enkle planen uttrykk for

"an architectural identity" som begynte å avtegne seg på den tid og som lett lot seg overføre "over long distances" (1984, s. 27 og 29).

At planen må ha fungert tilfredsstillende, viser i hvert fall det faktum at Fountains II opprinnelig var påtenkt som et enskipet anlegg i en periode da sideskip var vanlig i større cistercienserkirker. Sideskip ble alminnelig i ordenens større kirker etter midten på 1130-tallet og i mindre kirker etter midten av 1150 (ibid., s. 27). Som også Fergusson fremhever, fungerte ikke sideskipene i en klosterkirke vesentlig som kommunikasjonsledd, men betydde snarere supplerende alterplasser. I de tidligere kirkene kunne de derfor godt unnværes da behovet for alterplasser var begrenset (ibid.). Forholdet i Fountains II, hvor spørsmålet om manglende ressurser neppe kan trekkes inn, gjør derfor at Curmanns "reduksjonsteori" kan virke mindre holdbar. Et hovedmoment er imidlertid dateringen av den første steinkirken i Waverley. Dersom den kan dateres til 1129-1131/1132 slik engelske forskere - også på Curmanns tid - har antatt, må vi kunne se bort fra Curmanns oppfatning (Curmann 1912, s. 110 og Fergusson 1984, s. 25). Det kan derfor se ut som Bilsons "utviklingsteori" har mer for seg. Som allerede nevnt (s. 33), må Lyse ha overtatt den enskipete kirkeplanen fra morklosteret.

I likhet med Bilson kommenterte Curmann forskjellen mellom kirken i Waverley og Lyse. Sammenliknet med Waverley ble kirken i Lyse karakterisert som "obetydeligt modifierad" (Curmann 1972, s. 109). Han påpekte at i Waverley var tverrskipet nesten avstengt fra korsmidten på grunn av munkenes korsranke av stein. Bare en mindre åpning på hver side gjensto og disse korresponderte med tilsvarende åpninger i Lyse. Curmann hevdet at anordningen i Lyse "... är endast en utveckling af dessa stenskrank till att blifva hela väggar. Vi se sålunda här ett exempel på samma tendens, som tog sig uttryck i anordningen at tvärrskeppsarmarna i Maulbronn... och dessas afstängande med murar" (ibid., s. 185f.). Da tverrskiparmene i Maulbronn, Tyskland, dessuten er svært smale, hevdet Curmann at de var "... reducerats till att

gifva ett arkitektoniskt uttryck för sin hufvudsakliga praktiska funktion: att vara en förbindelsesled" (ibid., s. 137).

Som det har fremgått, betraktet både Bilson og Curmann vestre del av kapellene i Lyse som tverrskipsarmer. Samme synspunkt hadde Fischer (1974, s. 32). En slik inndeling kan vi kanskje også finne på planen. Bortsett fra de store pilastrene som skiller østre og vestre del av kapellene, kommer en svak markering frem i eksteriøret i nordre kapell, ved at nordmuren fra og med pilasteren og vestover stikker noe mer frem. Ut fra søndre kapell fortsetter østfløyen. Det skulle derfor være mulig å benevne vestre del av kapellene som tverrskipsarmer. Ut fra dette må følgelig kirkens plan kunne oppfattes som korsformet. Som påvist tidligere har da søndre tverrskipsarm foruten å være kommunikasjonsledd også sannsynligvis fungert som sakristi.

Kirken i Lyse har en bredde som tilsvarer midtskipet i flere større cistercienserkirker (jfr. s. 49). Når derfor Nicolaysen mente at kirken var "uforholdsmæssig smal", er dette helt avhengig av sammenlikningsmaterialet. Sideskipene som i en cistercienserkirke etter hvert synes å ha gitt plass for supplerende alter (jfr. s. 62), var utelatt i Lyse. Selv om opprinnelsen av de ovenfornevnte kirkeplanene neppe kan forklares ut fra Curmanns teori, ser vi at ved å legge til sideskip og forlenge tverrskipsarmene vil kirken i Lyse få "normale" proporsjoner (jfr. s. 61).

I forbindelse med at kirkens murer krysser tverrskipet i Lyse, trakk Curmann frem eksempler som Waverley og også Maulbronn. Et mer nærliggende forbilde har kanskje likevel vært morklosteret. Fig. 20 og 25 viser det tidligere østpartiet i Fountains II. Vi ser her at introitus superiores er plassert i skillemuren mellom presbyteriet og de to flankerende tverrskipkapellene som går lengre øst enn de øvrige kapellene. Denne plasseringen er eksepsjonell. I de tidlige kirkene med den normale planen, dvs. med presbyterium uten sideskip og hvor munkekoret strakte seg over korsmidten og inkluderte en eller flere travéer i midtskipet, ble introitus superiores dannet ved at korstolene og korsranken

stoppet noe vest for korsmidtens østre arkadebue. I senere kirker med sideskip i presbyteriet, var introitus superiores ofte plassert i sideskipene øst for korsmidten. W.H. Hope så dermed arrangementet i Fountains som en mulig forløper for en slik senere utforming. "It is possible that the germ of this later arrangement of the upper entrances may be found at Fountains in the elongated flanking chapels of the first presbytery, which were perhaps prolonged eastwards to allow doorways to be pierced in them for passage from the transepts into the quire. In that case the stalls would be carried up to the eastern arch of the crossing" (1898-1899, s. 301).

Sammenholder vi dette arrangementet med Lyse, ser vi at i Fountains krysset munkekorets steinskranker korsmidten. Introitus superiores som formidlet kommunikasjon mellom tverrskipet og munkekoret var plassert i skillemuren mellom presbyterium og kapell like ved gradus presbyterii. I en enskipet kirke som Lyse har antakelig kirkemurene vært identiske med den ø/v-gående del av korskrankene. Korstolene har derfor sannsynligvis stått inn mot kirkemurene som i Lyse fikk full høyde frem til introitus superiores.

Det ser altså ut som morklosterets kirke kan ha stått som forbilde for kirken i Lyse både når det gjelder plan og sannsynligvis også når det gjelder enkelte detaljer. Sammenliknet med Fountains er utformingen av kirkens østre del i Lyse blitt mer fortettet, for dermed å kunne dekke de forskjellige funksjoner som var nødvendige ut fra cisterciensiske forordninger og liturgi. Spørsmålet om ordningen med avstengte tverrskipsarmer som vi har i Lyse, kan ha vært overtatt fra Fountains I, må stå åpent.

4. Østfløyen

4.1. Rom 6 - Kapittelsalen

4.1.1. Funksjon/plan/problemstilling

I samsvar med vanlig praksis må rom 6 ha vært klosterets kapittelsal. Rommets funksjon har det heller ikke vært uenighet om. I et cistercienserkloster var kapittelsalen det rikest utsmykkete rommet, også i forhold til kirken. Den fungerte som klosterets administrative og disiplinære senter hvor konventet samlet seg hver dag etter morgenmesse, under abbedens ledelse. Bl.a. ble et kapittel av Benedikts regler lest (hvorav rommets benevnelse), helgener og avdøde brødre minnet, begåtte feil tilstått og straff avsagt, samt at klosterets diverse anliggender ble drøftet (Aubert 1947, b.2, s. 51). Langs murene var benker av tre eller stein for munkene, ofte amfi-ordnet, mens abbeden hadde eget sete midt foran østmuren.

Kapittelsalen i Lyse er rektangulær ca. 10,7 x ca. 6,5 m, innvendig målt og med største lengde i ø/v retning. Som fig. 11 viser, synes de to innvendige pilastrene i østre del av rommet sammen med den mellomstående pilaren å markere et skille mellom østre og vestre del av rommet. Det vestre partiet med en rundpilar i sentrum får dermed en kvadratisk form på ca. 6,5 x 6,5 m. De to pilarene tyder på at rommet har hatt hvelv. Vestmuren er dominert av to rikt profilerte portaler ut mot korsgangen.

Det eneste spørsmålet som ser ut til å ha vært diskutert eller nevnt i forbindelse med kapittelsalen, er hvorvidt her kan ha vært en eller to bygge-etapper. Med andre ord om kapittelsalens østre del representerer en senere tilføyelse slik at bare den vestre kvadratiske delen utgjorde den opprinnelige kapittelsalen.

Nicolaysen kom ikke inn på spørsmålet om utvidelse.⁵⁸ Derimot antydte Hill at rommets østre del kanskje var kommet til senere. Han la imidlertid til at dette bare var "... a con-

jecture, and the whole may have been built at one time" (1910, s. 21). Fischer nevnte kort at rundpilaren hadde stått midt i rommet "... før det ble utvidet østover" (1974, s. 33). Han kom imidlertid ikke inn på hvilken type hvelv det opprinnelige rommet kunne ha hatt. Andre spørsmål som kan stilles, er hvorfor kapittelsalen har fått to portaler - et svært uvanlig trekk - og hvorfor portalene er ulikt utformet. Svarene synes ikke å være entydige. I det følgende vil diskusjonen vesentlig gå ut på om vi kan påvise spor av en eller to byggefaser. En mulighet som vil bli drøftet, er om portalene og hvelvene sammen med rommets østre del kan representere et byggetrinn to. Portalenes forskjellige utforming vil forsøksvis bli satt i forbindelse med at kapittelsalens to portaler og portalen i rom 7 kan ha utgjort en enhet bundet sammen med buer.

4.1.2. Murverket

Kapittelsalen ble utgravd av Nicolaysen i 1888. Rester av en utvendig "huggen sokkel" ble påvist i nordmuren (fig. 17, nr. 17 viser sokkelens profil). Av østmuren og østre del av sørmuren gjensto bare fundamentet. Det samme gjaldt den østre pilaren. Imidlertid er en kvader av pilarens første skift over fundamentnivå inntegnet på Meyers plan. I rommet ble det funnet en mengde arkitektoniske detaljer - vesentlig hvelvstein (se fig. 16, nr. 1-27). Det ble også påtruffet gulvfliser (FNFB årbok 1887, s. 143 og Nicolaysen 1890, s. 7). Fra arbeidene i 20-årene foreligger det rapport, og noen fotografier tatt i samme forbindelse viser kapittelsalens daværende tilstand.

Murene inkludert de innvendige pilastrene og den rektangulære pilaren er nå oppmurt i småsteinteknikk til en høyde av ca. 0,67 - ca. 1 m (jfr. fig. 100-101).⁵⁹ Høyden tilsvarer største høyde på det opprinnelige murverket. Portalenes midtparti og sørportalens sørvange må sannsynligvis ha fått tillagt et skift kleberkvadre slik at hele inngangspartiet

nå har jevn høyde (jfr. fig. 102 og 103-105). (Denne delen av arbeidet er ikke nevnt i rapporten.) Bortsett fra vestmuren som er ca. 1,60 m tykk, varierer murtykkelsen fra ca. 0,86 - ca. 1 m. Det ser ut som murene i rommets østre del har vært rundt 10 cm tykkere enn murene i den vestre delen av rommet.⁶⁰

De få restene som gjenstår av murverket kan tyde på at kapittelsalen dels har vært oppført av bruddstein og dels av kleber. Bruddsteinsmuren synes å ha vært begrenset til nord- og sørmuren vest for pilastrene. De innvendige hjørnene mot vestmuren ser vesentlig ut til å ha vært av kleber i likhet med partiet inn mot pilastrene. Øst for pilastrene har nord- og sørmuren tilsynelatende vært oppført som kvadermur. Det er derfor nærliggende å tro at østmuren har hatt samme murverk. Vestmuren som nærmest bare er innfatning for portalene, er av kleber i likhet med de forskjellige arkitektoniske ledd som sokkel, pilastre, pilarer, ribbestein osv. Det er umulig å si om kapittelsalen har hatt utvendige hjørnelisener, da østmuren og de tilstøtende murpartier er helt borte.⁶¹

Av nordmurens ytterliv gjenstår bare en kleberkvader over sokkelnivå (fig. 106). Av nordmurens indre murliv gjenstår ett kvaderskift øst for pilasteren mens til og med fragment av tredje skift fortsatt står inn mot selve pilasteren. Vest for pilasteren (i skillemuren mot trapperommet) gjenstår 2-3 skift bruddstein i murlivet inn mot kapittelsalen (fig. 107). Over disse skiftene og midt på muren finnes to kleberstein plassert over hverandre. Hvorvidt de to kvadrene kan indikere at muren i dette nivå har vært av kleber, er uvisst. Kvadrene kan imidlertid også settes i forbindelse med partiet mellom de to åpningene på Schiertz' tegning (jfr. s. 60 og fig. 7). Ifølge Nicolaysen gjensto bare fundamentet av sørmurens østre del. Meyer har imidlertid inntegnet et murparti nær pilasteren. Inn mot pilasteren står det også i dag noen få kleberstein delvis i to skift som trolig kan være opprinnelige. Vest for sørmurens pilaster (i skillemuren mot rom 7) gjenstår bare ett skift i murlivet inn mot kapittelsalen (fig. 108). Skiftet består for det meste av bruddstein,

men med enkelte kleberkvadre innimellom. Det er usikkert om alle kvadrene har sin opprinnelige plassering. Av vestmuren med inngangspartiet har nordre del fortsatt et kleberskift over basenivå i likhet med partiet inn mot rommets s/v hjørne. For øvrig står muren bare opp til basenivå (fig. 109-110). Av de innvendige pilastrene gjenstår et par skift av den nordre og delvis et skift av den søndre pilasteren.

De få skiftene med bruddstein som står igjen viser samme tette murverk som i kirken med sparsom bruk av pinningsstein mellom skiftene og ved støtsidene. Størrelsen på steinene (h. ca. 20-30 cm, l. ca. 50-110 cm) avviker heller ikke fra murpartier i kirken hvor mindre stein er anvendt.

På Meyers plan (fig. 11) er det forbandt i kapittelsalens s/v hjørne og mellom sørmuren og den innvendige pilasteren. Derimot er den nordre portalvengen og den nordre pilasteren uten forbandt med nordmuren (skillemuren mot trapperommet). Det er heller ikke forbandt mellom trapperommets østmur og kapittelsalens nordmur øst for pilasteren. Ut fra de få skiftene som gjenstår i dag, kan det likevel ikke utelukkes at det kan være forbandt i ytterlivet mellom trapperommets østmur og kapittelsalens nordmur. Forbandt kan ikke definitivt påvises på grunn av en tykk sementfuge i hjørnet samt at nedre del av sokkelen er noe avslått. Den nordre pilasteren står tilsynelatende i forbandt med nordmuren. Når det gjelder nordvengen i den nordre portalåpningen, er det ikke forbandt i indre murliv, men antakelig forbandt i ytre murliv. Ytre murliv virker imidlertid her noe uklart antakelig fordi både ytre del av nordvengen og tilstøtende bruddsteinsmur er forvitret (fig. 111). I sørmurens vestre del er partiet inn mot pilasteren helt borte (fig. 108). Forbandt kan følgelig hverken bekreftes eller avkreftes. Som også Meyers plan viser, er det forbandt i rommets s/v hjørne og mellom pilasteren og østre del av østmuren.

Muranalysen tyder altså på at kapittelsalen har hatt forskjellig murverk. Selv om vi forutsetter at også østmuren har

vært oppført av kleber (jfr. s. 67), er det likevel uvisst om kvadernmuren i øst kontra bruddsteinsmuren i vest kan antyde to bygge-etapper. Vestmuren utgjør som nevnt nærmest bare innfatning for portalene. Fordi det gjenstår så lite av murverket og på grunn av de to kvadrene i vestre del av nordmuren (fig. 107) (jfr. s. 67), kan det nemlig ikke utelukkes at murene i rommets vestre del har vært oppført av kleber over et visst nivå. Da vi må kunne gå ut fra at det også i Lyse har vært benker langs murene i kapittelsalen, kan bruddsteinsmuren derfor bare ha vært ført opp i benkehøyde. Den nederste av de to omtalte kvadrene står i dag ca. 68 cm over fundamentnivå. Murverket nedenfor er helt glatt, så uansett må benkene (av tre eller stein) bare ha vært satt inn til murene. På grunn av kapittelsalens bredde og på grunn av de to portalene har det trolig bare vært en benkerække langs nord- og sørmuren. Det virker derfor mest sannsynlig at det også har vært benker langs nord- og sørmuren i rommets østre del. Argument som plassbehov faller bort, da vi ikke kjenner til antall munker i Lyse. Teoretisk skulle det imidlertid være plass til rundt 18 munker i rommets vestre del og 8 i den østre delen av rommet. Forskjellen på murverket blir da at østpartiet tilsynelatende har hatt kvadernmur helt fra gulvnivå, mens rommets vestre del har hatt bruddsteinsmur eventuelt med kvadernmur lengre opp i murlivet.

De innvendige pilastrene og den mellomstående pilaren viser kanskje mer tydelig at de opprinnelige planene kan ha blitt endret. En så plasskrevende ordning i et så pass lite rom har neppe vært påtenkt fra begynnelsen av. Ser vi på Meyers plan (fig. 11), tilsvarer pilastrene østmurens tykkelse i trapperommet og parlatoriet. (Murene i dag er lite å holde seg til.) Det er derfor ikke utenkelig at de markerer en tidligere østmur i kapittelsalen. Pilastrene kan altså ha blitt innsatt for å skjule mursårene i forbindelse med en utvidelse østover. Ved senere utgravinger kan en kanskje påvise fundament mellom pilastrene med mindre det er blitt opprevet i senere tid.⁶² Selve fundamentet ville likevel ikke bringe oss nærmere et svar på spørsmålet om en eller to

byggeetapper, da vi måtte forvente å finne et fundament tvers over rommet også om pilastrene og pilaren hadde vært opprinnelige. Uansett når de to pilastrene og den mellomstående pilaren er kommet til, må vi imidlertid kunne anta at pilaren har hatt sammenheng med hvelvenes utforming, idet den må ha tatt imot to av hvelvenes gurtbuer (jfr. s. 80). Dette kan trolig tyde på at ordningen i dag ikke har vært påtenkt fra først av i og med en rundpilar ville vært mindre plasskrevende og pilastrene vært unødvendige.

Når det gjelder murenes forbandt kan det heller ikke avleses noe definitivt. På Meyers plan kan det se ut som trappe-rommets østmur og skillemuren mot kapittelsalen har vært bygget uavhengig av kapittelsalen. Resten av kapittelsalen ser imidlertid ut til å ha vært oppført under ett. Som tidligere nevnt, virker det i dag som gjenværende del av nordpilasteren har forbandt med nordmuren. Likevel kan det ikke utelukkes at pilasteren er oppført senere enn nordmurens vestre del. Vi kan nemlig ikke se bort fra at de tilstøtende kvadrene i nordmuren (jfr. s. 67) nettopp er satt inn i forbindelse med pilasteren, men etter at bruddsteinsmuren var oppført. Også ytterlivet av nordportalens nordvange kan senere ha blitt tilpasset det tilstøtende murlivet.

Muranalysen kan altså ikke si noe definitivt om hvorvidt kapittelsalen er bygget i en eller to etapper. Dersom kapittelsalens østre del ikke representerer noe sekundært tilbygg, må vi imidlertid kunne anta at den viser en endring av de opprinnelige planene for utformingen av rommet.

4.1.3. Portaler

Utforming

Nordportalens nordvange har i dag ett skift over basenivå. Ellers gjenstår kun basene. Fig. 15, nr. 1, 3-9 viser Meyers tverrsnitt, profiler og oppriss av portalvangene.

Begge portalene trapper ut i tre trinn mot ytre murliv og har rette vanger mot indre murliv med profilerte innerhjørner. Portalene mangler anslag, og rommet kan derfor ikke ha vært lukket. En slik ordning er også i samsvar med vanlig praksis innen cistercienserordenen (jfr. s. 76). Der dørranslaget normalt sitter, har sørportalen hatt frittstående søyler og nordportalen hatt tredelte halvsøyler. Hvert av portalenes trinn har hatt frittstående søyler på "waterholding" baser (se s. 163). Basene har sannsynligvis stått direkte på portalbunnen slik som i kirkens vestportal (jfr. s. 73f.). Søyleskaftenes diameter har vært ca. 10 cm. Utenfor resessene har sørportalen et ekstra fremskytende ledd på hver side. Disse to "frontleddene" har hatt halvsøyler med waterholding baser. Halvsøylene må ha båret portalens dekklist. Bredden midt i portalåpningene er ca. 1,25 m i sørportalen og ca. 1,20 m i nordportalen.

Detaljene er noe forskjellige i de to portalene. Nordportalens vanger viser dessuten innbyrdes variasjoner. Ut fra gjenværende deler synes sørportalen å ha vært enhetlig utformet. Meyer har da også bare tatt med tverrsnitt, profiler og oppriss av sørportalens nordvange, mens begge vangene i nordportalen er gjengitt.

Sørportalen (fig. 15, nr. 3, merket b). Begge hjørnene i portalens indre åpning er formet som en forsenket vulst. Vulsten ender blindt noen få cm over antatt gulvnivå (fig. 110). Bare deler av portalens profilerte baser gjenstår (fig. 102 og 105). Baseprofilets høyde er ca. 28 cm (fig. 15, nr. 6). Resessene har nærmest form av tresidete nisjer eller "forsenkete faser" ("sunk chamfer"). Resesshjørnene har en tredelt utforming med hundetannornament flankert av rundstaver. Profilet løper blindt ned mot basene. Portalnisjens

indre bue har vært båret av to frittstående søyler med samme dimensjon og med samme baseprofil som i portalens resesser.

Nordportalens nordvange (fig. 15, nr. 7). Enkelte av basene er svært skadete, mens andre er forholdsvis bra bevarte (fig. 104 og 109). Baseprofilet er det samme som i sørportalen. Unntak er basen i innerhjørnet som viser en annen variant av waterholding-typen (fig. 15, nr. 4). Profilets høyde er imidlertid det samme, ca. 28 cm. I motsetning til sørportalen er partiet bak søylene i portalvangen formet som dype hulkiler. Hulkilene er skilt av tredelte rundstaver - en stor vulst mellom to mindre. Som i sørportalen løper rundstavene blindt ned mot basene. Portalnisjens indre bue har vært båret av en tredelt halvsøyle - en stor vulst flankert av to mindre. Hjørnet mot indre murliv har hatt et profil av komplisert form.

Nordportalens sørvange (fig. 15, nr. 3, merket a). Basene som er noenlunde godt bevarte (fig. 103 og 109), viser en tredje variant av waterholding-typen. Som fig. 15, nr. 9 viser, utgjør nedre del av basene og plinten samme skift. Baseprofilet er ca. 28 cm høyt - plinten ca. 18,5 cm. Som i portalens nordvange er partiet bak søylene i de tre resessene formet som dype hulkiler. Utformingen er imidlertid noe forskjellig fra nordvangens. Resesshjørnene er utformet som en hulkil mellom to vulster. Hjørneprofilet løper ned på basen i samme nivå som søyleskaftene har gjort, og er også poengtert i alle basens forskjellige ledd. Dette til forskjell fra de to portalenes andre resesshjørner som ender blindt og i to trinn mot basen (fig. 104 og 105). Profilet i hjørnet mot indre murliv i nordportalens sørvange, samt den tredelte halvsøylen som har båret portalnisjens indre bue, har hatt samme utforming som i nordvangen. I motsetning til nordvangen har imidlertid basen i sørvangens inneråpning en rettvinklet avslutning mot indre murliv som avskjærer profilet mot sør (se fig. 15, nr. 3 og fig. 109). Dette virker uforståelig i og med at samme kleberkvader utgjør murlivet videre sørover. Som det fremgår av tverrsnittet og fig. 103, stikker plinten delvis utenfor den profilerte basen.

De fremstikkende frontleddene (fig. 15, nr. 3, merket c) har lik utforming. Frontleddets baseprofil som er til dels sterkt skadet (se fig. 102-103), utgjør portalens fjerde variant av waterholding-typen (fig. 15, nr. 8). Profilets totale høyde er ca. 46,8 cm. Dette er ca. 18,8 cm mer enn de andre baseprofilene. Plinten i nordportalens sørvange er imidlertid ca. 18,5 cm. Da frontleddene dessuten stikker frem foran vestmurens ytre murliv, er det grunn til å tro at partiet innenfor har hatt en vel 18 cm høy portalbunn av kleber som plinten i nordportalens sørvange har vært del av. Over basenivå har de to frontleddene hatt tre halvsøyler, atskilt av et rettvinklet parti. En hulkil og et bånd markerer overgangen til portalvangene. Frontleddet i sørportalens sørvange har et tilnærmet rettvinklet ledd mot sør (fig. 112), som kan indikere forbindelse med et tilstøtende murparti.

De to portalenes ulike utforming reiser uvilkaarlig flere spørsmål som f.eks. a) om detaljutformingen slik den står i dag, representerer den opprinnelige planen, eller b) om nåværende utforming av nordportalen helt eller delvis kan ha vært en senere utbedring, eller c) om de to portalene likevel kan være samtidige, men bare at nordportalen er utført med flere detaljer. Spørsmålene kan stilles, men ingen sikre svar synes å foreligge.

Et annet moment som kan virke forvirrende i nordportalen, er som nevnt (s. 72), sørvangens avslutning mot indre murliv. I tillegg kommer vestmurens manglende forbandt med nordmurens indre murliv. Nordvangen ser derimot ut til å ha forbandt med tilstøtende ytterliv (jfr. s. 68). Imidlertid er den uten profilert frontledd, noe som synes å forrykke balansen i kapittelsalens portalparti som helhet.

Ser vi på utformingen av kapittelsalens portaler i Fountains og i Kirkstall, er det nettopp symmetrien og det enhetlige preget som er fremtredende (jfr. fig. 113-114 og fig. 115). Ut fra de planene som er gjennomgått i forbindelse med avhandlingen, er det bare Kirkstall som har tilsvarende dobbelportaler som i Lyse. Kapittelsalen i Fountains viser imidlertid en annen ganske uvanlig løsning. Den har nemlig tre helt

like portaler.⁶³ Vanligvis hadde kapittelsalen en portal ut mot korsgangen flankert av to store vinduer (jfr. s.76). Portalene i Fountains og i Kirkstall er kanskje ikke så detaljrike som i Lyse, men vi finner likevel flere felles-trekk. De tre rundbuede portalene i Fountains har en fire-trinns resess mot ytre murliv med et ytre frontledd og en to-trinns resess mot indre murliv. Trinnene har hatt frittstående søyler, mens portalnisjens indre bue ble båret av tredelte halvsøyler ("tripple jamb shafts") (Hope 1898-1899, s. 342). Resesshjørnene er utformet som små rundstaver som løper blindt ned mot basen. Søylen har stått på to-trinns plinter som trapper frem - en utforming som samsvarer med kirkens vestportal i Fountains. Plintens nederste trinn har et vulstprofil. For øvrig synes basene og plintene å være enkelt utformete. Portalene er bundet sammen av profilerte dekkbuer. Portalen sør for kapittelsalen har tilnærmet samme utforming som de tre sammenbundne åpningene.

De to rundbuede portalene i Kirkstall (fig. 115) har to resesser med frittstående søyler mot ytre murliv, og en resess mot indre murliv. Også portalnisjens indre bue har vært båret av frittstående søyler. Som i Fountains har søylene stått på plinter som trapper frem. Kapittelsalen i Kirkstall som er noe bredere enn i Lyse (ca. 8,5 mot ca. 6,5 m), har smale vindusåpninger som omgir portalene. Alle åpningene er bundet sammen med profilerte dekkbuer og danner en arkitektonisk helhet sammen med de flankerende nisjene og portalen sør for kapittelsalen. Både korsgangen i Fountains og i Kirkstall har hatt pulttak som kunne tillate en slik sammenhengende utforming av åpningene, noe en hvelvet korsgang ville ha forhindret.

Etter å ha sett kapittelsalens enhetlige portalparti i mor-klosteret og også i søsterklosteret Kirkstall, virker den ulike utformingen av de to portalene i Lyse mer uforståelig. Selv om vi vet en la mindre vekt på symmetri i middelalderen, er det vanskelig å tro at nordportalens nordvange skal ha vært uten et profilert frontledd. Som tidligere nevnt, synes et slikt ledd å ha vært nødvendig for å kunne oppnå et likevektig helhetsinntrykk av de to portalene. Også med tanke på

den verdi som var tillagt kapittelsalen, det mest forseggjorte rommet i de forskjellige cistercienseranlegg, virker løsningen i Lyse merkelig. Hvis vi derimot ser de to portalene i sammenheng med portalen inn til rom 7 (parlatoriet) (jfr. s. 85), får vi kanskje en rimelig forklaring på noen av spørsmålene.

På Meyers plan (fig. 11) er vestmuren i rom 7 uskravert og ifølge Nicolaysen gjensto bare fundamentet (1890, s. 7). Dette er imidlertid ikke helt riktig. Som også planen viser, er det den avfasete portalbunnen av kleber som danner ytre avgrensing mot vest (jfr. fig. 117). Portalbunnen stikker noe frem foran vestmuren og fortsetter i flukt med gjenværende kleberkvader (h. ca. 20 cm), som danner ytterlivets s/v hjørne. Selve hjørnet er avfaset slik også Meyers plan viser.

I Lindstrøms rapport fra 1924 heter det at etter at steinene var godt rensset, fant en "... tydelige merker etter en dør som ikke var antydnet på Nicolaysens opmaalinger". Videre står det at åpningen "... utvider sig innover mot rummet". Det resterende arbeidet med portalen ble imidlertid utsatt til året etter, på grunn av at det var "... umulig aa gjøre sig opp nogen mening om hvordan den utvendig har sett ut ...". Rapport fra det senere arbeidet foreligger ikke, men man har antakelig funnet tilstrekkelige spor. Nedre del av portalvangene er i hvert fall oppmurt i småsteinsteknikk. Ifølge rekonstruksjonen har portalen hatt en resess og et avrundet parti mot ytre murliv og enkle, skrånende vanger inn mot rommet. Slik utformingen er antydnet, kan det se ut som portalen har hatt søyler med baser som har stått direkte på portalbunnen slik som i kapittelsalen. Portalen er oppført med anslag som står midt i muren. Åpningen er her ca. 80 cm bred.

Under forutsetning av at de gjenoppmurte portalvangene er korrekte, har altså parlatoriets portal trekk felles med kapittelsalens portaler. Videre har portalbunnen i parlatoriet samme høyde som i kapittelsalen. Som nevnt s. 73, har dessuten det søndre frontleddet i kapittelsalens sørportal et ledd mot sør som kan tyde på at det her har vært

et tilstøtende rett murparti. Det er derfor ikke usannsynlig at de tre portalene har utgjort en enhet bundet sammen av dekkbuene tilnærmet slik vi har sett det i Kirkstall (fig. 115) og som kapittelsalens tre portaler i Fountains viser (fig. 113). Som Nicolaysen påpekte, har korsgangen i Lyse trolig hatt pulttak (1890, s. 7). Et sammenhengende buearrangement skulle i så fall ha vært mulig også i Lyse, og portalenes individuelle utforming kan dermed ha vært underordnet helhetsbildet. Dessuten kan dette trolig gi en brukbar forklaring på det manglende frontleddet i nordvangen av kapittelsalens nordportal. Hvis de tre portalene oppfattes under ett, blir "likevekten" som vi har etterlyst, opprettholdt i og med at både nordvangen i kapittelsalens nordportal og sørvangen i parlatoriets portal er uten frontledd. Portalenes dekkbuer må derfor antakelig dels ha vært ført ned på konsoller (mot nord og sør) og dels på de to frontleddene i kapittelsalens portaler.

Hvorfor to portaler?

Det er uvisst hvorfor kapittelsalen i Lyse som er forholdsvis liten, fikk den sjeldne ordningen med to portaler. Årsaken kan være den valgte hvelvkonstruksjonen (jfr. s. 80). Likevel virker det mindre trolig at dette skal ha vært den eneste grunnen. Spørsmålet er om ikke portalarrangementet i mor-klosterets kapittelsal også kan ha øvet en viss innflytelse, eller kapittelsalens portaler i søsterklosteret Kirkstall.

Vanligvis hadde kapittelsalen tre åpninger ut mot korsgangen, hvorav den midtre dannet inngangen og de to andre hadde form av store vinduer, gjerne koplete. Ifølge Aubert var disse åpningene aldri lukket. Dermed var det mulig å følge med i hva som ble sagt inne i kapittelsalen også for dem som oppholdt seg i korsgangen utenfor. Dette gjaldt særlig legbrødrene som på visse festdager samlet seg utenfor kapittelsalen for å høre abbedens preken (Aubert 1947, b.2, s. 51f.). Ved å gi de flankerende åpningene vindusform, ble rommet kanskje mer avskjermet og kunne eventuelt gi flere sitteplasser ved vestmuren. For øvrig synes det ikke å være noe som prinsipielt går imot å erstatte dem med portaler. Som

allerede nevnt, ser det ut som bare kapittelsalen i Kirkstall har dobbel-portaler i likhet med Lyse, mens kapittelsalen i Fountains har tre portaler. Det skulle derfor være klart at enten kapittelsalen har en, to eller tre portaler, kan dette ikke ha noe å gjøre med ordenens praksis. Av klimatiske årsaker skulle en også tro at både Lyse og de engelske klostrene ville ha foretrukket en enkel portal ut mot korsgangen.

Ser vi derimot på kapittelsalens planutforming i de forskjellige cistercienseranleggene, kan vi kanskje heri se en mulig forklaring på de tre variantene av rommets portalarrangement. Aubert slo fast at kapittelsalen kunne være kvadratisk eller rektangulær. Men mens benediktinerne stort sett holdt fast ved det enhetlige rommet, delte cistercienserne som regel rommet i to skip ved å plassere to pilarer i midtaksen n/s. I Auberts materiale er dette også største lengderetning. Han la imidlertid til at i enkelte større anlegg fikk kapittelsalen fire pilarer i et større kvadratisk rom og enkelte steder også seks pilarer (ibid., s. 54 og s. 60). Nærmest uten unntak følger imidlertid kapittelsalens østmur østfløyens murflukt i alle Auberts eksempler.

Så langt jeg har kunnet undersøke, ser det ut som om kapittelsalen i de engelske cistercienserklostrene har vært rektangulær med største lengde i ø/v retning (jfr. fig. 20 og fig. 21). Rommets østparti stikker dermed frem foran resten av østfløyen. I enkelte klostre utgjør kapittelsalen et enhetlig rom, men de fleste steder er rommet oppdelt av pilarer. Avhengig av antall pilarer får kapittelsalen dermed 2-3 skip orientert ø/v, i motsetning til n/s som i Auberts materiale. Med få unntak ser det ut som kapittelsalen også i de engelske cistercienserklostrene bare har hatt én portal ut mot korsgangen flankert av to vinduer. Fountains ser ut til å være ett av to eksempler med tre portaler, mens bare Kirkstall later til å ha to portaler.

En sammenlikning mellom den treskipete kapittelsalen i Fountains (fig. 20) og kapittelsalen på Auberts idealplan (fig. 118) viser at det i begge tilfeller er fritt rom inn

fra de respektive åpningene. I Auberts materiale er pilarene rettet inn etter murpartiene mellom portalen og vindusåpningene. I Fountains står pilarene aksialt på portalenes vangestykker. Forskjellen blir at i Fountains er alle åpningene ført helt ned og utgjør portaler som fører direkte inn til hvert av rommets tre skip. Dersom kapittelsalen bare er delt i to skip og har lengderetning \emptyset/v blir forholdet et annet. To forskjellige løsninger finner vi i Kirkstall (fig. 21) og i Roche (fig. 119) (se note 48). Begge steder er kapittelsalen delt av to pilarer i rommets lengderetning. I Roche er rommets portal plassert midt i vestmuren slik at innsynet blir rett på pilarene. Løsningen i Kirkstall som tilsvarende den i Lyse kan kanskje virke mer logisk, og estetisk mer tilfredsstillende. Ved at pilarene her står aksialt på murpartiet mellom de to portalene, blir det fritt rom inn fra portalåpningene slik som i Fountains.

Når altså kapittelsalen i Lyse og i Kirkstall fikk to portaler, kan det som nevnt skyldes den valgte hvelvkonstruksjonen. Som kapittelsalen i Kirkstall (fig. 116-117) viser, er ribbene i rommets vestre del ført ned på midtpilaren og på halvsøyler langs murene. I Lyse må ribbene ha vært ført ned på midtpilaren og på konsoller (jfr. s. 80). At dette alene skulle ha forårsaket den aktuelle utformingen av inngangspartiet, er likevel lite trolig. Som vi har sett, ble det valgt en annen løsning i Roche. Det kan derfor ikke utelukkes at kapittelsalen i Fountains kan ha vært forbilde for dobbelportalen både i Lyse og i Kirkstall. I stedet for de tre portalene i morklosterets kapittelsal ble antallet redusert til to. Dette kan kanskje forklare hvorfor kapittelsalens inngangsparti fikk en løsning, som kan virke noe overdimensjonert for en romstørrelse som i Lyse. Vi kan heller ikke se bort fra at Lyse muligens har vært direkte influert av Kirkstall. Fischer har antydnet at også kapittelsalen på Hovedøya kan ha hatt to portaler, slik han har inntegnet på rekonstruksjonsplanen (fig. 120) (1974, s. 43).

4.1.4. Vinduer

På grunn av at murene i rommets østre del er helt eller delvis borte, vet vi ingenting om kapittelsalens vinduer. Vanligvis hadde kapittelsalen bare store vinduer i østmuren. Der rommet har hatt størst lengde i ø/v retning, har det også til dels vært vinduer i østre del av nord- og sørmuren (jfr. Fountains og Kirkstall).

Ut fra kapittelsalens plan og hvelvenes antatte form (jfr. s. 80), må vi kunne gå ut fra at østmuren i Lyse trolig har hatt to vinduer. Tilsvarende ordning finner vi i Kirkstall, mens Fountains har hatt tre vinduer i østmuren. Hvorvidt innfatningssteinen merket nr. 6 på fig. 16 kan settes i forbindelse med vinduene, er det vanskelig å si noe om. Ifølge Nicolaysen skal steinen ha blitt funnet i kapittelsalen. Den er imidlertid ikke registrert i steinsamlingen. Derimot finnes en rett innfatningsstein (fig. 121) (BRM 63/275) med samme profil - forsenket vulst (diameter ca. 11 cm) flankert av en hulkil og et hundetannsornament.⁶⁴

4.1.5. Gulv

Ifølge Nicolaysens rapport fra 1888 lå gulvet et trinn lavere enn korsgangen. Videre heter det at "... rummets gulv var belagt med firkantede (9x9' ') røde fliser af brændt ler, afvexlende med gul og mørkegrøn glasur, men uden figurer" (FNFB årbok 1887, s. 143). I særtrykket fra 1890 står det bare at "... gulvet var belagt med samme slags teglfliser som i korsgangen", dvs. "røde teglstensfliser" "ca. 15 cm i kvadrat" "... og kun med gul eller grøn glasur" (s. 7). Selv om gulvflisene sannsynligvis har vært lagt etter et visst system, kan "afvexlende" vanskelig leses som uttrykk for noe bestemt mønster. En mulig utforming viser imidlertid restene av korets gulv i Nonneseter. Ifølge B.E. Bendixen var det der brukt "afvexlende" gule og grønne fliser. Den gjenstående "bord" hadde fire fliser i bredden, mens midtpartiet var dannet av "rudeformig eller paa skraa lagte fliser" (Bendixen 1893, s. 5 og pl. II).⁶⁵ Flere av flisene fra kirken skal også ha vært "fuldstændig lig" flisene fra Lyse (ibid.).

4.1.6. Hvelv

I rapporten fra utgravingen i 1888 anførte Nicolaysen at det var funnet "... saa mange stykker af ribberne og endog af slutstene", at hvelvet uten større vanskeligheter måtte kunne rekonstrueres. Det er imidlertid uvisst om alle ribbesteinene fra den gang fortsatt finnes. Jeg vil i det følgende likevel antyde hvordan hvelvene kan ha sett ut.

Ut fra kapittelsalens form og gjenværende murverk i tillegg til de to pilarene og ribbestein funnet under utgravingen, har rommets vestre del trolig vært dekket av fire ribbekrysshvelv innbyrdes atskilt av gurtbuer. Rommets østre del har sannsynligvis hatt to ribbekrysshvelv med gurtbue mellom. I vestpartiet må ribbene ha hvilt på den profilerte rundpilaren og på konsoller i murene. Ribbene i de to østre krysshvelvene må ha vært ført ned på konsoller. Ribbekrysshvelv ser da også ut til å ha vært svært vanlig i en kapittelsal. Ifølge Aubert var dette rommet alltid hvelvet. Ribbekrysshvelv ble tidlig introdusert i kapittelsalen, mens tilstøtende rom fortsatt hadde tønnehvelv eller ribbeløse krysshvelv (1947, b.2, s. 52).

Kapittelsalens rundpilar (fig. 15, nr. 10-11) er bevart opp til en høyde av 90 cm (fig. 122). Pilaren har waterholding-base, rommets femte variant (fig. 15, nr. 2). Pilarskftet er oppført av tromler. Tverrsnittet er åttekantet med under-skårne vulster ("attached shafts") i hjørnene. Visuelt kan derfor rundpilaren gi illusjon av en knippepilar. De to pilastrene har avfasete hjørner i likhet med den gjenværende delen av den rektangulære pilaren.

Ribbesteinene som ble funnet i kapittelsalen har tre forskjellige profiler, merket A, B og C på fig. 16 (her eksemplifisert ved henholdsvis fig. 123, 133 og 140). De tre profilene har alle samme bredde og tilnærmet samme høyde. (Steinene med profil B er vel 1 cm lavere.) Alle ribbesteinene har kjøll med varierende høyde. Største kjøllhøyde har steinene med profil C. Steinene er til dels sterkt skadete.

Profil A består av to sammenhengende vulster i fronten,

flankert av "nailheads-ornament", fire vulster og et rett avslutningsparti. Alle ledd er innbyrdes atskilt av hulkiler.

Profil B har en vulst m/pålagt bånd i fronten flankert av "nailheads-ornament", fire vulster, fire hulkiler og rett avslutningsparti.

Profil C har to vulster skilt av et rett parti og små sprang i fronten, flankert av to vulster med pålagt bånd og et rett avslutningsparti med kantstilt bånd. Leddene er innbyrdes atskilt av hulkiler.

Steinsamlingen har 51 ribbestein med profil A (BRM 63/104-121 og 142-174). I tillegg kommer tre ubetydelige ribbefragment (BRM 63/177-179). Den samlede lengden er vel 14 m. Ut fra ribbenes pilhøyder kan steinene ha stått i buer med radius på ca. 2,36 m.⁶⁶ Dessuten er det registrert to sluttsteiner med profil A (fig. 126-127, BRM 63/175-176) (jfr. fig. 16, nr. 11), og en anfangstein (fig. 128, BRM 63/139) hvor gurt-ribben har profil A og diagonalribbene har profil B (jfr. fig. 16, nr. 2). De to sluttsteinene har form av likearmete rettvinklede kors og må ha stått i svakt buete krysshvelv. På grunn av steinenes tilstand kan imidlertid pilhøydene vanskelig avleses med noen grad av nøyaktighet. Også anfangsteinen er for sterkt skadet. Det er videre registrert 18 ribbestein med profil B (BRM 63/122-139). Lengden utgjør til sammen vel 5,8 m. Pilhøydene viser at steinene kan ha stått i buer med radier rundt 2,6 m.⁶⁷ Av ribbestein med profil C er det bare registrert 2 steiner (BRM 63/140-141) med sammenlagt lengde på ca. 86 cm. Bare den ene pilhøyden kan avleses og indikerer at steinen kan ha stått i en bue med radius rundt 2,35 m.

Hvis vi antar at alle hvelvsteinene funnet i rommet virkelig har tilhørt kapittelsalen, er spørsmålet hvilke ribbeprofil som har tilhørt østre del og hvilke vestre del av rommet. Som fig. 16, nr. 2 og 11 viser, må det ha vært en forskjell da anfangsteinen og de to sluttsteinene ikke kan ha tilhørt samme hvelv. En forutsetning er da at alle de fire hvelvene i rommets vestre del har vært like. Det ulike antall ribbestein som er igjen av de tre profiltypene, kan selvsagt være

tilfeldig. Forskjell i de antatte bueradiene kan heller ikke gi helt klare holdepunkt i denne forbindelse. Bortsett fra unøyaktigheter på grunn av målemetoden vet vi ingenting om hvordan ribbene har vært ført ned på henholdsvis konsollene og de to pilarene. Østmurens tykkelse er heller ikke kjent. Anfangsteinen kan derfor like gjerne ha stått i østre som i vestre del av rommet. Det er likevel fristende å sette anfangsteinen med profil A og B i forbindelse med rundpilarens vulster og kantstilte parti. Ribbesteinene med profil B viser også de største radiene. Hvis vi godtar dette, har kapittelsalens vestre del hatt diagonalribber med profil B og gurt-ribber med profil A. Som anfangsteinen viser, har disse hvelvene ikke hatt skjoldbueribber - et trekk felles med bl.a. kapittelsalen i Fountains og Kirkstall. Ut fra ovenfornevnte argument må rommets østre del ha hatt diagonalribber med profil A atskilt av en gurtribbe med profil C slått mellom østmuren og den rektangulære pilaren.

På Meyers plan er avstanden fra hjørnene og frem mot det profilerte pilarskiftet ca. 4,3 m (de to vestre hvelvtravéene) og ca. 4,4 m (de to midtre hvelvtravéene), mens avstanden til nordre og søndre mur er vel 3 m.⁶⁸ Hvis vi antar at rommets østmur har vært ca. 90 cm (jfr. note 60) og ikke ca. 1,1 m som på Meyers plan, har spennviddene i øst vært ca. 4,2 m fra hjørne til pilar og ca. 3 m fra østmur til pilar. De avleste forskjellene i krysshvelvenes spennvidder må imidlertid være uvesentlige i denne sammenheng. Det samme gjelder mindre forskjeller i østmurens tykkelse. Pilhøydene antyder som nevnt, buer med radier på ca. 2,36 m for ribbestein med profil A og C og radier på ca. 2,6 m for ribbestein med profil B. Vi kan derfor se bort fra rundbuede ribber, da de ville ha overskredet de respektive buespenn. Ut fra spennviddene og ribbesteinenes pilhøyder, kan hvelvene derimot ha vært svakt spissbuede. De to sluttsteinene med profil A kan imidlertid tyde på at hvelvene de har stått i, har hatt svært liten krumningsgrad. Som nevnt, har det ikke vært mulig å måle pilhøydene på disse steinene. Nå vet vi ingenting om høyden på hvelvene. Hvis vi forutsetter at alle hvelvene har vært like, virker det derfor ikke urimelig å anta at ribbene kan ha

vært segmentformete. Til sammenlikning har f.eks. kapittelsalens vestre del i Kirkstall (fig. 116) rundbuede gurt-ribber og segmentformete diagonalribber "... the curves of which are struck from centres below the level of the springer" (Bilson 1909, s. 235).

I Kirkstall har hvelvhøyden vært større i kapittelsalens østre del enn i vestre del av rommet.⁶⁹ Også i Fountains har kapittelsalen hatt høyere hvelv i rommets østre del (Hope 1898-1899, s. 342f.).⁷⁰ Det er mer tvilsomt om Lyse har hatt en tilsvarende ordning. For det første er forholdene mye mindre i Lyse. Kapittelsalens østre del tilsvarer også bare lengden av en hvelvtravé. For det andre ser det ikke ut som gulvnivået har ligget høyere i den østre delen av rommet, slik som i Kirkstall (se fig. 129). Det skulle derfor ikke ha vært nødvendig med en større takhøyde mot øst. I Fountains ser det ut til å ha vært samme gulvhøyde i hele rommet (fig. 130).

Forbindelsen mellom kapittelsalens østre og vestre del i Lyse har trolig vært via to bueåpninger som i Kirkstall (fig. 116 og 129). Murverket tyder imidlertid på at utformingen i Lyse har vært enklere - uten halvsøyler. Også hvelvene i Kirkstall ble båret av halvsøyler. I Lyse må derimot hvelvene ha vært ført ned på konsoller som i kapittelsalen i Fountains (se fig. 114).

Spørsmålet er om ribbenes profiler kan klargjøre hvorvidt kapittelsalen viser en eller to byggefaser. Vi ser da at uansett hvor anfangsteinen har stått i rommet, har diagonalribbene i den ene delen av kapittelsalen hatt samme profil som gurtbueribben(e) i den andre delen. Forutsetningen er som tidligere nevnt at alle ribbesteinene funnet i rommet har tilhørt kapittelsalen og at rommets fire vestre hvelv har hatt samme ribbeprofil. Ribbestein med profil C som kan ha dannet gurtbuen i rommets østre del, synes heller ikke å peke på en senere datering enn ribbestein med profilene A og B (jfr. s. 173). Hvelvribbenes til dels sammenfallende profiler kan derfor tyde på at alle ribbehvelvene har vært oppført under ett. At profil C er forskjellig, behøver ikke nødvendigvis bety at det har tilhørt en annen byggefase. Er

ribbehvelvene opprinnelige, kan altså hele kapittelsalen ha vært oppført samtidig. Rommets østre del må da antakelig stå for en endring i selve byggeperioden (jfr. s. 70).

Har derimot ribbehvelvene vært satt inn senere, må rommet i samme forbindelse ha blitt utvidet østover, dersom vi tenker oss at hvelvene i vestre og østre del tilhører samme byggefase. Vi kan imidlertid heller ikke se bort fra at en utvidelse østover har skjedd etter at den vestre delen av kapittelsalen sto ferdig oppført med ribbehvelv. Kanskje kan den dominerende rektangulære pilaren sees i sammenheng med en slik forklaring (jfr. s. 70). Delvis bruk av samme profiler som i vestre del av rommet kan ha vært bevisst, men tidsforskjellen har i så fall neppe vært særlig stor. Eventuelt kan dette arbeidet også ha vært utført av håndverkere fra den antatte første byggefasen. Ribbeprofilene gir altså ikke noe entydig svar på spørsmålet om ett eller to byggetrinn i kapittelsalen og hva hvert trinn i så fall har gått ut på.

Ser vi på portalene, så har som tidligere antatt (s. 76), kapittelsalens to portaler sannsynligvis hatt tilknytning til parlatoriets portal. Hele dette partiet har derfor antakelig vært oppført under ett. Portalenes utforming kan imidlertid neppe dateres tidligere enn ribbesteinenes profiler (jfr. s. 172). Uansett om kapittelsalen viser en eller to bygge-etapper, ser det derfor ut som ribbehvelvene og portalene har vært del av et større byggearbeid med mer bruk av kleber enn det kirken viser. Dette kan kanskje tyde på at klosteret opprinnelig har hatt en enklere utformet kapittelsal som senere ble utbedret. Slik sett er det ikke utenkelig at kapittelsalen opprinnelig har bestått av den vestre kvadratiske delen, oppført av bruddstein og kanskje med tønnehvelv eller et ribbeløst krysshvelv og kan hende med en enkel portal. Den østre delen av rommet sammen med ribbehvelvene og de to portalene ville dermed representere en senere ombygging. Eventuelt kan en slik ombygging deles i to etapper ved at portalene og hvelvene i rommets vestre del representerer en fase to og utvidelsen østover en fase tre.

Nå viser det seg imidlertid i andre cistercienserkløstre at kapittelsalen har vært rikere utformet enn kirken, selv om de har vært oppført samtidig. Nærmere enn å anta at kapittelsalen i Lyse kan ha vært oppført i to eventuelt tre etapper, ser det derfor ikke ut som vi kommer. Ved å trekke inn spørsmålet om datering, kan antakelig bildet avklares noe. Dette vil bli tatt opp i kap.

4.2. Rom 7 - Parlatoriet

4.2.1. Funksjon/plan/murverk

Det har stort sett vært enighet om at rom 7 har fungert som parlatorium (samtalerom). Foruten parlatorium var Nicolaysen også inne på tanken om at det kunne ha vært abbedens rom (1889, s. 7). Dette er imidlertid lite trolig ut fra vanlig praksis innen ordenen (jfr. s. 86f.).⁷¹ Rommet har derimot samme plassering som parlatoriet i de forskjellige cistercienseranlegg.⁷² Kun unntakelsesvis lå parlatoriet mellom sakristiet og kapittelsalen (Aubert 1949, b.2, s. 70). Som benevnelsen tilsier, var det her tillatt å samtale.⁷³ Rommet var alltid lite i henhold til reglementet. Størrelsen var likevel tilstrekkelig for å kunne dekke rommets funksjon som kan oppfattes som priorens kontor. Bl.a. fikk munkene her tildelt dagens oppgaver av prioren eller subprioren etter den daglige samlingen i kapittelsalen. Ifølge Aubert ble rommet også nyttet av novisemesteren som rettleidet den nyinnvierte munken i en periode etter innvielsen (ibid.).

Parlatoriet i Lyse er rektangulært, ca. 2,5 m bredt og antakelig ca. 6,5 m langt (ø/v), innvendig målt. Vestmuren er nesten helt forsvunnet, men ytre lengde har tilsvart østfløyens bredde. Østmuren har trolig hatt vindu og vestmuren har hatt portal ut mot korsgangen.

Parlatoriet ble utgravd i 1889 i likhet med resten av øst-

fløyen. Nicolaysen påpekte da at kun fundamentet gjensto av vestmuren. For øvrig ble ikke murverket omtalt. Gjenoppbyggingsarbeidet er kort nevnt i rapporten fra 1924 (annen periode). Det ble den gang påvist rester av portal ut mot korsgangen og rester av selve vestmuren (jfr. s.75). Fotografier fra 20-årene (se her fig. 108) viser hva som den gang gjensto av murene.

Murene er nå gjenoppført til en høyde rundt 60-80 cm som går ned til ca. 15 cm ved portalen (fig. 100 og 117). Det opprinnelige murverket er stort sett forsvunnet bortsett fra et par skift enkelte steder. Av østmurens utvendige sokkel (enkel avfaset jfr. fig. 17, nr. 11 og 12 og fig. 131) gjenstår kun et par fragment. Så langt en kan tolke murverket, ser det ut som indre murliv har vært oppført av bruddstein. Det kan imidlertid vanskelig avgjøres om østmurens ytre murliv har hatt bruddsteinsmur eller kvadermur. Av ytterlivet gjenstår bare en kvader inn mot portalvangen i den tilstøtende passasjen (rom 8). Kvaderen har samme skifthyde som tilsvarende kvader i portalen (fig. 131). Hvorvidt steinen indikerer en form for markering eller utgjør del av portalpartiet, er uvisst. Det er kanskje mindre trolig at hele parlatoriets østmur har hatt et ytterliv av kleber. Vestmurens ytterliv ser ut til å ha vært kvadermurt (jfr. s. 75 og 84). (For portalen, se s. 75).⁷⁴

4.3. Rom 8 - "Passasjen i østfløyen"

4.3.1. Funksjon/plan/murverk

Ifølge Nicolaysen hadde passasjens funksjon vært "... i lighet med engelske klostre, at tjene som indgang fra det frie til de nærmest liggende værelser" (1890, s. 7). Dette er vel ikke helt riktig. I de forskjellige cistercienseranlegg, også de engelske, fungerte den tilsvarende passasjen i østfløyen som kommunikasjonsledd mellom korsgangen og nødvendige bygningsgrupper som lå øst for østfløyen. Her var bl.a. abbedens bolig og munkenes infirmarium (sykestue) anlagt.⁷⁵

Dessuten kunne hageanlegg befinne seg i dette området (Aubert 1947, b.2, s. 73). Det senere oppførte misericordia (refektoriet hvor det var tillatt å spise kjøtt) ble også til dels anlagt i denne delen av anlegget (jfr. Fountains, fig. 20).

Det er derfor liten grunn til å tvile på at passasjen i Lyse har hatt tilsvarende funksjon som i andre cistercienser-klostre, selv om igjen bygninger eller fundament nå er synlige øst for østfløyen. Restene av det en kan anta har vært munkenes garveri, ble imidlertid funnet nordøst for ruinene (jfr. s. 28f.). Bygningen som er markert øst for ruinene på kartet fra 1824 (fig. 4-5), er tegnet med enkel strek (jfr. s. 21). Dersom dette betyr en stående trebygning, kan det neppe sees i sammenheng med klosteret. Beliggenheten kunne ellers settes i forbindelse med infirmariet. Hvis abbeden i Lyse har hatt egen bolig, må den ha ligget i tilknytning til munkenes dormitorium, dersom reglementet ble fulgt.⁷⁶ Beliggenheten skulle altså bli like øst for østfløyen. Utgravinger i området vil derfor trolig kunne avdekke fundament av flere bygninger.

Passasjen er ca. 1,45 m bred og lengden tilsvarer østfløyens bredde. Mot korsgangen er inngangen til passasjen markert med avfasete hjørner på begge sider (fig. 11) (jfr. s. 112). Mot øst står en enkel utformet portal med delvis avfaset resess mot ytre murliv (fig. 131 og fig. 17).

Mot det s/v hjørnet gjenstår rester av en enkel avfaset sokkel (l. ca. 85 cm), som trolig har sammenheng med inngangspartiet til rom 10 (jfr. s. 114 og note 97). Murverket er skadet så det er umulig å si om sokkelen opprinnelig har gått frem mot døråpningen til rom 9. På Meyers plan (fig. 11) har sokkelen en lengde på ca. 1,7 m, men den opphører likevel et godt stykke vest for døråpningen. Det er ikke spor av sokkel øst for døråpningen.

Skillemuren mot rom 9 har hatt kvaderkledning mot passasjen (fig. 108). I dag har muren en jevn høyde på ca. 1 m øst for døråpningen til rom 9, mens bare noen få kvadre gjenstår vest for døråpningen. (Steinenes h. ca. 23-28 cm, l. ca. 63-

96 cm med et par stein under 35 cm.) Det er usikkert om også skillemuren mot parlatoriet opprinnelig har hatt kvadermur inn mot passasjen. I dag gjenstår det stort sett bare et skift bruddstein (h. ca. 20 cm) med enkelte kleberkvadre innimellom. Deler av murlivet er gjenoppmurt fra fundamentnivå. Gjenværende kvader i det n/v hjørnet er i hvert fall av kleber (jfr. s. 75). Av portalvangene gjenstår 1-2 skift (fig. 131). Begge vangene er nå gjenoppmurt i høyde med tilstøtende murparti. Mellom anslagene er portalen ca. 1,2 m bred. Portalbunnen av kleber har samme høyde og avfasing som den utvendige sokkelen i parlatoriets østmur.

Portalbunnen og sokkelen har jevn flukt og ser ut til å gå innunder lisenen som støter mot portalens sørvange (fig. 132). Sammenføyningen er imidlertid nå fylt med sement. Forbindelsen mellom lisenens sokkel og portalvangen kan kanskje virke noe spesiell og lite enhetlig. Måten vangesteinen binder inn i selve lisenen (hugget i ett stykke) etterlater imidlertid liten tvil om samtidighet mellom portal og lisene. Mot indre murliv har også sørvangens to gjenværende kvadre forbandt med skillemuren mot rom 9.

4.3.2. Gulv

Ifølge Nicolaysen lå gulvet i passasjen et trinn lavere enn portalpartiet. Trinnet er markert på fig. 11. Han påpekte videre at gulvet vestenfor hadde hatt same type fliser som i kapittelsalen og korsgangen (jfr. s.79 og s.148). Oppå flisene ble det imidlertid funnet "... større flade stene eller heller, der mulig hidrørte fra senere tid, efter at klostret som saadant var ophævet" (1890, s. 7).

4.3.3. Hvelv

Det er ikke usannsynlig at passasjen har hatt hvelv, trolig tønnehvelv, for å oppta sidetrykk fra hvelvene i rom 9 (jfr. s. 96). Skillemuren mot rom 9 er nemlig bare vel 80 cm tykk (jfr. s. 90).

4.4. Rom 9 - "Dagrommet"

4.4.1. Plan/problemstilling

Det søndre rommet i østfløyen er rektangulært, ca. 13,1 m langt (n/s) og ca. 6,6 m bredt, innvendig målt (se fig. 11).⁷⁷ Rommet har tre vinduer, ett i søndre del av vestmuren, ett i vestre del av sørmuren og ett vindu i nordre del av østmuren. Vinduet i østmuren, antydnet på fig. 11, er ikke nevnt av Nicolaysen eller markert på Meyers plan. Vestre del av nordmuren har en døråpning ut mot passasjen. Tilnærmet i rommets midtakse n/s ligger tre firkantete fundament for pilarer. Fundamentenes midtpunkt ligger noe øst for midtaksen. Østmuren, sørmuren og vestmuren har utvendige lisener som sammen med pilarfundamentene peker mot at rommet har hatt hvelv. En steinsetning som Nicolaysen antok måtte ha tilhørt en grue, opptar hvelvtravéén mellom vestmuren og søndre og midtre pilarfundament (ibid., s. 8).

Diskusjonen omkring rom 9 har for en stor del sammenheng med spørsmålet om hva rommet har vært brukt til. Nicolaysen så også funksjonen av rom 9 i forhold til rommet i etasjen over. Etter hans mening hadde første etasjen vært et underordnet rom, mens annen etasje hadde fungert som klosterets refektorium. Dette er imidlertid en helt uvanlig plassering for munkenes refektorium i et cistercienserkloster (jfr. fig. 1). Nicolaysens oppfatning er da også imøtegått av Hill og Fischer. Uten å gå nærmere inn på det, hevdet de begge at Lyse måtte ha fulgt den vanlige praksis med refektorium i sørfløyen og med munkenes dormitorium i østfløyens annen etasje. Rom 9 ble av Hill og Fischer omtalt som henholdsvis "vaulted undercroft" og "den store sal" - "auditoriet" - "dagrommet". I tråd med Hills og Fischers antakelser vil jeg forsøke å underbygge at dormitoriet har ligget i østfløyens annen etasje og at rom 9 har utgjort en hvelvet underetasje som trolig har fungert som munkenes arbeidsstue - "dagrom". Dessuten vil spørsmålet om rom 9 kanskje også kan ha fungert som klosterets kalefaktorium, bli drøftet.

4.4.2. Murverket

Nicolaysens opplysninger om murverket i rom 9 er begrenset til påvising av utvendig sokkel og støttelisener samt en antydning om murhøyder. Dessuten påpekte han at kun fundamentet av østmurens søndre del gjensto (se fig. 133-134). Et representativt utvalg av hvelvdelene som ble funnet i rommet, er gjengitt på fig. 17, nr. 1-8 og nr. 18. Opplysningene om arbeidene i 20-årene er sparsomme. Rapporten fra 1924 (annen periode) inkluderer bare første del av arbeidet i rom 9. Rommet ble da drenert og nordmuren satt i stand.⁷⁸ Om det øvrige arbeidet foreligger ingen rapport. Fotografier tatt i forbindelse med istandsettingen gir likevel et visst inntrykk av hvordan deler av murverket den gang så ut (se fig. 133-139).

Murene er oppført av bruddstein med partiene mot det indre n/v og s/v hjørnet murt av kleberstein (fig. 140 og 139). Dessuten er de forskjellige innfatninger og arkitektoniske ledd av kleber.

Murhøydene i dag varierer fra ca. 0,15 (i ytre murliv) til ca. 1,8 m. De gjenoppførte murpartiene ser i hovedsak ut til å ha blitt murt i småsteinsteknikk. Også søndre del av østmuren hvor bare fundamentet gjensto, er markert i småsteinsteknikk. I ytterlivet er markeringen lavest mot det s/ø hjørnet. Tykkelsen på murene varierer. Nordmuren er vel 0,8 m tykk, østmuren ca. 1,3 m, sørmuren ca. 1,65 og vestmuren nærmere 1,5 m tykk. (På Meyers plan (fig. 11) ser det ut som nordmurens tykkelse er ca. 0,8 m, mens de andre murene er ca. 1,4 m tykke.)

På Meyers plan er det angitt tre lisener i østmurens nordre del. Den søndre av disse har bare fått inntegnet fundamentet og av den s/ø hjørnelisenen er kun fundamentet mot sør avmerket på planen. I dag er imidlertid hjørnelisenen markert i småsteinsteknikk både mot sør og øst. Også en fjerde lisene i østmuren er nå angitt. Spor av disse lisenene har trolig fremkommet under arbeidene i 20-årene. Det foreligger imidlertid ingen rapport. De samtidige fotografiene, fig. 133-134, viser det blottlagte fundamentet, men de sier lite

om forholdet mellom lisenenes og henholdsvis østmurens og sørmurens fundament.

Sokkel. Øst-, sør- og vestmuren inkludert lisenene har utvendig sokkel som er delvis bevart. Sokkelprofilen har to varianter. Sokkelen i østmuren har enkel avfasing (h. ca. 19 cm) (se fig. 137). I sør- og vestmuren og rundt lisenene, inkludert lisenene i østmuren, har sokkelen fått dobbelt fasprofil (h. ca. 55 cm) (fig. 132). (Fig. 17, nr. 11-12 og 15 viser tverrsnitt, oppriss og profil.) Sokkelprofilen som gjenstår på den ene lisenen i østmuren (fig. 141) kan tyde på at også østmuren var tiltenkt samme profil. Både mot sør og nord er øvre del av profilen dreid 90° og avsatt for videreføring langs muren. Formen kan imidlertid også bety endringer i selve byggeperioden med mindre den skyldes en ren "teknisk feil". I vestmuren mellom de to lisenene ser det ut som øvre del av sokkelen er avhugget, slik at den nå flukter med ytre murliv (fig. 135). Nicolaysen påpekte ikke noen forskjell av sokkelprofilen i rom 9. Planen viser heller ingen differensiering av sokkelen.

Opprinnelig murverk. Enkelte steder er det opprinnelige murverket helt borte, mens andre murpartier er bevart opp til ca. 1,8 m. Sørmurens indre murliv har størst høyde ved vindusåpningen, ca. 1,3 m (fig. 137-138), og ytterlivet går delvis opp i høyde med gjenværende rester av vinduet (fig. 136). Vestmurens indre murliv er for en stor del bevart opp til ca. 1,8 m, men går ned til to skift (76 cm) mot det s/ø hjørnet (fig. 139 og 142). I ytre murliv i murens søndre del er muren intakt opp til vel 1 m over sokkelnivå (fig. 135). (For murlivet inn mot rom 10, se s. 114). Indre murliv av nordmuren (fig. 140 og 143) har delvis en høyde rundt 1,6 m, men bare et par skift gjenstår inn mot portalen. (For murlivet ut mot passasjen, se s. 87.) På grunn av skiftegangen og steinenes størrelse kan det imidlertid virke som om deler av murlivet øst for døråpningen er et senere utbedringsarbeid.⁷⁹ Det opprinnelige murverket i østmuren har en største høyde på ca. 1,3 m i indre murliv og ca. 1,2 m over sokkelnivå i ytre murliv (fig. 144-146).

Karakteristikk av murverket. Murene har tett murverk med stort sett jevn skiftegang og med gjennomsnittlig størst bygghøyde i første skift. Vestmurens indre murliv (fig. 142, se også fig. 148), hvor opp til 7 skift gjenstår, har mest ensartet preg (bortsett fra en stor stein like nord for vinduet). Steinene i første skift har en gjennomsnittshøyde fra ca. 25-38 cm og lengder fra ca. 64-100 cm. Lengre opp i murlivet er steinene stort sett noe mindre (h. ca. 11-25 cm, l. ca. 50-60 cm). Enkelte av steinene er likevel opp til ca. 1,8 m lange. I østmuren og i første skift av sørmurens indre murliv har steinene mer uregelmessig form (h. maks. ca. 53 cm, l. ca. 78-130 cm), slik at bruk av pinningsstein varierer noe. På grunn av at så lite gjenstår, er det vanskelig å snakke om eventuelle forskjeller i murverket. Det kan derfor virke som murverket i rom 9 har samme karakter som deler av murverket i kirken og i kapellene og som bruddsteinsmuren i kapittelsalen (jfr. s. 35f.).

4.4.3. Døråpningen

Av døråpningen gjenstår vangenens nederste skift (fig. 147). Anslaget flukter med ytre murliv, men er avfaset mot ytterlivet (jfr. fig. 17, nr. 19). Vangene skrår svakt mot indre murliv. Bredden mellom anslagene er ca. 83 cm.

4.4.4. Vinduer

Nicolaysen omtalte bare vinduet i sørmuren og vinduet i vestmuren som begge er angitt på Meyers plan (fig. 11). Han påpekte også at "dækbuen" i sørmurens vindu den gang var intakt (1890, s. 8).⁸⁰ Under arbeidene i 20-årene ble det kun påvist "... svake spor etter vinduene..." (Lindstrøm 1924). I dag gjenstår bare deler av vinduenes nedre partier (fig. 138-139 og fig. 148). Østmurens vindu ble ikke nevnt av Nicolaysen, men det som gjenstår i dag (fig. 144) viser at vinduet trolig har hatt samme form som vinduet i sør- og vestmuren. Smygene i de tre vinduene er nå gjen-

oppmurt i høyde med omgivende murparti og sålbenkene er delvis dekket med heller. Fig. 17, nr. 15 og 16 viser profil og tverrsnitt av de to angitte vindusåpningene. Fig. 17, nr. 14 viser den øverste innfatningssteinens form og snitt.

Vurdert ut fra gjenværende rester og Meyers oppriss, profiler og snitt har vindusåpningene hatt enkel spissbuet form med jevnt skrånende smyger mot indre og ytre murliv. Vinduene har hatt innvendige glassfalser. Vindusåpningene sitter ca. 10 cm innenfor ytterlivet og lysmål er ca. 33 cm. (Vindusformen har derfor trolig vært noe smalere enn den er antydnet på fig. 17, nr. 14.) Vinduenes inneråpning er ca. 1,2 m og ytteråpningen ca. 50 cm bred. Målene i dag kan variere noe i de tre vinduene sannsynligvis på grunn av at mye nå er gjenoppmurt. Det som gjenstår av innvendig sålbenk i sør- og østvinduet (fig. 138-139 og fig. 144) tyder på at disse trolig har hatt en to- eller tre-trinns avtrapping og ikke vært skrådd slik fig. 17, nr. 15 viser. Sålbenken i vestvinduet er nå dekket av tynne heller som skrår jevnt mot indre murliv (fig. 148). De utvendige sålbenkene ser ut til å ha skrådd jevnt mot ytterlivet slik Meyers snitt viser. To hull, antakelig for gitter, i nederste del av karmen som gjenstår av sørmurens vindu, kan være opprinnelige eller borret ut senere.

Steinsamlingen har 4 spissbuede innfatningssteiner (BRM 63/268-71, her eksemplifisert ved fig. 149) med samme utforming og tilnærmet samme mål som den øverste innfatningssteinen fra sørvinduet, slik Meyers oppriss (fig. 17, nr. 14) viser. Hverken Nicolaysens omtale av rommet eller gjenværende murverk utelukker at alle steinene kan ha tilhørt rom 9. Østmuren kan ha hatt flere vinduer, og sørmuren har trolig også hatt et vindu i murens østre del. Formen er likevel så pass ordinær at steinene nødvendigvis ikke behøver å ha tilhørt samme rom. Her kan vi bare påpeke at alle fire innfatningssteinene kan ha stått i klosterets sydøstre rom.

Ifølge Nicolaysen ble det dessuten funnet "... langt nede i gruset et stykke af et hjulmessigt vindu(?)..." (fig. 18, nr. 5) (1880, s. 8). Fragmentet ser ut til å ha tilhørt et sirkel-

slag med diameter ca. 42 cm. Som nevnt, var vinduenes lysmål i rom 9 rundt 33 cm. Det kan derfor være vanskelig å forbinde fragmentet med de eksisterende vindusåpningene i rommet. Uten videre holdepunkt må det stå åpent om fragmentet kan ha tilhørt et vindu i rom 9 eller ikke.

4.4.5. Gulv/gulvnivå

Hvordan gulvet har sett ut, er uvisst. Nicolaysen nevnte ingenting om funn av gulvfliser i dette rommet. Heller ingenting er omtalt i forbindelse med dreneringsarbeidet i 20-årene. Gulvhøyden er også usikker da 2 kanskje 3 gulvnivå kan påvises. Nicolaysen påpekte bare at det fra passasjen gikk "... en dør med 2 trin nedad i det store rom..." (1890, s. 7). I dag er det også to trinn ned til grusflaten i rommet. Fundamenthøydene tyder imidlertid på at gulvet delvis kan ha ligget i samme nivå som i passasjen utenfor og delvis noe lavere. Slik døråpningen ser ut i dag, virker det dessuten lite trolig at de to trinnene ned til rom 9 har vært påtenkt opprinnelig.

Ser vi på inngangen først (fig. 147) så er de to trinnene som er plassert i selve døråpningen, dannet av bruddstein som dels går inn under vangene og dels ser ut til å ha vært omordnet i senere tid. Første skift av døråpningens kleberinnfatning gjenstår. Inn mot rommet er imidlertid de nederste vangesteinene av bruddstein og i selve åpningen stikker disse bruddsteinene noe frem foran kleberskiftet. Det er derfor vanskelig å tro at en slik ordning kan være opprinnelig. Hadde trinnene vært påtenkt fra begynnelsen av, hadde trolig også hele vangene vært oppmurt av kleber. Det kan altså se ut som om trinnene representerer en senere omordning og at døråpningens opprinnelige bunnflate i den forbindelse delvis kan ha blitt brutt opp.

Hvis vi så ser på det n/v innerhjørnet (fig. 140), har det første kvaderskiftet i vestmuren en skifthyde som korresponderer med det første skiftet av døråpningens kleberinn-

fatning. Som fig. 140 og 147 viser, flukter også undersiden av disse vangesteinene med det antatte gulvnivå i passasjen. I nordre del av vestmuren tilsvarer dette første skift over fundamentnivå (se også fig. 142). Denne fundament høyden som strekker seg ca. 1,8 m sørover, målt fra det n/v hjørnet, ligger ett skift høyere enn i resten av rommet. Unntak er nordmurens innerliv hvor det ved stikkprøver ikke er påvist noen fundamentflate. Murlivet står dermed som blankmur ned til et nivå som ligger under fundamentflaten i søndre del av rommet. Nordre del av den gjenværende østmuren har heller ikke fremstikkende fundament i samme nivå som resten av østmuren. (Den gjenoppmurte delen av østmuren er trukket inn på fundamentflaten.)

Årsaken til at nordmuren og nordre del av østmuren står uten fremstikkende fundament kan kanskje skyldes senere utbedringer (jfr. s. 91, og note 79). Dette særtrekket ved nordmuren gjør det imidlertid vanskelig å se helt bort fra Nicolaysens utsagn om at "rommet" lå et par trinn ned fra passasjen slik som i dag. På den annen side ville murenes fundament ha vært synlige i en høyde av ca. 20-30 cm i største delen av rommet, hvis dette skulle ha vært del av den opprinnelige utformingen. En slik ordning virker lite rimelig. Det er også vanskelig å tro at fundamentflaten kan settes i forbindelse med et benk-arrangement langs murene. For et slikt formål virker den for ujevn både i bredde (dybde) (ca. 13-30 cm) og høyde. Høyden er også svært lav, men den kan ha vært regulert med et tredekke. Da steinene som markerer pilarfundamentene nå ligger på et støpt underlag, kan pilarfundamentenes høyde ikke trekkes inn. Vi må imidlertid kunne anta at gulvnivået i hvert fall har vært høyere enn den laveste fundamentflaten.

Om rommet har hatt gulv i to plan, er uvisst. Det eneste vi kan påpeke er at fundament høyden i vestmurens nordre del - i likhet med døråpningens kleberinnfatning - indikerer et høyere gulvnivå i partiet like innenfor døren enn i rommet videre sørover. Eventuelt kan dette ha vært et planlagt gulvnivå som en gikk bort fra.

4.4.6. Tak/hvelv/takhøyde

De utvendige lisenene og de tre pilarfundamentene inne i rommet peker, som nevnt, mot at rommet har hatt hvelv. Ut fra fundamentene og ribbesteinene funnet under utgravingene (jfr. fig. 17, nr. 1-2, 5-8 og 18) har rommet trolig vært dekket av 8 ribbekrysshvelv med gurtbueribber og skjoldbueribber. Hvelvene må ha vært båret av de tre pilarene og av konsoller i murene (jfr. s. 98). En konsoll (fig. 17, nr. 3-4) ble også registrert av Nicolaysen. Travéenes størrelse varierer fra ca. 3,4 (l. n/s) x 3,3 m (br. ø/v) i den n/v travéen til ca. 3,1 x ca. 3,3 m i den s/ø travéen, målt fra indre murliv til pilarfundamentenes midtpunkt på Meyers plan. Forskjellene oppstår på grunn av ulike avstander mellom pilarfundamentene innbyrdes og på grunn av at avstandene fra fundamentene til de forskjellige murene varierer (jfr. s.89 og fig. 11).

Uten nærmere redegjørelse omtalte Hill rommet som "vaulted undercroft" (1910, s. 22). Nicolaysen mente imidlertid at det var rommet i annen etasjen som hadde hatt hvelv og at de to rommene hadde vært atskilt av tregulv. Før jeg beskriver de forskjellige hvelvenhetene, vil jeg derfor peke på enkelte trekk som synes å tilbakevise Nicolaysens antakelser og som snarere tyder på at hvelvene må ha tilhørt første etasjen, altså rom 9.

I rapporten fra utgravingen i 1889 er rommet kort nevnt. Her går det frem at Nicolaysen mente søndre del av østfløyen hadde hatt to etasjer og at rom 9 utgjorde underetasjen. Han anførte at "... som det kunde sees ..." måtte rommet hatt tretak, mens etasjen over hadde hatt hvelv (FNFB årbok 1888, s. 193). Hva som menes med "som det kunde sees" går ikke klart frem. Men høyst sannsynlig refereres det til spor i vestmuren. Heller ikke i særtrykket fra 1890 blir dette konkretisert. Her henvises det til "... tydelige vidner om, ..." at det hadde vært to etasjer med et mellomliggende tregulv som "rimeligvis" hadde hvilt på dragere med støtte i murene og i pilarene slik som i Håkonshallen (s.8).⁸¹ Vinduenes "stilling og deres lidenhed" syntes Nicolaysen ytterligere understreket at første etasjen bare hadde vært et underordnet rom (ibid.).

En analyse av vestmuren viser at det i muren like overfor pilarfundamentene synes å være mindre gjenmurte partier (dels i småsteinsteknikk) i det 6. og 7. skiftet, regnet fra den laveste fundamentflaten (fig. 142). I søndre del av muren kan to skift tilsvare ett skift i murens nordre del. De gjenmurte partiene ser ut til å være ca. 60 - vel 80 cm lange med størst lengde øverst. Også i det n/v hjørnet har vestmuren et gjenmurt parti i samme nivå, lengde ca. 31-37 cm. Nordmuren har ikke tilstrekkelig høyde for at eventuelt tilsvarende gjenmurte partier kan påvises. Av det s/v hjørnepartiet gjenstår bare et par skift. Fotografier tatt under arbeidene i 20-årene viser imidlertid hullene i vestmuren før de ble ifylt og etter (fig. 150 og 133). Det kan derfor se ut som om åpningene i murlivet kan settes i forbindelse med det opprinnelige murverket.

Hvis det er disse hullene eller snarere utrevne murpartiene, Nicolaysen mente hadde vært bjelkelagets feste i murene, er dette neppe holdbart. For det første ville avstandene mellom de tversgående bjelkene ha vært svært store, nemlig like store som travélengdene. Avstandene varierer fra ca. 3,1 - ca. 3,5 m, målt fra hull midtpunkt til hull midtpunkt, og fra hull midtpunkt til henholdsvis sør- og nordmuren.⁸² De mellomliggende murpartiene i vestmuren har ingen spor av gjenmuring, men viser et regelmessig murverk. For det andre kan åpningene synes uforholdsmessig store som feste for bjelkelaget. Skulle hullene ha vært for bjelker, kunne disse sannsynligvis ha blitt trukket ut da de ble fjernet. Det virker derfor lite trolig at omgivende murpartier kan ha blitt revet ut i den forbindelse. Rent funksjonelt kan det gjenmurte partiet helt inn mot nordmuren kanskje også vanskelig oppfattes som et bjelkehull. Et tredje moment er at høyden i underetasjen ville blitt svært lav. Høyden fra den laveste fundamentflaten til underkant av de gjenmurte partiene er høyest ca. 1,47 m og lavest ca. 1,34 m. Som tidligere nevnt (s. 95) tyder murverket på at gulvet i hvert fall ikke kan ha vært lavere enn denne fundamentflaten. Hvis Nicolaysens antatte gulvnivå blir trukket inn, ville rommet blitt noe høyere. Dette ville likevel ikke forhindret at dør- og vindusåpningene hadde kommet i konflikt med den antatte takhøyden. Fig. 140 og 148 viser

dette. Fig. 148 gjengir søndre del av vestmuren med vindusåpningene og de gjenoppmurte smygene. Det søndre pilarfundamentet er markert i forgrunnen og det gjenmurte partiet kan sees i muren vis à vis fundamentet (se også fig. 142). Nicolaysen karakteriserte sørvinduet med sin da eksisterende "dækbue" som lite (ibid.). Det er likevel vanskelig å tro at vinduene kan ha vært særlig lavere enn den høyden vestvinduet's gjenoppmurte smyger viser. Dessuten står vinduet i sørmuren ca. 20 cm høyere enn vinduet i vestmuren. Videre er det overveiende sannsynlig at vinduenes inneråpninger enten har fulgt innfatningssteinens svakt spissbuede form (se fig. 17, nr. 14) eller vært avrundet. Et flatt tretak med bjelkelag i skiftet like under nåværende toppavdekking synes derfor å være umulig da det ville avskjære vindusåpningen. Det skulle også gå klart frem at døråpningen (fig. 140) ville ha raget langt over et flatt tak i denne høyden.

Ifølge Nicolaysen sto murene den gang opp til 7-9 alen i kirkens kor og "... tildels i klosterbygningernes sydøstlige hjørne" (ibid., s. 6). Skillemuren mellom rom 9 og rom 10 hadde en høyde rundt 4-5 alen (ca. 2,4-3 m) i murlivet inn mot rom 10. Trappen som ble funnet i rommet (jfr. s. 112), gikk opp i samme høyde som sidemurene (ibid., s. 8). Nicolaysen nevnte ingenting om spor av døråpning inn til annen etasjen over rom 9. Denne døråpningen kan derfor ha stått høyere opp i murlivet. Takhøyden i rom 9 økes også noe ved at gulvnivået i rom 10 sannsynligvis har ligget høyere enn i rom 9.

Dersom også murlivet inn mot rom 9 sto høyere på Nicolaysens tid enn i dag, kan det ha vært spor etter hull for bjelkelaget høyere oppe. Likevel vil de tilsynelatende nå gjenmurte åpningene måtte ha hatt en funksjon. Åpningene er for lavt plassert til å være fra et eventuelt stillas. Mer trolig er det derfor at hvelvribbene og konsollen som ble funnet i rommet også har tilhørt rom 9. Da rommet ikke har innvendige pilastre, må hvelvene som nevnt ha hvilt på pilarene og på konsoller i murene. Det kan derfor være rimelig å tolke de utrevne partiene som spor etter konsoller. Hvelv i underetasjen ville også gitt tilstrekkelig høyde for både dør- og vindusåpningene.

I andre cistercienseranlegg har tilsvarende rom nærmest uten unntak hatt hvelv mens etasjen over bare svært sjelden har vært hvelvet. Ifølge Aubert besto denne delen av østfløyens underetasje av et stort rom som nesten alltid var oppdelt av søylerekker i 2-3 skip og som nesten alltid var dekket av hvelv. Rommets størrelse sto i forhold til klosterets størrelse (1947, b.2, s. 74f.). Så langt jeg har kunnet undersøke, har de engelske anleggene hatt hvelv i tilsvarende rom i første etasjen og vanlig tretak i annen etasjen. I Fountains hadde imidlertid rommet opprinnelig flatt tretak før det ble ombygd og fikk hvelv, antakelig etter brannen i 1147. Den tidligere takhøyden var likevel 7 feet (ca. 2,1 m) (Hope 1898-1899, s. 346). Også i Kirkstall er noen av murene i tilsvarende rom eldre enn hvelvene (Hope 1907, s. 32).

Når det gjelder beskrivelse av hvelvsteinene og hvelvets utforming, nevnte Nicolaysen bare at hvelvet hadde vært båret av de tre pilarene og "... fremspring eller konsoler i hjørner eller vægfladerne". Under henvisning til fig. 17 heter det videre: "Af saadanne hvelvingsdele var levnet en hel mængde, der, forsaavidt de vise nogen indbyrdes forskjel, vil sees paa pl. VII. Saaledes give fig. 7 og 8 oprids og profil af de forskjellige buer, fig. 6 sammenstødet af 4 femkantede ribber (jfr. snit fig. 1), fig. 5 sandsynligvis gratbuens udspring fra et hjørne og fig. 4 en konsol med profil i fig. 3. Endvidere gjengives i fig. 2 et rent pragtstykke (nu i Bergens Museum) af et stenhuggerarbeide, ..." (1890, s. 7f.).

Av disse hvelvdelene har klosterets steinsamling 99 ribbestein (eksemplifisert ved fig. 17, nr. 1 og nr. 18), 2 sluttstein (eksemplifisert ved fig. 17, nr. 6), 1 anfangstein (fig. 17, nr. 7-8) og 1 konsoll (fig. 17, nr. 3-4). Steinene er delvis skadet. Sluttsteinen merket nr. 2 på fig. 17 oppbevares fortsatt i Historisk Museum, Bergen (MA 276/B4596. Nr. 5 på fig. 17 er ikke gjenfunnet i steinsamlingen.)

Hvelvsteinene har enkelt avfaset profil med femkantet tverrsnitt, merket profil D på fig. 17, nr. 1. 96 ribbestein (BRM 63/1-96; her eksemplifisert ved fig. 151) har samme høyde (ca. 20 cm) og bredde (ca. 26 cm) som fig. 17, nr. 1

viser. Ribbesteinenes samlede lengde utgjør ca. 26 m. Ut fra pilhøyder målt på 71 stein kan ribbesteinene ha stått i buer med radier fra ca. 1,05-4,39 m hvorav 42 steiner i buer med radier mellom 2,2-2,82 m, 2,2 m og 6 steiner i buer med radier over 4 m. Forskjeller i radius kan som tidligere nevnt skyldes målemetoden og kanskje også ujevn hugging av steinene. Ettersom gurtbueribber og diagonalribber i rom 9 ser ut til å ha hatt samme profil, vil forskjeller også kunne oppstå på grunn av ulike buespenn. Dessuten har travéene hatt forskjellige størrelser (jfr. s. 96). Vi vet heller ikke hvordan ribbene har vært ført ned på henholdsvis pilarene og konsollene.

Tre avfasete ribbesteiner (BRM 63/97-98 og 180; her eksemplifisert ved fig. 152) har noe mer uregelmessig form (jfr. fig. 17, nr. 18). Høyden (ca. 24 cm) og bredden (ca. 30 cm) er også noe større. Pilhøyder på disse steinene er ikke målbare på grunn av for liten krummingsgrad. De tre sluttsteinene har samme høyde og bredde som ribbesteinene merket nr. 1 på fig. 17. To av sluttsteinene (BRM 99-100; her eksemplifisert ved fig. 153) er korsformete med ribbedelene vinkelrett på hverandre (se fig. 17, nr. 6). Dette skulle tilsi at steinene har stått i svakt buete krysshvelv. Ut fra pilhøyden kan de ha stått i hvelv med bueradier fra ca. 1,94-2,13 m.⁸³ Den tredje sluttsteinen (jfr. fig. 154-155; se også fig. 17, nr. 2) må ha tilhørt en spissere gurtbue. Ifølge pilhøyden kan buens radius ha vært fra ca. 1,66-2,66 m. Alle ribbesteinene og sluttsteinene har kjølt med varierende høyde. Målene på den store anfangsteinen (BRM 63/100, fig. 156; se også fig. nr. 17, nr. 7-8) synes å tilsvare målene på ribbesteinene merket nr. 1 på fig. 17.

Selv om alle ribbesteinene har tilhørt rom 9, er hvelvenes utforming likevel ikke entydig, på grunn av at rommets høyde ikke er kjent. Ribbene kan også ha vært segmentformete. Sammenholder vi de antatte bueradiene med de forskjellige buespenn, finner vi imidlertid at flere av hvelvsteinene, deriblant de to korsformete sluttsteinene, kan ha stått i rundbuete ribbekrysshvelv i rom 9. Ut fra pilhøyden på sluttsteinen som er best bevart, kan steinen ha stått i

buer med radier rundt 2,10 m (jfr. note 83). Slike buer kan passe med diagonalribbenes spennvidder i flere av de mindre travéene. Under forutsetning av at alle hvelvene har vært like, kan derfor rom 9 ha hatt rundbuede krysshvelvribber med svakt spissbuede gurtbueribber slik den tredje sluttsteinen (fig. 154-155) viser. De øvrige antatte bueradiene skulle også tilsi spissbuede gurtbueribber. Skjoldbueribbene må følgelig også ha vært spissbuede. På et par ribbestein er den ene støtflatendelvis "avfaset" (jfr. fig. 157). Det er usikkert hvorfor disse steinene har fått en slik utforming, og hvor de kan ha stått i hvelvet. Også de mer irregulære ribbesteinene (eksemplifisert ved fig. 152) kan det være problematisk å plassere.

Enkelte av ribbesteinene indikerer dessuten bueradier som vanskelig lar seg innpasse i rommet. Hvorvidt disse antatte bueradiene er uriktige og må tilskrives uregelmessigheter i målemetoden eller ujevn hugging av steinene, er uvisst. Spørsmålet er også om alle ribbesteinene virkelig har tilhørt rom 9, selv om de har ensartet profil og selv om de ifølge Nicolaysen ble funnet i rommet. Profil D er så pass ordinært at flere rom i anlegget kan ha hatt hvelv med dette profilet. I Fountains hadde f.eks. rommet som tilsvarende rom 9 i Lyse hvelv med "plain chamfered ribs" (Hope 1898-1899, s. 346). Enkelt avfaset ribbehvelv har imidlertid også klosterets kalefaktorium (fig. 158) og vestfløyens første etasje (fig. 159). Hvordan forholdet har vært i Lyse, vet vi ingenting om. Det som kanskje gjør spørsmålet særlig aktuelt i Lyse, er den dekorativt utformede sluttsteinen. Ut fra beregningene kan steinen passe for et buespenn i rom 9. Utformingen med hull i topp-punktet kan imidlertid peke mot en spesiell funksjon og plassering i munkenes refektorium (jfr. s. 106ff.). Det virker lite sannsynlig at rom 9 har hatt en slik funksjon (jfr. s. 102ff.). Sluttsteinen og enkelte av ribbesteinene kan derfor ha stått i andre rom i anlegget.

4.4.7. Rommets funksjon

Både i Nicolaysens rapport fra utgravingen i 1889 og i særtrykket fra 1890 ble rom 9 tillagt en underordnet funksjon. I rapporten fra 1889 ble rommet omtalt som "det underste ... af 2 stokverk". Derimot ble "det øverste" definert som "udentvil dormitoriet eller munkenes fælles sovesal". Nicolaysen ser ikke ut til å ha hatt betenkeligheter med at dormitoriet var "forsynet med rigt forsirede hvelvinger" (1888, s. 193). Benevnelsen dormitorium går igjen på Meyers signerte tegninger. I publikasjonen året etter hevdet Nicolaysen imidlertid at rommet i annen etasjen måtte ha vært "klosterets refectarium eller spisesal" (s. 7).⁸⁴ Videre mente han at rommet under hadde "... indeholdt de opbevaringsrum eller kjeldere, der ved udenlandske klostre endog i tidligere tid eller før det llte hundreaar ofte nævnes i umiddelbar forbindelse med refektorierne og som ligger under disse". Vinduenes "stilling og deres lidenhed" tok han til inntekt for "... at de kun har været lysaabninger i et underordnet rum, medens det øvre rum selvfølgelig har havt meget større vinduer" (1890, s. 8). Ut fra denne omdisponeringen måtte dormitoriets plass følgelig bli en annen. I rapporten fra 1889 anså Nicolaysen at rom 11 "... rimeligvis har været at tjene som refectarium eller spisestue" (1888, s. 193). Året etter hevdet han imidlertid at rommet "... neppe have havt anden bestemmelse end at tjene som dormitorium eller soverum, ihvorveldet her har faaet en i forhold til de engelske klostres skik, som foran bemærket, usedvanlig plads". Denne plasseringen antok han trolig måtte være fordi "... Lysekloster ingen beboelsesrum havde vestenfor korsgangen" (1890, s. 8). Spørsmålet om vestfløyen vil bli tatt opp senere (s. 143ff.).

Østfløyen som helhet ble altså ikke vurdert i denne sammenheng. Likevel ser det ut som Nicolaysen har ment at bare det søndre rommet i østfløyen hadde hatt to etasjer. I særtrykket fra 1890 anfører han i hvert fall at det "formodentlig" ikke har vært "noget øvre stokverk" over kapittelsalen (s. 7). Adkomsten til etasjen over rom 9 ble ikke tatt opp

av Nicolaysen. Trappen som ble funnet i rom 10 ble nemlig antatt å være fra "efter klostertiden" (ibid., s. 8) (jfr. s. 112). Det er heller ikke nevnt noe om innvendig trapp. Blant dem som ellers har omtalt hele anlegget i Lyse, er det enighet om at dormitoriet må ha vært i østfløyens annen etasje og at rom 11 må ha vært munkenes refektorium.⁸⁵ Dette faller altså sammen med Nicolaysens første teori og er også i overensstemmelse med ordenens praksis. I det gjennomgåtte materialet finnes ingen eksempler med en om-disponering av dormitoriet/refektoriet, slik Nicolaysen senere gikk inn for.⁸⁶ Hill omtalte, som nevnt (s. 96), rommet som "vaulted undercroft". Ellers er det bare Nicolaysen som har forsøkt å plassere hvelvelementene som ble funnet. Adkomsten til annen etasjen er kun nevnt av Fischer som antok at trappen i rom 10 måtte ha vært munkenes dagtrapp fra korsgangen opp til dormitoriet (1974, s. 34).

Ser vi på vanlig praksis innen cistercienserordenen, ble østfløyen alltid oppført i to etasjer med munkenes dormitorium i hele annen etasjen.⁸⁷ Tilknytning til privétutbygget var vanligvis i fløyens s/ø hjørne slik vi bl.a. ser det i Fountains (fig. 20). I Kirkstall (fig. 21) utgjør privéttet en forlengelse av østfløyen. Adkomsten til dormitoriet var via munkenes dagtrapp og natt-trapp. I ordenens første tid var dagtrappen vanligvis plassert mellom kapittel-salen og parlatoriet. Senere gikk den som regel opp i hjørnet mellom øst- og sørfløyen (jfr. s. 133f.) (Hope 1898-1899, s. 353). En slik senere plassering ser vi bl.a. i Fountains og i Kirkstall. Munkenes natt-trapp førte ned til kirkens søndre tverrskipsarm (jfr. s. 59).

Det skulle derfor være liten grunn til å tvile på at også i Lyse har østfløyen hatt en annen etasje hvor munkenes dormitorium har ligget. Natt-trappen har sannsynligvis gått ned i rom 5 (jfr. s. 59), og etter plasseringen å dømme kan det være liten tvil om at det var munkenes dagtrapp eller en fornyelse av den som ble funnet i rom 10 (jfr. s. 118).

For å illustrere hvordan østfløyen med dormitoriet i Lyse kan ha sett ut, er Cleeve, cistercienserkloster i Somerset,

(fig. 160-165), et godt eksempel. Østfløyen i Cleeve er en av de best bevarte i hvert fall av de engelske cistercienserklostrene. Den opprinnelige utformingen er imidlertid noe endret. Bl.a. er det tidlgiere sadeltaket gjenoppbygget i moderne tid med valm mot sør (fig. 162). De tre lansettvinduene som sannsynligvis opprinnelig sto i dormitorieetasjens sørmur, er nå nesten helt borte. På 1400-tallet ble dessuten dagtrappen flyttet fra sørfløyen til sin nåværende plass i østfløyen (fig. 160). Dormitoriet har hatt åpen takstol og små spissbuede vinduer i øst- og vestmuren (fig. 160 og 163-164). Døråpningen for natt-trappen (fig. 161) og døråpningen mellom dormitoriet og det nå forsvunne privétutbygget i østfløyens s/ø hjørne (fig. 163) er intakt.⁸⁸ Søndre del av gulvet er imidlertid borte, på grunn av at hvelvet i underetasjen har rast sammen (fig. 165). Denne delen av underetasjen tilsvarer rom 9 i Lyse.⁸⁹ Som påvist (s. 97f.) må også dette rommet i Lyse sannsynligvis ha vært hvelvet.

Hvorvidt privétutbygget i Lyse, oppført av tre eller stein, har vært i østfløyens s/ø hjørne, kan vi ikke si noe om uten videre gravinger. Ifølge det ene fotografiet fra 1920-årene (fig. 133) må eventuelle fundament i så fall ligge dypere enn østmurens fundament i rom 9. På grunn av pilastrene og vinduet i østmuren er det i hvert fall lite trolig at privéttet har vært lengre nord.⁹⁰ En plassering i det s/ø hjørnet vil også være rimelig på grunn av vannløpet like sør for rom 9 (jfr. s. 29). Uregistrerte dren kan imidlertid gå lengre nordover. Ut fra dagtrappens plassering virker det likevel mest naturlig at dormitoriet opptok hele østfløyen og at privétutbygget var i fløyens s/ø hjørne.⁹¹ En ordning som i Kirkstall (fig. 21) med privéttet i østfløyens forlengelse er i hvert fall utenkelig på grunn av sørmurens vindu i rom 9.

Hvis vi antar at dormitoriet har fylt hele annen etasjen i Lyse, er spørsmålet hva rom 9 kan ha vært brukt til. På Hovedøya (fig. 24) synes tilsvarende rom å ha hatt en kjellerfunksjon. Skråfjellet har fylt hele det s/ø hjørnet og hull for gulvbjelker viser at takhøyden har vært under mannshøyde. Hovedøya synes likevel å være et unntak i denne

forbindelse, og rommets funksjon må her sees i sammenheng med terrengforholdene. Benevnelsen på tilsvarende rom i de forskjellige cistercienserklostrene er til liten hjelp. Aubert og Dimier kaller rommet "salle des moines". I det engelske materialet er det vanligvis referert til som "subvault of dorter" og unntakelsesvis som "common room of monks" eller "day room".⁹² Braunfels omtaler rommet som "Mönchssaal" (1969, s. 124). Av de tre betegnelsene "den store sal" - "auditoriet" og "dagrommet" synes Fischer å ha foretrukket "auditoriet" (1974, s. 34). I senere dansk litteratur er rommet omtalt som "munkesal" eller "studie- og arbeidssal" (J.A. Wissing 1978, s. 138).

Det synes imidlertid å være enighet om at i cistercienserklostrene var den tidligste funksjonen av dette s/ø rommet tilknyttet novisene. Senere fikk novisene gjerne et eget tilbygg like øst for østfløyen, men i tilknytning til denne. Slik har det bl.a. vært i Fountains. Andre steder beholdt novisene den søndre delen av rommet. Dormitoriets søndre del var opprinnelig også reservert for dem (Aubert 1947, b.2, s. 74). Som argument for at rommet i første etasjen opprinnelig hadde tilhørt novisene og ikke hadde hatt noen annen vesentlig funksjon, påpekte Aubert at rommet ikke var med på de forskjellige listene og gamle beskrivelsene av rommene rundt korsgangen. Det er f.eks. ikke nevnt blant de rom som etter forskriftene skulle stenkes med viet vann eller som skulle inspiseres på spesielle dager. Rekkefølgen var her fast: kirken, korsgangen, kapittelsalen, dormitorium, dormitorium necessaria (privétutbygget), kalefaktorium (varmestue), refektorium, kjøkken og cellarium (kjeller i vestfløyen). Legbrødrenes refektorium og dormitorium kom i tillegg. At rommet hadde vært novisenes oppholdsrom og likevel utelatt, mente Aubert var fordi denne delen av klosteret var lukket for andre enn novisene selv og novisemesteren (ibid., s. 116ff.).

Den senere bruken av rommet synes å være uklar. Uten nærmere presisering påpekte Hope at rommets utforming i enkelte anlegg tydet på at rommet senere hadde hatt en annen funksjon enn bare oppbevaringsrom for redskap osv. (1898-1899, s. 348,

note 2). Aubert mente rommet hadde fungert som arbeidsstue. Han bemerket også at i moderne klostre blir rommet ofte kalt "scriptorium" (1947, b.2, s. 74, note 2). Ut fra det gjenværende murverket ser det ikke ut som det s/ø rommet i Lyse har vært inndelt i mindre enheter. De ulike fundamentthøydene kan ikke være avgjørende i denne sammenheng. Beliggenhet og størrelse skulle derfor kunne tilsi at rom 9 i hvert fall senere har fungert som munkenes arbeidsstue - dagrom. Den rike utformingen rommet muligens har hatt, kan neppe gå imot en slik funksjonsbestemmelse. Foruten hvelvdelene og det antatte vindusfragment (jfr. s.93f.) som ble funnet i rom 9, ble det påvist en base for dobbeltsøyle (fig. 17, nr. 9-10) og "langt nede i gruset" noen fragment med bladornamentikk (fig. 16, nr. 31 og 32) (Nicolaysen 1890, s. 8). Alle fragmentene er gjenfunnet i steinsamlingen. Selv om alle de registrerte funnene også har tilhørt rom 9, ser det ut som tilsvarende rom i andre cistercienserklostre også har hatt flere dekorative detaljer (jfr. fig. 165).

Det eneste som synes å tale for Nicolaysens teori om refektorium i denne delen av klosterfirkanten, er derfor den dekorativt utformete sluttsteinen med hull i topp-punktet (fig. 154-155). På grunn av utformingen er det nærliggende å sette den i forbindelse med refektoriet.

Dette vil igjen si at refektoriet har hatt hvelv eller i hvert fall en buerekke hvor steinen kan ha stått. Hullet i topp-punktet har sannsynligvis vært for tauet fra refektoriets klokke. Dette var den tredje klokken som var påbudt i et cistercienserkloster (jfr. s. 58). Klokken i takrytteren over refektoriet, ble brukt av prioren i forbindelse med måltidet. Ifølge Aubert gikk tauet vanligvis nettopp gjennom hullet i en sluttstein "... par un trou généralement réservé dans une clef de voûte,...". Ut fra funksjonen måtte følgelig buen med sluttsteinen ha vært i nærheten av refektoriets hovedbord hvor prioren satt (1947, b.2, s. 113).

Sluttsteinen i Lyse har da også tydelige slitemerker i den ene delen av hullets over- og underkant. Hullets sider er dessuten blankpolert i hele steinens høyde. Det skulle der-

for være grunn til å tro at tauet som må ha gått gjennom hullet har vært i jevnlig bruk og at "tautrekkingen" har vært utført fra et bestemt sted. Hadde hullet i sluttsteinen fungert som gjennomgang for tauet til en lysekrone, slik Nicolaysen antok (1890, s. 8), ville slike slitemerker kanskje ikke ha oppstått. Men dette har jeg ikke hatt anledning til å undersøke. En tilfeldig valgt sluttstein fra en Bergenskirke (fig. 166) har også bladornamentikk og hull i topp-punktet, men har ingen slitemerker.⁹³ Vi vet imidlertid ikke om det gjennomgående hullet på denne steinen har hatt noen praktisk funksjon. Hullets sider er ru i hele steinens høyde og dekoren går også helt frem mot selve åpningen. Dette finner vi ikke på sluttsteinen fra Lyse hvor åpningen er tydelig markert. Det kan derfor være grunn til å oppfatte den dekorative sluttsteinen i Lyse som del av hvelvet i refektoriet og med en funksjon som skissert ovenfor.

Spørsmålet er da om sluttsteinen alene, dens antatte funksjon og funnsted i rommet er tilstrekkelig for å kunne avgjøre om munkenes refektorium har ligget i det s/ø rommet i klosterfirkanten. Som tidligere påvist, har dette rommet høyst sannsynlig vært hvelvet og sluttsteinen kan også passe i et av rommets buespenn (jfr. s. 100f.). Videre har vi gått ut fra at østfløyens annen etasje antakelig har vært opptatt av munkenes dormitorium eventuelt også av abbedens rom. At kompromissløsninger har vært nødvendige i et lite kloster som Lyse, må vi kunne regne med. Likevel kan det virke svært uhensiktsmessig med refektoriet plassert så langt fra kjøkkenet (rom 12) som ligger i sørfløyen (se fig. 11). Dessuten er det vanskelig å forstå hvilken funksjon det store rommet (rom 11) øst for kjøkkenet skulle ha hatt, dersom det ikke har vært munkenes refektorium. At dette rommet skulle ha utgjort munkenes dormitorium slik Nicolaysen hevdet (jfr. s. 102f.), virker lite sannsynlig. Ribbesteinene som ble funnet i rom 9, har et ganske vanlig profil som kan ha vært nyttet flere steder i klosteret (jfr. s. 101). At steinene bare skal ha blitt funnet i rom 9, kan derfor bero på tilfeldigheter. Det kan heller ikke utelukkes at den dekorative sluttsteinen kan ha tilhørt rom 11 (jfr.

s. 132f.). Disse faktorene sammen med rommenes beliggenhet og vanlig praksis innen ordenen, gjør at det virker mest trolig at rom 11 har vært munkenes refektorium og at rom 9 har fungert som munkenes arbeidsrom - dagrom. I avhandlingen vil rommet derfor bli omtalt som dagrom. Denne benevnelsen er innarbeidet i forbindelse med Lyse og synes ikke å stride mot rommets antatte funksjon.

Har dagrommet også fungert som kalefaktorium?

I dagrommet registrerte Nicolaysen en steinsetning (se fig. 11 og fig. 133 og 138), som han mente en gang hadde fungert som "grue" (1890, s. 8). Spørsmålet er da hvorvidt dagrommet i Lyse også kan ha tjent som klosterets kalefaktorium (varmestue) i stedet for rommet like vestenfor, slik vanlig praksis skulle tilsi. Vanligvis var kalefaktoriet sammen med kjøkkenet de eneste rommene som var oppvarmet i et cistercienserkloster. I kalefaktoriet kunne munkene gå inn for å varme seg. I dette oppvarmete rommet ble bl.a. utstyret i forbindelse med skrivearbeid tilberedt og her ble skoene hver dag satt inn med fett. Også den pålagte årelatingen ble utført i kalefaktoriet.

Hele utformingen av partiet mellom rom 9 og 11 i Lyse (på fig. 11, merket rom 10) gjør det vanskelig å forbinde det med en funksjon som skissert ovenfor (jfr. s. 116ff.). Hvis derimot dagrommet også har fungert som kalefaktorium kan det kanskje være mulig at ildstedet Nicolaysen registrerte er fra klostertiden. Ildstedet er blitt holdt for å være etter-reformatorisk slik Nicolaysen antok. Da det bare er Nicolaysen som har fremsatt argument for dette skal vi se nærmere på hans bevisførsel.

Nicolaysen anførte at den funne steinsetningen av "tilhugne kleberstene" hadde "en høide over gulvet af 32 cm", "... hvis overkant ligger i samme plan som den indenfor værende grusbund". I dag ligger ildstedskarmens overkant ca. 10 cm over grusbunnen og ca. 13 cm under vestmurens laveste sokkelnivå. Det vil si noe under det antatte gulvnivået (jfr. s. 95). Da det ble funnet rester av kull "på den forreste firkantede del" mente Nicolaysen at steinsetningen

en gang hadde fungert som grue. Men "... da intet spor saaes af nogen skorsten" (jfr. fig. 142), antok han at "... den nysnævnte anvendelse neppe have fundet sted i klostertiden". Videre gikk han ut fra at en trekantet kleberstein "symmetrisk anvendt" i ildstedskarmen (fig. 17, nr. 13) "... der ved sin form stærkt minder om de stenplader der tjene som fyldning i det øverste felt af en spidsbuget døråbning..." måtte være sekundært anvendt i ildstedet. (Steinen lå i samme plan som de øvrige klebersteinene.)

Som begrunnelse for at steinen ikke hadde sin opprinnelige plass, anførte han at det "... ikke synes rimeligt at man i en senere tid ved en saadan indretning som en grue vilde have lagt an paa nogen symmetri...". Også en kleberstein med innrisset bokstaven F "paa den side der vender udad" mente Nicolaysen opprinnelig hadde vært brukt et annet sted "... endnu mens klosteret var i sin velmakt". Bokstaven F, som han antydte kunne være steinhuggermerke, var også registrert på en annen løs kvader i ruinene. Nicolaysen tok likevel et visst forbehold når det gjaldt steinsetningen idet han la til at "trods disse bemærkninger faar dog det hele spørsmåal fremdeles henstaa som uløst" (1890, s. 8).

Hverken steinsetningens høyde, de to omtalte steinene eller manglende skorstein synes entydig å peke på at ildstedet er etter-reformatorisk. Selv om steinene eventuelt har vært brukt et annet sted i klosteret eller vært kasserte verkstykker, kan de likevel ha blitt anvendt i ildstedet på et tidlig tidspunkt.

Det er heller ikke noe særsyn med ildsted i dagrommet. Aubert henviste til anlegg hvor plasshensyn førte til at kalefaktoriet ble inkorporert i dagrommet. Han påpekte imidlertid at når plassen tillot det, var kalefaktoriet en selvstendig enhet øst for refektoriet (1947, b.2, s. 74ff. og s. 114). Når refektoriet lå parallelt med korskgangen, var det også vanlig med ildsted i dagrommet. Fra midten av 1100-tallet ble refektoriet som regel orientert n/s i cistercienserklostrene (jfr. s.133f). Det ble dermed plass til eget kalefaktorium i sørfløyen. Flere

steder ble likevel ildstedet stående i dagrommet også etter at et eget kalefaktorium var blitt oppført. Enkelte av de engelske cistercienserkløstrene har ildsted i dagrommet. Dels har disse vært opprinnelige og dels har de vært satt inn senere. F.eks. fikk dagrommet i Kirkstall innsatt ildsted på 1400-tallet.

Til forskjell fra Lyse var imidlertid alle disse ildstedene oppført i murens tykkelse. Aubert nevner også bare to eksempler på frittstående ildsted i kalefaktoriet, ett i Frankrike og ett i England (Furness) (ibid., s. 116). Frittstående ildsted var ellers ikke uvanlig i kjøkkenet (ibid., s. 117f.). En slik utforming har det vært bl.a. både i Fountains og i Kirkstall hvor begge rommene også var hvelvet. Begge steder har det vært rom over kjøkkenet og i hvert fall i Fountains har skorsteinene vært ført rett opp gjennom etasjen over (Hope 1898-1899, s. 366).

Bortsett fra formen er det altså ikke noe uvanlig med ildsted i dagrommet slik som i Lyse. Ildstedet fyller en hvelvtravé (se fig. 11). Det er derfor ikke utenkelig at skorsteinen har vært plassert i hvelvtoppen og fortsatt gjennom dormitorie-etasje. Ildstedet er også anlagt så langt mot sør at en skorstein ikke ville skape vansker for adkomsten til dormitoriet via trappen i rom 10 (jfr. s. 120). De tre ribbesteinene med mer uregelmessig form (som fig. 152) kan kanskje settes i forbindelse med denne hvelvtravéen (jfr. s. 100).

Uten videre holdepunkt er det likevel vanskelig å datere ildstedet, men den dominerende plasseringen kan kanskje tyde på at det er satt inn etter at murene og hvelvet var oppført. Dersom ildstedet først er kommet til etter reformasjonen, står altså spørsmålet fortsatt åpent hvor klosterets kalefaktorium har ligget. En mulighet er at dagrommet opprinnelig kan ha hatt ildsted i den forsvunne søndre del av østmuren for så senere å ha blitt erstattet med det frittstående ildstedet. Det kan kanskje heller ikke utelukkes at kalefaktoriet har vært påtenkt i sørfløyen, i tilknytning til refektoriet (jfr. s. 134ff.). Under utgravingene ble det ellers bare registrert rester av ildsted i

kjøkkenet og en "simpel grue" som Nicolaysen antok var fra "senere tid" i rom 13 (klosterfirkantens s/v rom) (1890, s. 8). Spørsmålet om dagrommet også har fungert som klosterets kalefaktorium, kan derfor ikke besvares med et entydig ja eller nei. En slik dobbelfunksjon er imidlertid godt mulig, noe som blir understreket ved at det finnes en tilsvarende ordning i andre cistercienserklostre. Dessuten kan vi heller ikke se bort fra at ildstedet Nicolaysen registrerte, kan være fra klosterets tid. Vurdert ut fra det som gjenstår av klosteranlegget, er det også vanskelig å tenke seg kalefaktoriet plassert andre steder enn nettopp i dagrommet.

5. Sørfløyen

5.1. Rom 10 - "Trapperommet"

5.1.1. Plan/problemstilling

For å lette fremstillingen vil partiet mellom dagrommet og refektoriet bli omtalt som ett rom selv om det knapt kan oppfattes som en enhet slik det fremstår i dag (se fig. 19 og fig. 167-168).

Av form kan rom 10 minne om passasjen i østfløyen (se fig. 11). Største utvendig lengde tilsvarer også sørfløyens bredde. Rommets lengde er ca. 9,4 m målt fra det n/ø hjørnet i inngangspartiet (se nedenfor) og frem til sørmuren, og ca. 9,8 m målt fra indre murliv i det n/v hjørnet. Forskjellen fremkommer ved at sørfløyens nordmur ligger vel en murtykkelse nord for dagrommets nordmur. Rommets største bredde, i søndre del, er ca. 2,8 m. I vestmuren (skillemuren mot refektoriet) går en ca. 60-70 cm bred gang i murens nordre del. Ved det søndre utløpet dreier gangen svakt østover. Gangen ble først påvist under arbeidene i 1920-årene, og dette forklarer vestmurens forskjellige tykkelse på Meyers plan, og slik den står i dag.⁹⁴ Som det fremgår, har imidlertid muren på Meyers plan også fått jevn flukt helt frem mot sørmuren. Fra korsgangen må adkomsten til gangen ha vært gjennom en

døråpning helt nord i vestmuren. Døråpningen har enkel avfasing og anslag mot ytre murliv. Den østre inngangen til rom 10 er uten anslag.⁹⁵ Det avfasete n/ø hjørnet i rommet markerer trolig inngangen både til rom 10 og til den østgående passasjen (jfr. s. 87). Åpningen fra gangen og inn til refektoriet, også markert på Meyers plan, er trolig sekundær og sannsynligvis utbrudt da gangen ble gjenfylt. Skillemuren mot refektoriet har derfor tidligere antakelig gått ubrudt frem mot sørfløyens nordmur.

Nicolaysen fant en steintrapp i rommets nordre del, altså mellom østmuren (skillemuren mot dagrommet) og vestmuren. Trappen ble imidlertid holdt for å være etter-reformatorisk og ble fjernet. Spor av forbandt kan trolig avleses i vestmurens østre murliv (se fig. 19). Foruten den påviste gangen ble det i 1920-årene også registrert "fundamentrester", tilsynelatende et n/s-gående og et ø/v-gående fundament, "bakerst i trappegangen". Fundamentene er antydnet på fig. 19. Høydeforskjellen mellom disse fundamentene og det fremstikkende fundamentet i søndre del av vestmuren går opptil vel 40 cm (se fig. 19, og fig. 167-168).

Også når det gjelder rom 10 har det vært uenighet om hvilken funksjon rommet har hatt. Utformingen kan dessuten tyde på at rommet hverken har vært oppført under ett eller med tanke på én bestemt funksjon. Rommet er kort omtalt av Nicolaysen (1890, s. 8), av Lindstrøm (1928) og av Fischer (1935/74, s. 34). På grunn av forskjellige løsfunn mente Nicolaysen at rommet fra først av hadde vært oppbevaringssted for bl.a. brensel. Også Lindstrøm antydnet i rapporten at rommet under trappen kunne ha vært et "opplagsrum". Noen datering av trappen nevnes ikke. Fischer hevdet, som nevnt, at det ville være naturlig om den registrerte trappen hadde vært munkenes dagtrapp. Han tok likevel det forbehold at rom 10 opprinnelig kunne ha fungert som kalefaktorium og at trappen kunne ha kommet til senere - men likevel i klostertiden. Ut fra rommets utforming og ordenens praksis, vil jeg argumentere for at trappen til munkenes dormitorium har gått opp i rom 10 og at klosterets carcer (fengsel) kan ha ligget i rommets søndre del.

5.1.2. Fundament

Under arbeidene i 1920-årene ble "fundamentrestene" blottlagt, men er i dag delvis dekket med grus (se fig. 167-168). I forbindelse med avhandlingen er grusbunnen i rommet ikke blitt fjernet. Fundamentenes flukt er imidlertid antydnet på den nye planen av sørfløyen (fig. 19).⁹⁶ En synlig steinsetning videre nordover og inn mot østmuren er trolig del av fundamentene. Dette partiet ligger noe høyere enn fundamentet sør for den ø/v-gående markeringen. I søndre del av rommet går derfor østmurens fundament høyde et godt stykke (ca. 30 cm) over det n/s-gående fundamentet som synes å ha et avrettings-skift i dette nivå.

Det n/s-gående fundamentet binder inn i sørmuren og går så vidt en kan se frem mot vestmurens østre murliv i rommets nordre del. Videre utgraving vil trolig kunne angi hvor langt nord fundamentet har fortsatt. Nærmere undersøkelser vil antakelig også avklare om fundamentet har gått under østmuren slik det tilsynelatende gjør. Den synlige del av østmurens fundament virker imidlertid uryddig. Enkelte parti ser også ut til å ha vært utrevet og senere gjenfylt. Er det riktig at fundamentet har gått under østmuren, vil det tilsi at det n/s-gående fundamentet ikke bare har vært en utfylling inn mot muren. Sørflukten av det ø/v-gående fundamentet går omtrent ved gangens avslutning mot sør. Det kan virke som fundamentet butter både mot vestmurens fundament og mot det n/s-gående fundamentet. Dette skulle tyde på at det n/s-gående fundamentet kan ha vært utlagt først. Hvorvidt det ø/v-gående fundamentet har bundet inn i østmuren, er vanskelig å avgjøre på grunn av at østmurens fundament her virker svært uryddig (se fig. 173). Det ser ikke ut til å være sammenheng mellom det ø/v-gående fundamentet i rom 10 og det ø/v-gående fundamentet i refektoriet.

5.1.3. Murverket

Det opprinnelige murverket ser i hovedsak ut til å ha vært murt av bruddstein. Et parti mot det n/ø hjørnet er oppført av kleber (l. ca. 1 m) med fortannet avslutning mot tilstøtende bruddsteinsmur. Dessuten har det n/ø hjørnet av sør-

fløyens nordmur, uskravert på Meyers plan (fig. 11), trolig vært oppført av kleber i likhet med tilstøtende del av murens ytterliv. Døråpningen har hatt kleberinnfatning og gangens østre murliv ser ut til å ha hatt kleberavslutning mot nord og sør. Dessuten er noen mindre sokkellengder av kleber. De gjenoppførte partiene fra 1920-årene er dels murt i småsteinsteknikk og dels murt av sekundært anvendte bruddstein.

Sokkel. Inngangspartiet ser ut til å ha hatt enkel avfaset klebersteinssokkel (fig. 11 og 19 og fig. 169). I hvert fall er noen mindre sokkellengder konsentrert akkurat rundt de to inngangene til rom 10.⁹⁷ Inngangspartiet har portalbunn av kleber som i det minste delvis synes å være opprinnelig. Portalbunnen har samme høyde og profil som de tilstøtende sokkellengdene.

Opprinnelig murverk. Østmuren (fig. 170-174) har i dag en største høyde på vel. 2,5 m. Lengst i sør går muren ned til ca. 1,2 m, mens bare vel et kvaderskift gjenstår av selve det n/v hjørnet. Like sør for klebersteinssokkelen (fig. 171) ser det ut som en mindre del av første skift har vært utrevet og senere blitt gjenfylt.⁹⁸ Sørmurens indre murliv (fig. 168) synes å være intakt i en høyde av ca. 1,3 m og i en utstrekning av ca. 0,55-0,75 m, målt fra vestmuren. Denne lengden korresponderer noenlunde med dagrommets utvendige lisene. Resten av murlivet frem mot vestmuren er nå lagt opp av bruddstein i tørmurr.⁹⁹ Sørmurens ytre murliv (fig. 175-176) står opp til ca. 1,2 m. Av vestmuren (fig. 167-168) gjenstår to skift sør for gangen (h. opptil vel 50 cm). Muren er nå gjenoppført i høyde med det antakelig opprinnelige murverket i murens nordre del. På grunn av nivåforskjell representerer dette bare noen få skift i nordre del av vestmuren.¹⁰⁰ Av døråpningen i vestmuren gjenstår sørvangens første skift (se fig. 169).

Karakteristikk av murverket. Av de få klebersteinene som gjenstår i østmuren (fig. 170, er enkelte av steinene sterkt skadet, og noen er trolig også nyinnsatte.¹⁰¹ Det første kvaderskiftet har samme dimensjon som tilstøtende kvaderskift i murlivet inn mot den østgående passasjen (jfr. s.87f.). Lengre opp i murlivet er klebersteinene mindre.

Bruddsteinsmuren i indre murliv har stort sett tett murverk med jevn skiftegang og med pinningsstein ved støt- og liggsidene. Steinene ser ut til å ha en gjennomsnittshøyde fra ca. 18 - ca. 32 cm og lengder fra ca. 0,44 - vel 1,2 m. Bare noen få steiner er lengre (opptil ca. 2,2 m). I østmuren er skiftene, særlig de øverste, til dels høyere (ca. 33 - vel 52 cm) og bruk av pinningsstein mer omfattende enn ellers i rommet. Noen vesentlig forskjell synes det likevel ikke å være. Murkarakteren har derfor likhetstrekk med enkelte parti i kirken og i østfløyen som jo østmuren i rom 10 også er del av. Sørmurens ytre murliv har derimot en helt annen karakter (fig. 175 og fig. 176). Muren har ujevn skiftegang og er dominert av et par store bruddstein med glatt vissflate (h. ca. 60 cm, l. vel 1 m). Liknende karakter har også murens fortsettelse vestover til kjøkkenet (rom 12) (se fig. 176). Det kan derfor se ut som denne delen av sørfløyens sørmur har vært oppført under ett.

Forbandt. På Meyers plan er det forbandt i det s/ø hjørnet, men ikke i det s/v hjørnet. I dag synes det ikke å være noe regelmessig forbandt i det s/ø hjørnet i indre murliv (se fig. 178). De nederste skiftene i østmuren er gjennomgående, mens de øverste skiftene støter mot sørmuren. Steinene her er imidlertid mindre og kan være kommet til senere. De tilstøtende steinene i øvre del av sørmuren viser heller ikke klart om det er forbandt eller ikke. I ytre murliv ser det ikke ut til å ha vært forbandt mellom sørmurens ytterliv og dagrommets utvendige lisene over sokkelnivå (se fig. 175 og fig. 176). Lisenens sokkel dreier imidlertid 90° vestover og synes dermed å ha vært avsatt for videreføring langs sørmuren. Hvorvidt det har vært forbandt i rommets s/v hjørne, er usikkert. Bare to skift av vestmurens søndre del gjenstår og tilstøtende del av sørmurens innerliv er lagt opp som tørrmur (fig. 168). Det fremstikkende fundamentet og de to gjenværende skiftene i vestmuren binder imidlertid inn i sørmuren.

Muranalysen tyder altså på at sørmuren kan være oppført senere enn de andre murene i rom 10 og murene i dagrommet.

Den forskjellige murkarakteren i sørmurens ytterliv og mangel på forbandt i det s/ø hjørnet i ytre murliv og trolig mangel på forbandt i det s/ø og det s/v hjørnet i indre murliv, synes å peke i den retning. Da det gjenstår så lite av murene, er det likevel en viss usikkerhet forbundet med tolkninger basert på forskjeller av murverket. Dagrommets utvendige sokkel synes imidlertid å vise at øst- og sørmuren neppe er oppført samtidig. Sokkelen på lisenen inn mot sørfløyen angir som nevnt (s. 115) en fortsettelse vestover. Nå er sokkelen ujevnt avkuttet like vest for lisenen, noe som kan tyde på et avbrudd i byggearbeidet. I sørmurens ytterliv har bruddsteinsmuren dessuten to kleberstein like vest for sokkelen med spor av slag. Da denne siden av steinene normalt ville ha bundet inn i murkjernen kan dette bety at steinene er sekundært anvendt i sørmurens ytterliv. Det virker derfor lite sannsynlig at dette murpartiet kan ha vært oppført samtidig med dagligrommets ytterliv som er rikt utformet med lisener og klebersteinssokkel med tofasert profil.

5.1.4. Rommets funksjon

Nicolaysen fant under utgravingene at rom 10 var "... udfyldt med en stentrappe, der fra 51 gik opad saalangt sidemurene strakte sig eller til en høide af 4-5 alen" (1890, s. 8). (51 er her forvekslet med 53, jfr. Meyers plan.) På Nicolaysens tid gjensto altså ca. 2,5 - vel 3 m av "sidemurene". Østmuren er i dag ca. 2,5 m på det høyeste og kan den gang ha vært ca. 60 cm høyere enn dette. Nicolaysen antok imidlertid at trappen som ble funnet, var etterreformatorisk og fikk den derfor revet. Hans argument var at fordi trappen "... i det hele viste sig meget simpel, og dens trin ikke var i forband med sidemurene, maatte den vistnok antages at være opført efter klostertiden, maaske for at tjene som hovedopgang for de daværende beboere". Han la til at "mulig havde man da ogsaa til større støtte gjort den vestre mur noget tykkere, end den oprindelig var" (min understreking i begge sitat) (ibid.). Om det den gang fantes

tydelige spor som skulle tilsi at muren tidligere hadde vært smalere, er ikke nevnt. På Meyers plan (fig. 11) er murer med mangel på forbandt og ifølge Nicolaysen dermed ulike byggefaser, angitt med forskjellig skravering (ibid., s. 10). Vestmuren i rom 10 har fått en egen skravering og er følgelig oppfattet som et eget byggetrinn.

Til tross for Nicolaysens argument virker det likevel mest sannsynlig at det var munkenes dagtrapp opp til dormitoriet som ble funnet under utgravinene. Som tidligere nevnt (s. 104), har munkenes dormitorium trolig opptatt hele østfløyens annen etasje. Det er derfor liten grunn til å tvile på at dagtrappen i hvert fall må ha gått opp i rom 10, selv om den omtalte trappen skulle ha vært fra senere tid. Hvorvidt en eventuell tidligere trapp kan ha vært utført i tre, er uvisst. En tidligere tretrapp vil kanskje kunne forklare manglende spor av forbandt i østmuren. Det kan likevel være vanskelig å sette en tretrapp i forbindelse med inngangspartiet, som ser ut til å ha vært oppført av kleber. I det anvendte sammenlikningsmaterialet er det heller ikke angitt at munkenes dagtrapp har vært utført av tre, uten at det av den grunn kan avvises.

Ifølge Nicolaysen var trappen "meget simpel" og uten forbandt med sidemurene. Det første punktet faller naturlig nok bort. Når det gjelder manglende forbandt, er dette likevel ikke ensbetydende med at trappen var etter-reformatorisk. Østmuren har ikke spor av forbandt. Det uryddige partiet av murens første skift, ca. 70 cm sør for klebersteinssokkelen (jfr. s. 114 og fig. 171), kan muligens settes i forbindelse med trappen. Det gjenstår lite av vestmurens nordre del. Likevel er det nærliggende å tolke det til dels uregelmessige eller fremstikkende østre murliv som nettopp rester av forbandt (fig. 19 og 167).¹⁰² Hvis dette er riktig, må trappen ha vært oppført samtidig med muren. Da hullene i gangen til dels går under gangens vestre murliv, kan dette også tyde på at trappen og gangen er fra samme byggefase. Vi går da ut fra at de delene av murlivet som var nedbrudt, ble korrekt gjenoppført i 20-årene.

Ved gangens søndre åpning er den gjenværende kleberkvaderen

i gangens østre murliv avfaset både mot vest og øst. Denne avfasingen sammen med "knekken" i gangens vestre murliv tyder på at gangen har ført inn til et rom under trappen. Uansett om trappen sto i forbandt med sidemurene eller ikke, ser det derfor ut som funksjonen av den smale gangen må sees i sammenheng med trappen opp til annen etasje. Når Nicolaysen derfor antydte at vestmuren i rom 10 ble utvidet i forbindelse med oppførelsen av trappen for å gi denne bedre støtte, er dette neppe holdbart. En ytterlig støtte for en steintrapp har sannsynligvis heller ikke vært påkrevd. Ser vi på murpartiet mellom den antatte dagtrappen og gangen, er murtykkelsen riktignok bare mellom ca. 45 - vel 50 cm. Den skulle likevel ha gitt tilstrekkelig støtte for en steintrapp. Gangen kan også ha hatt tønnehvelv som ville kunne avstive sidemurene. Dessuten kan en ut fra det ø/v-gående fundamentet i rommet trolig anta at det her har stått en mur som har støttet trappen (jfr. s. 120).

Som tidligere nevnt (s. 103), har trappen i Lyse samme plassering som munkenes dagtrapp i de fleste andre cistercienserkløstre etter midten av 1100-tallet bl.a. i Fountains (fig. 20) og Kirkstall (fig. 21). Slik restene av østfløyen i Lyse ser ut i dag, er det dessuten vanskelig å tenke seg hvor trappen til fløyens annen etasje ellers kunne ha gått opp, bortsett fra i rom 10.¹⁰³ Det synes derfor å være grunn til å tro at det var munkenes dagtrapp eventuelt en senere avløser, Nicolaysen fant i hjørnet mellom øst- og sørfløyen.

Når trappen ble oppført, er en annen sak. Murverket og fundamentene kan i hvert fall tyde på at funksjonen av rom 10 kan ha vært endret flere ganger. Fischer antydte at rommet kunne ha fungert som kalefatorium før dagtrappen ble oppført. Spørsmålet er i så fall hvor ildstedet kan ha vært plassert. Nicolaysen har ikke bemerket gjenmurte åpninger i rom 10 eller røkganger i murene. Østmuren ser da heller ikke ut til å ha spor av gjenmurt åpning for ildsted (jfr. fig. 170-174). En større del av sørmurens indre murliv er gjenoppført som tørrmur (fig. 168), og ifølge anvendt praksis fra arbeidene i 1920-årene, skulle dette bety en gjen-

fylt nisje. Lindstrøms rapport omhandler rommet, men muren er ikke nevnt.

Dersom det dreide seg om et ildsted i sørmuren, skulle en i så fall ha forventet en kommentar. Muranalysen har dessuten vist at sørmuren trolig har vært oppført senere enn de andre murene i rommet. Av det opprinnelige murverket i vestmuren sør for gangen gjenstår to skift uten spor av ildsted (se fig. 168). Murtykkelsen er bare vel 90 cm. Nordre del av vestmuren vest for gangen er enda smalere, ca. 80 cm. Ut fra nåværende murverk sammenholdt med rommets størrelse, er det derfor vanskelig å tro at rom 10 kan ha fungert som klosterets kalefaktorium før dagtrappen ble oppført.

Rommet under trappen

Spørsmålet er da hvilken funksjon rommet under trappen kan ha hatt. Nicolaysen anførte at etter at trappen var revet ble det funnet "... derunder ved oprensningen af rummet en støbeform og paa bunden et synk af klæbersten til fiskesnøre, en garnsten, endel kul, en mængde østersskaller og træ eller levninger af ved". Han konkluderte derfor med at rommet "syntes "... fra først af at have tjent som opbevaringssted for brændsel og andet" (ibid.). Selv om denne delen kan ha vært nyttet som oppbevaringsrom i en periode, er det nærliggende å forbinde rommet under trappen med klosterets carcer (fengsel). Plasseringen skulle i hvert fall passe.

Med støtte i ordenens forskjellige pålegg opplyser Aubert at allerede i 1206 gav Generalkapitlet klostrene tillatelse til å ha et fengsel. I 1229 ble denne tillatelsen endret til et påbud. Et hvert kloster ble da pålagt å ha et solid og godt sikret fengsel. Til dette formålet ble rommet under munkenes dagtrapp vanligvis valgt (Aubert 1947, b.2, s. 73).¹⁰⁴ Fischer antydte at rommet under munkenes dagtrapp på Hovedøya (fig. 24 og 120) trolig hadde vært nyttet som fengsel (1974, s. 44f.). Hope nevner ikke fengselet hverken i Fountains eller i Kirkstall. I Fountains ble dagtrappen flyttet fra østfløyen til korsgangens s/ø hjørne etter brannen i 1147. I Kirkstall er trappen også blitt flyttet. På planen av Fountains (fig. 20) er imidlertid

fengselet (3 celler) angitt i etasjen under abbedens rom øst for østfløyen.

Størrelsen på det antatte fengselet i Lyse er det umulig å si noe om. De påviste fundamentene og nivåforskjellen mellom fundamentene og søndre del av vestmuren gjør det også vanskelig å tenke seg hvordan denne delen av rom 10 totalt kan ha sett ut. Ut fra Nicolaysens beskrivelse av trappen virker det som den hadde rett trappeløp, noe målene i rom 10 også synes å antyde. Rett trappeløp har f.eks. både dagtrappen i Fountains (fig. 20) og i Kirkstall (fig. 21). Nøyaktig hvor trappen begynte, går ikke klart frem av Nicolaysens beskrivelse (jfr. s. 116). Hvis vi derfor antar at dagtrappen i Lyse har gått opp der østmurens klebersteins-sokkel stopper, vil vi med f.eks. opptrinn på ca. 20 cm og inntrinn på ca. 30 cm nå Nicolaysens angitte høyde på trappen (4-5 alen, dvs. ca. 2,5 - vel 3 m), henholdsvis ca. 60 og ca. 20 cm nord for det ø/v-gående fundamentet (se fig. 19). I dag er muren her ca. 2,4 m høy. Nicolaysen nevner ikke noe om spor av døråpning i vestmuren inn til østfløyens annen etasje. Trappen har derfor sannsynligvis gått noe høyere opp og har hatt repos. Ut fra takhøyden kan det altså ha vært flere mindre rom under og sør for dagtrappen dersom ikke fengselet opptok hele plassen.

Det er usikkert om fundamentene inne i rom 10 kan indikere noen rominndeling, som var aktuell samtidig som i hvert fall en del av rommet kan ha fungert som fengsel. Vestsiden av det n/s-gående fundamentet ligger ca. 1,5 - ca. 1,6 m vest for skillemuren mot dagrommet. Et eventuelt rom frem mot sørmuren må derfor ha vært svært smalt. Hadde fundamentet derimot vært utlagt som forstøtning for trappen, ville det trolig ha strukket seg lengre vest. Jfr. Meyers plan med den utvidete vestmuren. Ser vi på det ø/v-gående fundamentet, så ligger fundamentets sørside ca. 1,3 m sør for den korte skillemuren. Tenker vi oss en sørmur i gangen på ca. 50 cm, ville det likevel bli en tilstrekkelig bred åpning inn mot det antatte fengselet. Med tanke på støtte for trappen virker det ikke urimelig at fundamentet har sammenheng med en slik mur. Fundamentet har også samme nivå som gulvet i den smale gangen og ser dessuten ut til å ha vært lagt opp senere enn det n/s-gående fundamentet.

Uten videre holdepunkt kan forsøk på å forklare fundamentene og de forskjellige gulvnivåene i rommets søndre del, trolig bare bli antakelser. Sannsynligvis har rom 10 gitt plass for munkenes dagtrapp og klosterets fengsel. I avhandlingen vil partiet mellom dagrommet og refektoriet bli referert til som "trapperommet", eventuelt "det søndre trapperom", dersom det kan bli forvekslet med rommet for munkenes natt-trapp, "det nordre trapperom". Imidlertid kan her på et tidligere tidspunkt ha vært en passasje mellom korsgangen og området sør for sørfløyen. En passasje forutsetter da at sørmuren i rom 10 er oppført senere enn skille-murene mot henholdsvis dagrommet og refektoriet. Dette er det trolig grunn til å anta (jfr. s. 116).

Dagtrappen i Fountains opptok nettopp plassen for en tilsvarende tidligere passasje. Skulle en slik passasje noen gang ha eksistert i Lyse, måtte det i så fall ha vært før dagtrappen og gangen med "knekken" i gangens vestre murliv ble oppført. I hvert fall ville "knekken" virke meningsløs samtidig med en passasje videre sørover. Med eller uten sørmur er det heller ikke usannsynlig at her foruten eller forut for fengsel kan ha vært oppbevaringsrom for bl.a. brensel. Da kalefaktoriet vanligvis lå i denne delen av sørfløyen, var det ikke uvanlig at oppbevaringsrom for brensel lå langs dagrommets vestmur. I Lyse har trolig kalefaktoriet vært inkorporert i dagrommet (jfr. s. 110).

Slik rommet står i dag må hele partiet fra korsgangen og frem mot sørmuren ha vært overdekket. "Knekken" i gangens vestre murliv og kanskje også murtykkelsen tyder på at vestmuren trolig må oppfattes som en skillemur og ikke som gavlmur. Rommet kan derfor ha hatt felles tak med resten av sørfløyen, muligens et ø/v-gående sadeltak (jfr. s. 133).

5.2. Rom 11 - "Refektoriet"

Refektoriet ble utgravd i 1888 samtidig med kjøkkenet og klosterets s/v rom (rom 13). Det foreligger noen fotografier samt rapport fra gjenoppbyggingsarbeidene. (For funksjonsbestemmelse, se s. 107f.)

5.2.1. Plan/problemstilling

Refektoriet (se fig. 19) er ca. 9,5 m langt (n/s) og ca. 8,3 m bredt (ø/v), innvendig målt. På Meyers plan (fig. 11) er målene noe større. Dessuten har Meyer inntegnet sørmuren ca. 20 cm lengre enn nordmuren. Lengdeforskjellen fremkommer ved at nordligste del av vestmuren (skillemuren mot kjøkkenet, rom 12) er tilnærmet 20 cm bredere enn muren videre sørover. Avtrappingen i murlivet inn mot refektoriet eksisterer fortsatt. Likevel har rommet i dag ens bredde i nord og sør på grunn av at vestmuren dreier mer øst enn det Meyers plan viser. Selv om det ikke kan utelukkes at vestmuren ble endret noe under arbeidene i 20-årene, virker det mest sannsynlig at murflukten på Nicolaysens tid var omtrent som i dag.

Ca. 0,9 - 1 m øst for det n/v hjørnet springer et kort n/s-gående murstykke frem fra nordmuren. Murstykket har samme lengde som den bredeste del av vestmuren (ca. 2,7 - 2,8 m). To nisjer i sørmuren har, sannsynligvis hatt vindusåpninger høyere oppe (jfr. s. 129f.). I østre del av nordmuren er et gjenmurt parti lagt opp som tørrmur. Lindstrøm fant her hva han antok hadde vært en døråpning ut mot korsgangen. "Aapningen" var den gang gjenmurt og til dels fylt med jord (Lindstrøm 1928). "Aapningen" er ikke omtalt av Nicolaysen eller inntegnet på Meyers plan. I stedet for døråpning dreier det seg trolig om klosterets lavatorium i ytre murliv og kanskje en nisje/skap i indre murliv (jfr. s. 130). Rommet har tre døråpninger, en i nordre del av østmuren (skillemuren mot trapperommet), en tilnærmet midt i nordmuren og en døråpning i søndre del av vestmuren. På Meyers plan er nordmurens døråpning lengre vest i forhold til østmuren (jfr. note 94). Åpningen mot trapperommet er tro-

lig utbrudt i senere tid (jfr. s. 112f.). Like nord for døråpningen mot kjøkkenet ligger et ø/v-gående fundament tvers over rommet. Fundamentet er inntegnet på Meyers plan. På planen er det også markert hvor Nicolaysen fant en "jordfast tilhuggen klæbersten" som han mente kanskje kunne ha vært "fodstykke for en pille" (1890, s. 8). Klebersteinen ble ikke gjenfunnet under arbeidene i forbindelse med avhandlingen.

Planen viser at munkenes refektorium i Lyse ikke følger den tradisjonelle utformingen innen cistercienserordenen (se fig. 1). Fra midten av 1100-tallet var munkenes refektorium som regel orientert n/s og stakk langt ut fra sørfløyen. Før den tid fulgte cistercienserne den vanlige skikk innen de fleste ordener med refektoriet parallelt med korsgangen (se fig. 2). I flere cistercienserklostre er også sørmursfundamentet i det tidligere ø/v-gående refektoriet påvist. Under arbeidene i forbindelse med avhandlingen ble det avdekket to n/s-gående fundament utenfor sørfløyen i Lyse (se fig. 19). Begge fundamentene går inn under sørfløyens sørmur og ut fra fundamentenes flukt kan de trolig sees i sammenheng med søndre del av refektoriets øst- og vestmur. Ser vi på fundamentene og deres flukt og sammenholder dette med refektoriets nåværende utforming, må vi stille spørsmålet om refektoriet slik det står i dag viser den opprinnelige planen eller om det står for en senere endring.

Planen av refektoriet i Lyse har nesten ikke vært diskutert. Nicolaysen og Hill nevnte det ø/v-gående fundamentet og satte det i forbindelse med en tverrvegg, som Hill antok kunne ha vært oppført av senere eiere. Det korte murstykket i rommets n/v del ble av Nicolaysen og Hill tolket som henholdsvis avlukke/skap. På grunn av manglende forbandt med nordmuren mente Nicolaysen dessuten at ordningen ikke kunne være opprinnelig. Fischer derimot antok at "det innspringende murpartiet i nordvestre hjørne" kunne være rester av et rektorium. Uten en fullstendig utgraving av sørfløyen, er det begrenset hva en analyse av refektoriet kan gi. Likevel ser det ut som om vi allerede nå kan avlese spor av i hvert fall et planlagt n/s-gående refektorium forut for det nå-

værende. Murrestene som nå gjenstår, må derfor representere trinn II. I det følgende vil jeg forsøke å underbygge en slik oppfatning. Om Lyse har hatt et ennå tidligere ø/v-gående refektorium er kanskje mindre trolig. Spørsmålet vil imidlertid bli tatt opp til slutt.

5.2.2. Fundament

Som forarbeid til avhandlingen ble det avdekket ca. 3,6 m av det vestre fundamentet utenfor sørmuren og ca. 6 m av det østre fundamentet.¹⁰⁵ Fundamentenes totale lengde kunne ikke påvises fordi røtter fra trærne rundt ruinene gjorde det umulig å fortsette arbeidet videre sørover. Ca. 11 m fra sørmuren ble det forsøkt å treffe forlengelsen av det østre fundamentet. Resultatet var negativt. Det vestre fundamentet har asfaltert parkeringsplass sør for trærne.

De to fundamentene utenfor sørmuren synes å ha samme karakter som det ø/v-gående fundamentet inne i rommet (se fig. 19, 179-183, 184-187 og 188-192).¹⁰⁶ Fundamentene har tilnærmet rette ytterkanter og ser ut til å være oppført av store, lagvis plasserte bruddstein, utpinnet med mindre stein. Deler av fundamentenes overkant er forsvunnet. I fundamentet inne i rommet er sannsynligvis også enkelte av de øverste steinene lagt opp i senere tid for å markere fundamentflukten. Det ble påvist kleberflis i alle tre fundamentene. I det ø/v-gående fundamentet ligger også enkelte kleberstein. Lengst mot sør har det østre fundamentet utenfor sørmuren tilsynelatende et utspring østover (se fig. 184-185). Hvorvidt det dreier seg om fundament for en lisene eller tilfeldig plasserte stein, er det vanskelig å si noe om uten nærmere undersøkelse. På nordsiden av utspringet var de større bruddsteinene underfylt med jord, mens sørsiden var pinnet med mindre stein.

De to fundamentene utenfor sørfløyen går inn under sørmuren og ser ut til å ha tilnærmet samme flukt som fundamentene for søndre del av refektoriets øst- og vestmur. (Murene er imidlertid trukket ujevnt inn på fundamentflaten, se fig. 19.)

Nord for det tvers-gående fundamentet i refektoriet dreier derimot øst- og vestmurens fremspringende fundament mer mot øst. Det fremspringende fundamentet i nordre del av vestmuren er særlig påfallende (fig. 19, 190 og 193).¹⁰⁷ Fundamentet stikker ca. 1-1,3 m ut fra murlivet, målt i avtrapingen. Fundamentet går under det korte murstykket som springer ut fra nordmuren, men ser ikke ut til å fortsette inn under nordmuren. Overkanten består av bruddsteinsheller (5-16 cm tykke) som til dels trapper frem i 2-3 skift. Unntak av partiet nærmest døråpningen hvor en større bruddstein danner fundamentets overkant. Også i dette fundamentet ble det påvist kleberflis. Prøvestikk langs nordre del av murlivet inn mot kjøkkenet viste ikke sammenhengende fremspringende fundament. (Fundamentsteinene som stikker frem, ser ut til å ha vært lagt opp etter at den påstående muren var satt opp.) Langs søndre del av murlivet inn mot kjøkkenet stikker derimot store flate bruddstein/bruddsteinsheller ca. 50-60 cm frem fra murlivet (se fig. 19). Mot sør går hellene inn under sørmuren mens avslutningen mot nord noenlunde faller sammen med nordflukten for det ø/v-gående fundamentet i refektoriet.

Vi kan derfor ikke se bort fra at hellefundamentet for murlivet inn mot kjøkkenet kan ha sammenheng med det ø/v-gående fundamentet i refektoriet. Mellom dette ø/v-gående fundamentet og øst- og vestmursfundamentene i refektoriet ser det ut til å være forbandt på sørsiden (fig. 192 og 190). På nordsiden inn mot østmuren virker forholdet uklart (fig. 191).¹⁰⁸ Mellom vestmursfundamentet og nordsiden av det ø/v-gående fundamentet ser det derimot ikke ut til å være noe skille mellom fundamentenes avdekkete overkant (se fig. 19). Enten kan de to fundamentene være fra samme periode eller så må vestmursfundamentet ha vært lagt ut senere. Det er likevel usikkert om forbandt mellom fundamentene tyder på samtidighet eller viser en senere tilpasning. En fullstendig utgraving av refektoriet vil trolig kunne gi en avklaring på fundamentenes innbyrdes forhold og eventuelt også påvise flere fundament i rommet.

Det ser i hvert fall ut som om søndre del av øst- og vest-

mursfundamentene har vært lagt ut samtidig med eller i hvert fall vært tilpasset, det ø/v-gående fundamentet. Videre synes det å være liten tvil om at de to fundamentene utenfor sørmuren representerer forlengelsen av søndre del av øst- og vestmursfundamentene. Fundamentene er gjennomgående både innenfor og utenfor sørmuren og har tilnærmet samme flukt og karakter. Skal en dømme ut fra de synlige fundamentfluktene, virker det også lite trolig at nordre og søndre del av øst- og vestmursfundamentene kan ha vært lagt ut samtidig.

Ser vi på bredden av de avdekkete fundamentene, finner vi at det ø/v-gående fundamentet i refektoriet og det østre fundamentet utenfor sørmuren er ca. 1,5 - 1,6 m bredt, mens bredden på det vestre fundamentet utenfor sørmuren er ca. 1,9 m. Den forholdsvis store bredden på det vestre fundamentet kan kanskje sees i sammenheng med den obligatoriske prekestolen i refektoriet og et trappeløp i murlivet. Spørsmålet er om bredden på nordre del av vestmursfundamentet kan forklares på samme måte (jfr. s. 138f.). Murens tykkelse (ca. 0,9-1,1 m) i tillegg til bredden på det fremspringende fundamentet inn mot refektoriet (ca. 1-1,3 m) gir nemlig en samlet fundamentbredde rundt 1,9-2 m. Hvorvidt dette hellelagte fundamentet også kan utgjøre dekke for et dren, er det vanskelig å si noe om uten utgraving. Det som i hvert fall synes å fremgå, er at fundamentet neppe er utlagt i samsvar med den påstående muren. Fundamentet ser snarere ut til å indikere en murflukt lik nordre del av østmuren og nordre del av kjøkkenets vestmur. Også den nordre delen av det blottlagte fundamentet i rom 13 (det s/v rommet) ser ut til å ha samme orientering. De øverste hellene i vestmursfundamentet som i dag står noe på høykant (se fig. 19, 190 og 193), kan tyde på at muren er forskjøvet vestover i forhold til fundamentet, slik at vekten av muren er blitt ujevnt fordelt.

De avdekkete fundamentene i og utenfor refektoriet synes altså å vise at rommet må ha gjennomgått flere endringer. Kleberflis som ble påvist i fundamentene - dessuten kleberstein i det ø/v-gående fundamentet - viser også at fundamentene må ha vært utlagt i en periode hvor kleber ble brukt som byggemateriale. (For nivellementene, se s. 131.)

5.2.3. Murverket

Nicolaysen kommenterte ikke murene i refektoriet. I rapporten fra 1928 påpekte Lindstrøm bare at murene var "... baade innvendig og utvendig temmelig ilde medfaret". Fotografiene (fig. 177 og 194) tatt i samme forbindelse viser også hvor redusert murverket den gang var.

Murrestene tyder på at nordmurens ytterliv har hatt kvadermur, mens murene for øvrig har vært oppført av bruddstein.¹⁰⁹ Det som gjenstår av nordmurens innerliv mellom døråpningen og det gjenmurte partiet er også dels av kleber. Dør og nisjer har kleberinnfatning og hjørnet i vestmurens avtrapping er av kleber i likhet med avslutningen av det korte murstykket like overfor.

De gjenoppførte murpartiene er stort sett murt i småsteins-teknikk og sekundært anvendte bruddstein (Lindstrøm 1928).¹¹⁰ Noen kleberkvadre i nordmurens ytterliv er sannsynligvis også lagt opp under gjenoppbyggingsarbeidene.¹¹¹ Tykkelsen på murene varierer. Nordmuren er ca. 1,2 m tykk og østmuren ca. 0,8 - ca. 0,9 m. Sørmurens tykkelse varierer fra vel 1,1 - vel 1,4 m, og vestmuren er på grunn av avtrappingen fra ca. 0,9 - ca. 1,1 m tykk. Tykkelsen på det korte murstykket som springer frem fra nordmuren er ca. 1 - ca. 1,1 m. (Murtykkelsene varierer noe fra Meyers plan. For østmurens tykkelse på Meyers plan, se s. 111.)

Opprinnelig murverk. Største delen av nordmuren synes å ha opprinnelig murverk i en høyde av ca. 65 - ca. 80 cm (fig. 195-196). Østmuren er omfattende gjenoppmurt og antakelig delvis fra sokkelnivå (jfr. fig. 194). Største høyde på det opprinnelige murverket er ca. 1,2 m. Sørmuren er best bevart med høyder fra vel 0,9 - ca. 1,3 m (fig. 197-198 og 176). Største delen av vestmurens opprinnelige murverk har en høyde rundt 0,7 m (fig. 199), mens høyden på det korte murstykket ut fra nordmuren varierer fra vel 0,6 - vel 1,2 m.

Karakteristikk av murverket. Det er vanskelig å si noe bestemt om murverket, på grunn av at så lite gjenstår og på grunn av gjenoppbyggingsarbeidet i 20-årene. Når det gjelder kvadermuren i nordmurens ytterliv, er det uvisst hva som er opprinnelig vest for døråpningen. De to skiftene

Øst for døråpningen samt døråpningens innfatning består stort sett av større stein enn de som måtte være opprinnelige vest for døråpningen. Øst for døråpningen er steinenes l. ca. 29 - ca. 35 cm, og h. ca. 24 - ca. 39 cm. Bruddsteinsmuren ser ut til å ha forskjellig karakter på grunn av bruk av ulike typer stein og steinenes størrelse. Gjenværende deler av nord- og østmuren er oppført av stein med lengder fra ca. 80 - ca. 94 cm og høyder fra ca. 20 - ca. 50 cm. Største delen av vestmuren og deler av sørmuren er derimot oppført av store kantstilte stein, til dels rektangulære, med glatte vissflater. Jfr. ytterlivet i trapperommets sørmur s. 115. Disse steinene har gjennomsnittslengder rundt ca. 72 - vel 120 cm og høyder fra ca. 46 - ca. 92 cm. Deler av sørmuren består også av mindre stein. Sørmuren som er best bevart, har derfor et murverk med ujevn skiftegang og god bruk av pinningsstein.¹¹² Det korte murstykket som stikker ut fra nordmuren er mot øst dominert av en stor kantstilt bruddstein med helt plan vissflate (l. ca. 2,7 m, h. ca. 0,96 m, se fig. 199). Mot vest står opptil 5 skift med mindre stein i tett murverk.

Forbandt (se fig. 19). Nicolaysen bemerket bare at det korte murstykket ikke sto i forbandt med nordmuren (1890, s. 8). På Meyers plan er det angitt forbandt i det s/v og det n/v hjørnet, mens det ikke er forbandt mellom det fremspringende murstykket og nordmuren, eller mellom øst- og sørmuren. Nicolaysen antok, som nevnt, at østmuren trolig var gjort bredere i senere tid (jfr. s. 116). Det er likevel vanskelig å si noe definitivt om det s/ø hjørnet, fordi det gjenstår så lite av det opprinnelige murverket. Østmurens fundament er imidlertid gjennomgående. Det samme viser murlivet inn mot trapperommet (jfr. s. 115). I dag er det tydelig at heller ikke vestmuren har forbandt med sørmuren. Det er også usikkert om det er forbandt i det n/v hjørnet. Nordmurens fundament ser ut til å være gjennomgående, men murpartiet inn mot det n/v hjørnet virker uklart og er antakelig til dels gjenoppført. I det n/ø hjørnet er fundamentet og de to gjenværende skiftene gjennomgående.

Murverket i likhet med de avdekkete fundamentene synes altså å angi at det må ha vært foretatt forandringer i refektoriet. Murene er imidlertid så nedbrutt at tilsynelatende forskjeller i murkarakter neppe kan tillegges noen vesentlig betydning. Men det synes å være klart at meste-parten av murverket er forskjellig fra kirkens og øst-fløyens bruddsteinsmurer.

5.2.4. Døråpninger/nisjer (se fig. 19)

Av vangesteinene i nordmurens døråpning (fig. 195) gjenstår to skift, delvis forvitret. Utformingen er enkel. Anslaget flukter med ytre murliv og åpningen har rette vanger mot indre murliv. Bredden mellom anslagene er ca. 1,19 m.

Døråpningen i vestmuren må ha blitt endret under arbeidene i 1920-årene. På Meyers plan (fig. 11) har døråpningen en enkel avfasing med anslag inn mot kjøkkenet og skrånende vanger inn mot refektoriet. Bredden mellom anslagene er ca. 90 cm. I dag har åpningen rette vanger, bredde ca. 88 cm, og med avfasing inn mot kjøkkenet, men er uten anslag. Fundamentflaten danner portalbunn i begge døråpningene.

Av de to nisjene i sørmuren (fig. 197-198) gjenstår 2-4 skift, men de er i dag gjenoppmurte i høyde med tilstøtende murliv. Nisjene er traktformete med bakmuren ca. 68 cm innenfor murlivet, og med bunn ca. 14 cm over fundamentflaten. Åpningene inn mot rommet er ca. 1,04 m brede, mens bredden mot bakmuren er ca. 54 cm. (På Meyers plan synes målene å være noe mindre.) En horisontal bruddsteinshelle i hver nisje (14 og 12 cm tykk) danner bunnivå. Den øvrige innfatningen er av kleber. Selv om gjenværende del av kleberinnfatningen delvis går helt inn mot bakmuren, er det umulig å si hvorvidt hele vangene og også selve bakmuren opprinnelig har vært murt av kleber.

Ser vi på nisjenes form og det faktum at de er plassert i sørmuren, er det sannsynlig at nisjene har hatt vindusåpninger, traktformete, høyere oppe. Ut fra de planene som er gjennom-

gått i forbindelse med avhandlingen synes det i hvert fall å være et ukjent trekk innen cistercienserordenen med nisjer i refektoriets sørmur. Men derfor kan det ha eksistert. Vinduene i sørmuren var imidlertid refektoriets viktigste lyskilde. I tillegg kunne det være vinduer i nordmuren over korsgangen og avhengig av om refektoriet lå parallelt med korsgangen eller var orientert n/s, kunne det også være vinduer i søndre del av øst- og vestmuren (Aubert 1947, b.2, s. 109f.). Selv om de antatte vindusåpningene i Lyse kan virke svært smale sammenliknet med refektoriets vinduer i andre cistercienserklostre, kan de ha vært utformet som lancettvinduer eventuelt med okulus eller rosevindu over (jfr. s. 54). Det er kanskje mindre trolig at vindusnisjene har vært gjennombrutt helt ned (jfr. fig. 176). Vindusåpninger så lavt over gulvnivå (ca. 14 cm over fundamentflaten) ville i så fall ha vært et særtrekk.

Den gjenmurte "åpningen" i nordmurens indre murliv øst for døråpningen (fig. 200) kan ha vært skap/nisje for husgeråd nyttet i forbindelse med måltidene. Tilsvarende skap/nisje, særlig i nordmuren, ser ut til å ha vært en vanlig anordning i cisterciensernes refektorier (Aubert 1947, b.2., s. 112f.). Den gjenmurte "åpningen" i nordmurens ytterliv i Lyse (fig. 195) har sannsynligvis gitt plass for korsgangens lavatorium hvor munkene m.a. kunne vaske seg før og etter måltidene. Samme plassering finner vi i Fountains (fig. 20 og 21) og i Kirkstall (fig. 21). Hvorvidt det også har vært en nisje/skap like østenfor for håndkle som i Fountains og i Kirkstall, kan vi ikke si noe om, da dette partiet nå er gjenoppmurt. Det antatte lavatoriet i Lyse har rettvinklet innfatning i hvert fall opptil ca. 45 cm innenfor ytterlivet.¹¹³ Det er derfor lite sannsynlig at dette kan ha vært en døråpning slik Lindstrøm antydet.

5.2.5. Gulv/gulvnivå

Nicolaysen nevnte ingenting om gulvet i dette rommet, hverken gulvnivå eller funn av gulvfliser. På grunn av til dels store høydeforskjeller mellom de fremspringende fundamentene, er det også usikkert i hvilket nivå gulvet har ligget (jfr. fig. 19). Høydeforskjellene skyldes trolig ulike byggefaser (jfr. s. 133ff.). Størst avvik er det mellom nord- og sørmuren. Sørmuren ser ut til å være dårligere fundamentert enn de andre murene og har en svikt på opptil 20-25 cm mellom nisjene (se fig. 19). Selv om vi går ut fra samme nivå som sørmurens fundament i det s/ø og det s/v hjørnet, vil nisjenes bunnivå likevel ligge lavere enn nordmurens fundamentflate. Dersom det nåværende rommet har hatt gulv i ett plan, må derfor det fremspringende fundamentet i nordmuren og trolig også det fremspringende fundamentet i nordre del av østmuren ha vært synlige. Tilsvarende synlige fundament i refektoriet behøver likevel ikke være noe problem. Vanligvis var rommet innredet med bord og benker langs murene og ofte på oppbygde plataer som ville kunne kamouflere slike ulikheter (jfr. fig. 20). Fra inngangen i nordmuren kan 1-2 trinn ha ført ned til refektoriet, en liknende ordning som i Fountains.

5.2.6. Tak/hvelv?

Når det gjelder spørsmålet om tak/hvelv i refektoriet er det lite å holde seg til. Nicolaysen kom ikke inn på hvordan det nåværende refektoriet - etter hans oppfatning dormitoriet - kunne ha vært overdekket. Imidlertid registrerte han "en jordfast tilhuggen klæbersten" som han antok kunne ha vært "fodstykke for en pille" (1890, s. 8). Steinen er inntegnet på Meyers plan (fig. 11). Den eneste som så vidt berørte spørsmålet er Hill. Han bygget på Nicolaysen, men hadde også selv besøkt Lyse (1910, s. 24). Hill karakteriserte den påviste klebersteinen som en søylebase "... partly embedded in one of the cross-walls..." og anførte at den kanskje var "... the remains of a pier carrying vaulting" (ibid., s. 22). Steinen ble ikke gjenfunnet

under forarbeidet til avhandlingen.¹¹⁴ Spørsmålet er da om den påviste klebersteinen kan ha vært tilfeldig plassert der den ble funnet eller om den, som Hill antydte, kan sees i sammenheng med hvelv i det nåværende refektoriet.

På Meyers plan (fig. 11) ligger steinen (størrelse ca. 40x60 cm) tilsynelatende oppå og til dels nord for det ø/v-gående fundamentets nordflukt. Hva Nicolaysen mente med "jordfast", er derfor uvisst. Steinen har ulike avstander til alle murene. Avstanden til østmuren er ca. 3,7 m, til vestmuren ca. 4,5 m, til sørmuren ca. 3,9 m og til nordmuren ca. 5,2 m. Men som tidligere nevnt (note 94 og s. 122), stemmer ikke målene og murfluktene på Meyers plan med de faktiske forhold i refektoriet i dag (jfr. fig. 11 og 19). I dag ville derfor klebersteinen (inntegnet på fig. 19) ha ligget omtrent midt mellom øst- og vestmuren og følgelig tilnærmet aksialt på nordmurens døråpning. (Avstanden er målt ved nordmuren.¹¹⁵) Avstanden til nord- og sørmuren ville fortsatt ha vært forskjellig, henholdsvis ca. 4,8 og ca. 4 m. At steinen kan ha ligget tilnærmet i rommets midtakse n/s, gjør Hills antakelse om sammenheng med hvelv mer sannsynlig.¹²⁵

Et annet moment som kan trekkes inn når det gjelder spørsmålet om hvelv i refektoriet, er enkelte ribbestein som ifølge Nicolaysen ble funnet i dagrommet. Noen av ribbesteinene ser ut til å ha stått i hvelv med buer som vanskelig kan forbindes med dagrommet (jfr. s.100f.). Mest interessant er likevel den dekorativt utformete sluttsteinen med hull i topp-punktet (fig. 154-155). Sammenhengen med refektoriet skyldes at hullet i steinens topp-punkt kan ha vært for tauet fra refektoriets klokke (jfr. s.106f.). Ifølge beregninger ut fra pilhøyden kan sluttsteinen ha stått i en bue med radius fra ca. 1,66 - ca. 2,66 m. Hvis klebersteinen Nicolaysen registrerte hadde sammenheng med en pilar, ville det minste buespennt ha vært rundt 3,7 m. Den svakt spissbuede sluttsteinen synes derfor å ha for liten radius for å kunne passe (jfr. note). Muligheten kan likevel ikke helt utelukkes på grunn av usikkerheten forbundet med målemetoden og på grunn av at det vanskelig kan angies eksakt

hvor den påviste "pilarsteinen" har ligget. Vi kan derfor bare peke på at rommet kan ha hatt hvelv - alternativt en arkaderekke - hvor den dekorative sluttsteinen kan ha stått. Det synes i hvert fall som sluttsteinen enten må ha tilhørt refektoriet og hatt tilknytning til refektoriets fore-skrevne klokke eller den må ha tilhørt hvelvet i dagrommet.

En sammenlikning med andre cistercienserklostre viser at refektoriet - det mest dekorerte rommet etter kapittelsalen - svært ofte hadde hvelv. Vanligvis var dette rommet uten overetasje slik at takhøyden egentlig var ubegrenset. I de engelske klostrene som er brukt som sammenlikningsmateriale, gjenstår det lite av refektoriene. Taket i Fountains og i Kirkstall er kort nevnt av Hope. Ifølge Hope var det intet som tydet på annet enn åpen takstol i Kirkstall (fig. 21) (1907, s. 47). Refektoriet i Fountains (fig. 20) skal ha hatt en n/s-gående arkaderekke midt i rommet med fem buer båret av fire runde marmorsøyler (diameter ca. 38 cm) og store konsoller mot nord- og sørmuren. Taket skal ha vært av tre med store spenn. Nord- og sørmuren har derfor hatt høye dobbelt-gavler (1898-1899, s. 363). "An M-roof in two spans" (Gilyard-Beer 1975, s. 52).

Sørmurens og nordmurens ytterliv i refektoriet i Lyse har samme flukt som ytterlivene i de andre rommene i sørfløyen. Dette kan derfor tyde på at hele sørfløyen har hatt et felles ø/v-gående sadeltak, med mindre takhøyden i de respektive rommene kan ha variert, slik tilfellet har vært i flere andre anlegg.

5.2.7. Særtrekk ved refektoriets utforming

Som nevnt innledningsvis lå cisterciensernes refektorium opprinnelig parallelt med korsgangen slik vi også ser det i andre klosterordener. Fra midten på 1100-tallet ble det imidlertid vanlig å orientere refektoriet n/s med ene kortsiden mot korsgangen (Aubert 1947, b.2, s. 98f.).¹¹⁷ Fig. 203 viser en tidlig og en senere fullt utviklet plan av et cistercienserkloster, henholdsvis Waverley og Roche.

Det er blitt hevdet at forandringen skyldtes de begrensede utvidelsesmulighetene den tidligere ordningen gav. Etter det nye mønsteret kunne derimot refektoriet strekke seg nærmest ubegrenset sørover (ibid.). Det er også blitt understreket at på grunn av kjøkkenet ble trukket inn i sørfløyen, kunne hele vestfløyen bli overlatt til legbrødrene (Peers 1974, s. 12). (Waverley hadde imidlertid også kjøkkenet i sørfløyen, jfr. fig. 203.) Resultatet ble i hvert fall at med den nye ordningen fikk både kalefaktoriet og kjøkkenet plass i sørfløyen. Også munkenes dagtrapp ble på grunn av denne omdisponeringen ofte flyttet fra østfløyen til det s/ø hjørnet i korsgangen. I Lyse har plasseringen av kjøkkenet og trolig også plasseringen av dagtrappen fulgt det vanlige mønsteret. Som tidligere nevnt, ser det derimot ikke ut som sørfløyen har gitt rom for et kalefaktorium øst for refektoriet.

Refektoriet i Lyse slik gjenværende rester synes å antyde, ser nærmest ut til å innta en mellomstilling mellom de to vanlige typene. Rommets lengde (n/s) er bare vel 1 m lengre enn bredden (ø/v). Videre har sørmuren samme murflukt som sørmuren i de tilstøtende rommene. Ifølge Fischer har det opprinnelige refektoriet på Hovedøya (fig. 120) trolig hatt tilnærmet samme form (1974, s. 47). De registrerte fundamentene utenfor refektoriets sørmur i Lyse (se fig. 19) tyder imidlertid på at klosteret tidligere har fulgt det vanlige mønsteret med refektoriet ut fra sørfløyen. I hvert fall må det ha vært planlagt slik. Hvor stort dette rommet kan ha vært, er det umulig å si noe om. For det første vet vi ikke hvor langt sør fundamentene har gått (jfr. s. 124). Det ble ikke registrert spor av et ø/v-gående fundament for rommets sørmur. For det andre er det ikke klart hvor langt nord dette refektoriet har strukket seg. Det ø/v-gående fundamentet i det nåværende refektoriet kan angi hvor nordmuren har gått. En annen mulighet er at rommet kan ha fortsatt helt frem til korsgangen slik som i dag og slik vanlig praksis tilsier.

Vi skal først se på det førstnevnte alternativet. Det ø/v-gående fundamentet har tilsynelatende forbindelse med søndre del av øst- og vestmursfundamentene, inkludert det frem-

springende fundamentet i kjøkkenet, og fundamentenes fortsettelse utenfor sørmuren (jfr. 125f.). Det er derfor godt mulig at det ø/v-gående fundamentet er identisk med nordmursfundamentet i det tidligere utlagte refektoriet. Hvis dette er riktig, er det et åpent spørsmål om hvilken funksjon rommet inn mot korsgangen var tiltenkt. At her må ha eksistert eller vært påtenkt et rom samtidig som refektoriet sønnenfor ble utlagt, må vi kunne regne med. Også fundamentene synes å peke i den retning. Bl.a. er nordmursfundamentet i sørfløyen gjennomgående og ser ut til å være utlagt før de andre fundamentene i sørfløyen. Selv om dette kan skyldes en tidlig markering av korsgangens avgrensning, er det likevel vanskelig å tro at her ikke har vært et rom mellom det utlagte refektoriet og korsgangen. Det virker også naturlig at refektoriet i det minste indirekte, må ha hatt kontakt med korsgangen.

I planene som er gjennomgått i forbindelse med avhandlingen er det bare de to svenske cistercienserklostrene Alvastra (1143) (fig. 204) og datterklosteret Varnhem (1150) (fig. 205) som har et rom mellom korsgangen og refektoriet. I motsetning til Lyse er begge disse rommene utformet som en forholdsvis smal gang (ca. 2x7 m og nærmere 3x10 m). Når det gjelder Alvastra hevder Swartling at skillemuren mellom gangen og refektoriet er fra middelalderen, men innsatt etter at refektoriet ble oppført (1969, s. 119f.). Refektoriet har med andre ord opprinnelig gått nord til korsgangen. Forrommet i Varnhem mener Sigsjø kanskje skyldes eldre bygningsrester (1979, s. 120f.). Angående rommets funksjon anfører han bare at det formidlet forbindelse mellom refektoriet, kjøkkenet og korsgangen (ibid., s. 120). Swartling derimot antyder at de to forrommene kunne ha fungert som klostrenes "auditorium juxta coquinam" (samtalerom for den fungerende kokk og hans hjelpere) (1969, s.120).¹¹⁸

Det virker imidlertid lite trolig med en slik funksjon like utenfor munkenes refektorium. At det forholdsvis store rommet i Lyse bare har vært påtenkt som kommunikasjonsledd slik som antydnet i Varnhem, virker også usannsynlig. Tidligere var det antydnet at de to rommene i Alvastra og Varnhem kunne hatt en slags

tilknytning til kalefaktoriet (Swartling 1969, s. 120). I motsetning til Lyse har imidlertid begge disse klostrene hatt eget kalefaktorium. Hvorvidt rommet mellom korsgangen og refektoriet i Lyse en gang kan ha fungert eller vært påtenkt som klosterets kalefaktorium, er uvisst. Løsningen ville i så fall ha vært uvanlig, og som kalefaktorium kan rommet kanskje virke noe stort (ca. 5,5 x ca. 8,3 m) i et lite anlegg som Lyse (jfr. størrelsen på kapittelsalen). Til sammenlikning er kalefaktoriet i Alvastra 6 m langt og 5 m bredt, men dette rommet blir av Swartling karakterisert som forholdsvis lite. Den tiltenkte bruken av et slikt forrom i Lyse er altså ikke entydig, men vi kan ikke se bort fra en funksjon som kalefaktorium.

Skulle derimot refektoriet ha strukket seg helt frem til korsgangen, er det spørsmål om det ø/v-gående fundamentet kan representere sørmursfundamentet i et ennå tidligere anlagt refektorium orientert ø/v. Vi ville dermed ha fått en tre-trinns utvikling av refektoriet i Lyse med restene av det nåværende refektoriet som siste fase. Sørmursfundament av et tidligere refektorium anlagt parallelt med korsgangen er registrert bl.a. i Fountains (fig. 20) og i Kirkstall (fig. 21). Ifølge Swartling kan det ha vært en tilsvarende ordning i Alvastra (ibid., s. 119). De eldre bygningsrestene i sørfløyen i Varnhem kan kanskje også forklares på samme måte. Hvis Lyse har hatt et slikt refektorium, må i så fall søndre del av øst- og vestmursfundamentene da de ble utlagt, ha vært tilpasset det ø/v-gående fundamentet. Rommets bredde ville blitt ca. 5,5 m mot ca. 7,6 i Fountains og ca. 9,8 i Kirkstall. Hvorvidt nordre del av øst- og vestmursfundamentene i Lyse kan ha tilhørt et slikt refektorium, er usikkert. Fundamentenes ulike flukt i nordre og søndre del kan kanskje tyde på forskjellige byggefaser. Dessuten er, som nevnt, nordmursfundamentet i sørfløyen sannsynligvis utlagt før de andre fundamentene i fløyen.

Murverket som er svært redusert, kan ikke gi mange holdepunkt. Nordmurens indre murliv (de gjenværende to skift) er imidlertid gjennomgående fra nisjen øst for døråpningen og frem til døråpningen ut mot trapperommet (se fig. 200).

Kanskje kan dette bety at ikke bare nordmursfundamentet, men også selve muren er tidligere enn de andre murene i rommet. Det er i hvert fall vanskelig å forstå at åpningen fra den smale gangen i østmuren og inn mot refektoriet, tilhører en opprinnelig ordning. Det er også usikkert om det har vært forbandt i det n/v hjørnet (jfr. s. 128). Lengden av et refektorium orientert n/s og med nordmur mot korsgangen kan vi si lite om. Romstørrelsen kan derfor ikke avgjøre om det ø/v-gående fundamentet kan ha tilhørt en første eller annen fase i en slik tenkt tre-trinns utvikling av refektoriet. Med utgangspunkt i de to avdekkete n/s-gående fundamentene, som er uten spor av et sørmursfundament, ville et n/s-orientert refektorium blitt over 16,4 m langt og ca. 8,3 m bredt. Til sammenlikning er målene i Alvastra 14,5 x 7 m og i Cleeve ca. 21,5 x ca. 7,5 m. (Refektoriet i Fountains er ca. 32,7 x ca. 14,5 m.) Restene av nordmurens døråpning er imidlertid svært enkel. Med tanke på at refektoriet var det rikest utsmykkete rommet etter kapittelsalen, kan derfor døråpningen passe med en tidlig oppførelse. Uten å kunne påvise fundamentenes innbyrdes forhold mer nøyaktig, må likevel teorien om en tre-trinns utvikling av refektoriet bare stå som en hypotese.

Det vi i hvert fall må kunne gå ut fra, er at det forut for det nåværende refektoriet i Lyse har vært planlagt et tidligere n/s-orientert refektorium. Fundamentet som går tvers over rommet i dag kan som allerede antydnet, ha vært identisk med det tidligere refektoriets nordmursfundament. Spørsmålet er om det utlagte refektoriet noen gang ble bygget. Det ble ikke registrert mørtel i noen av fundamentene, men dette alene kan ikke avgjøre hvorvidt bygningen ble oppført eller ikke. Nå virker restene av den nåværende øst- og vestmuren enhetlig uten spor av brudd for en tversgående mur. Forklaringen på dette kan neppe være at murene representerer en senere byggefase. Det virker i hvert fall lite sannsynlig at murene i et tidligere refektorium skulle ha vært helt nedrevet ved en senere ombygging, hvor de nyoppførte murene fikk tilnærmet samme flukt som før. Det kan derfor se ut som om den utlagte planen ikke er blitt realisert. Årsaker som f.eks. manglende økonomi eller reduksjon av antall munke kan altså

ha ført til at refektoriet fikk sin nåværende utforming. Dersom rommet inn mot korsgangen var tiltenkt som kalefaktorium, kan de forandrete planene også ha medført at det i stedet ble anlagt et ildsted i dagrommet (jfr. s. 110f.).

Et spørsmål som melder seg i forbindelse med det nåværende refektoriet, er hvilken funksjon det fremspringende murstykket i rommets n/v del har hatt. Det kan være liten tvil om at denne korte murlengden med klebersteinsavslutning har sammenheng med vestmurens klebersteinshjørne like overfor. Lengden, målt fra nordmuren, er den samme. Da vestmuren også synes å ha et enhetlig murverk, må klebersteinshjørnet som markerer avtrappingen ha vært påtenkt da muren ble oppført.¹¹⁹ Nicolaysen så på partiet i det n/v hjørnet som "et lidet aflukke" (1890, s. 8). Hill antok at muren hadde vært del av et skap for husgeråd (1910, s. 22). For et slikt formål synes imidlertid utformingen å være noe overdimensjonert. Fischer derimot mente vi her så rester av et lektorium (1974, s. 34). Hvis dette er riktig, har refektoriets påbudte prekestol fått en uvanlig plass i forhold til vanlig praksis.¹²⁰

Vanligvis var det serveringsluken fra kjøkkenet, eventuelt en dør, som var plassert nær refektoriets n/v hjørne. I Lyse ser det ut til å være motsatt. Prekestolens plass i et refektorium anlagt parallelt med korsgangen var i en av de østre travéene i muren motsatt korsgangen. I et refektorium orientert n/s var prekestolen plassert i siste eller nest-siste travé i vestmuren. Adkomsten til prekestolen var vanligvis via en trapp i murlivet. Prekestol og trapp kunne ellers også være av tre (Aubert 1947, b.2, s. 109f.). Fig. 20 og fig. 206-207 viser plasseringen og det som gjenstår av prekestolen i Fountains.

Det virker derfor ikke urimelig å anta at den forholdsvis store bredden på søndre del av vestmursfundamentet i Lyse skyldes tanken på prekestol og trapp i et n/s-orientert refektorium. Endrede planer kan så ha ført til at prekestolen i stedet ble lagt til det n/v hjørnet. Avstanden mellom det fremspringende murstykket og vestmuren (ca. 90 - 100 cm) kan passe for et trappeløp. Det er også tydelig at nordre del av

vestmuren er trukket lengst mulig vest i forhold til fundamentet. Fischers antakelse om "lektorium" kan altså være forklaringen på det fremspringende murstykket.¹²¹

Når derfor Nicolaysen mente murstykket ikke kunne være opprinnelig på grunn av manglende forbandt med nordmuren, synes ikke dette å være holdbart (1890, s. 8). Mangel på forbandt kan antakelig bare skyldes endrede planer. Trolig er slike forandringer også årsaken til at murenes innbyrdes forhold i refektoriet virker så komplisert. Enkelte moment som også tidligere er nevnt i andre sammenhenger, kan illustrere dette. I rommets s/v hjørne er det f.eks. klart mangel på forbandt. Sørmuren har her en gjennomgående kantstilt bruddstein, h. ca. 97 cm (fig. 198), som neppe kan være del av en planlagt ordning. Refektoriets vestmur har imidlertid samme karakter som sørmuren i sørfløyen, dvs. oppført med delvis store kantstilte bruddstein. Det skulle derfor være nærliggende å tro at de to murene tilhører samme byggefase. Et fotografi tatt i forbindelse med arbeidene i 20-årene (fig. 194), viser at mangel på forbandt i det s/v hjørnet ikke kan ha noe med gjenoppbyggingsarbeidene å gjøre. Det er også usikkert om det har vært forbandt i rommets n/v og s/ø hjørne. I tillegg kommer at de to gjenværende skiftene i østmuren, i murlivet inn mot trapperommet, ser ut til å binde inn sørmuren. Delvis på grunn av dette har vi antydnet at sørmuren kan ha vært oppført senere enn de andre murene i trapperommet (jfr. s. 115f.). Hele sørmurens ytterliv i sørfløyen ser imidlertid ut til å ha vært oppført under ett (se fig. 176). Det er i hvert fall vanskelig å påvise at den delen som tilsvarer trapperommets sørmur kan ha vært gjenmurt på et senere tidspunkt.

Det virker altså som om refektoriet har hatt en mer komplisert bygningshistorie enn en kanskje tidligere har antatt. Det som synes å være klart, er at det i hvert fall har vært planlagt ett refektorium forut for det nåværende rommet. Om Lyse har hatt, eller det har vært planlagt, et ennå tidligere ø/v-orientert refektorium, er mer usikkert, men kan likevel ikke helt avvises.

5.3. Rom 12 - Kjøkkenet

5.3.1. Plan/murverk

Det er alminnelig enighet om at rom 12 (se fig. 11) har vært klosterets kjøkken. Plasseringen tilsvarer også vanlig praksis innen cistercienserordenen. Rester av det opprinnelige ildstedet er imidlertid ikke påvist.¹²² Videre er det et åpent spørsmål om de tre store bruddsteinene eller bruddsteinshellene, som stikker opptil ca. 2,2 m ut fra østmuren (se fig. 19), kan ha dannet fundament for et opprinnelig ildsted.¹²³

Kjøkkenet er ca. 9,5 m langt (n/s) og bredden varierer fra ca. 4,2 m ved nordmuren til ca. 5,2 m ved sørmuren, innvendig målt. På Meyers plan er bredden ens, ca. 5,4 m og lengden ca. 9,8 m. Rommet har 4 døråpninger: en i søndre del av skillemuren mot munkenes refektorium, en i sørmuren som antakelig har ført ut i det fri, en i nordre del av skillemuren mot rom 13 og en døråpning ut mot korsgangen.

Antall døråpninger og med ett unntak, også døråpningenes plassering er vanlige for kjøkkenet i et cistercienserkloster. Det uvanlige er, som nevnt i forbindelse med refektoriet, at døråpningen inn til munkenes refektorium står i østmurens søndre del i stedet for nær kjøkkenets n/ø hjørne. Dessuten var det ofte serveringsluker og ikke dører mellom kjøkkenet og refektoriene. (Normalt fungerte rommet vest for kjøkkenet som legbrødrenes refektorium, jfr. s. 143.) Serveringsluker har det vært både i Fountains og i Kirkstall.

Største høyde på gjenværende del av det opprinnelige murverket er ca. 1,3 m (i vestmuren). Enkelte andre murpartier er helt forsvunnet (i nordmuren og i sørmurens ytterliv).¹²⁴ Murene ser ut til å ha vært oppført av bruddstein og murverket synes å ha samme karakter som ytterlivet i sørfløyens sørmur. Det vil si at murene er dominert av store, kantstilte bruddstein med glatt vissflate (se fig. 208-209). Vestmuren virker imidlertid lite enhetlig på grunn av at enkelte partier er oppført i mindre stein. Det går ikke klart frem hvor mye av dette murverket som kan være fra gjenopp-

byggingsarbeidene i 20-årene.¹²⁵ Det har ikke vært forbandt i det s/ø hjørnet og kanskje heller ikke i de andre hjørnene i rommet (jfr. fig. 19). Som i refektoriet ligger nordmurens sokkelflate høyere enn ellers i rommet (jfr. fig. 19).

6. Vestfløyen

6.1. Rom 13 - "Legbrødrenes refektorium"

Rommet er omtalt av Nicolaysen, Hill og Fischer. Det foreligger dessuten rapport fra gjenoppbyggingsarbeidene i 1928. To vesentlige spørsmål i forbindelse med rom 13, knytter seg til rommets plan og funksjon, og dette vil bli drøftet i det følgende.

6.1.1. Plan/murverk

Plan

Når det gjelder planen, er det spørsmål om de nåværende murfluktene og murtykkelsene er korrekte eller om Meyers plan viser den riktige utformingen (jfr. fig. 19 og fig. 11).¹²⁶ Etter rapporten fra gjenoppbyggingen å dømme, kan det se ut som om målene i dag er troverdige. Murene har derfor kunnet bære en annen etasje, noe som virker lite trolig ut fra Meyers plan.

I dag er rommet ca. 9,5 m langt (n/s), innvendig målt, mot ca. 9 m på Meyers plan. Lengdeforskjellen fremkommer ved at nordmuren i dag går lengre nord enn Meyer har angitt. Innvendig bredde (ø/v) er usikker da vestmuren allerede i 1880-årene var forsvunnet. Ifølge Lindstrøm skal imidlertid vestmurens ytterliv noenlunde ha fluktet med ytterlivet i kirkens vestmur.¹²⁷ Det vil si at ytre murliv i rom 13 skal ha gått lengre vest (ca. 80 cm?) enn antydnet på Meyers plan. Nordmuren og sørmuren er i dag ca. 1,1 m tykke mot henholdsvis ca. 0,8 og ca. 0,7 m på Meyers plan. Den ulike murtykkelsen i sørmuren skyldes at Meyer har trukket hele ytter-

livet noe inn, mens det i dag flukter med murlivet videre østover. Hvordan Meyer har kommet frem til de antydete murfluktene og murtykkelsen på nord- og vestmuren, er ikke oppgitt. Lindstrøm opplyste derimot at nord-, sør- og vestmuren ble "rekonstruert" ved hjelp av restene i nord- og sørmuren. Hvis dette er riktig, skulle rommets nåværende utforming være korrekt, noe også restene av murverket kan tyde på.¹²⁸ Nord- og sørmuren i rom 13 har dermed trolig hatt tilnærmet samme flukt som nord- og sørmuren i sørfløyen, slik vi også ser det i dag (jfr. fig. 19). Vestmurens tykkelse er som nevnt ukjent. Østmuren er vel 1,2 - 1,4 m tykk.

Rommet har døråpning i det n/ø hjørnet inn til kjøkkenet. Dessuten er det markert en døråpning i nordmuren, ca. 5 m vest for østmuren. Antakelig må det ha blitt registrert spor av denne døråpningen under gjenoppbyggingsarbeidene, selv om dette ikke er særskilt nevnt i rapporten. Lindstrøm refererte bare til "døraapningen paa nordsiden". Nicolaysen antok rommet bare hadde hatt døråpning i østmuren. Under arbeidene i forbindelse med avhandlingen ble det avdekket et n/s-gående fundament i østre del av rommet, inntegnet på fig. 19. Fundamentet (se også fig. 212-214) synes å gå inn under nord-, øst- og sørmuren og har tilsynelatende samme flukt som korsgangens vestmur. Det ser altså ut som om skillemuren mot kjøkkenet er trukket lengre øst enn tidligere planlagt.¹²⁹

Murverk

Nord- og sørmuren (fig. 218-219) har sannsynligvis opprinnelig murverk i hjørnene inn mot østmuren (st. h. ca. 0,9 og ca. 1,1 m). Østmuren er bevart opp til ca. 1,8 m. Så langt en kan tolke murverket ser det ut som rommet vesentlig har hatt bruddsteinsmurer av samme karakter som i deler av sørfløyen, store stein og ujevn skiftegang. Hvorvidt det kan ha vært noe brudd under oppførelsen av østmuren, er uvisst. Nordre del av muren har i hvert fall jevne skift av mindre bruddstein og enkelte kleberstein (steinenes h. ca. 20 - ca. 36 cm).¹³⁰ Det ser ut til å være forbandt i det s/ø hjørnet, men ikke i det n/ø hjørnet (jfr. fig. 19 og fig. 210). På Meyers plan er det forbandt mellom øst- og sørmuren og mellom

døråpningens nordvange og nordmuren som på Meyers plan går lengre sør enn i dag.

6.1.2. Rommets funksjon/vestfløyen

Det er delte meninger om hva rom 13 har vært brukt til. Nicolaysen var usikker, men foreslo "maaske ildhus". På grunn av funnene som ble gjort, antok han at rommet måtte ha vært nyttet som smie i senere tid. Foruten diverse løsfunn ble det registrert "en simpel grue ved midten af østre væg" og "en simpel muret rund brønd" i det n/v hjørnet (1890, s. 8).¹³¹ Hill satte rommet i forbindelse med gjestehus etter først å ha antydnet "winter-parlour" (1910, s. 22). Fischer hevdet derimot at rommet i hvert fall måtte ha vært planlagt som legbrødrenes refektorium, slik vanlig praksis skulle tilsi. Han mente derfor at rommet utgjorde gjenværende del av vestfløyen (1974, s. 34f.).¹³² Fischer kommenterte ikke murenes tykkelse i det s/v rommet.

Før vi går videre inn på Fischers argumentasjon, skal vi se litt nærmere på hvordan vestfløyen i et cistercienserkloster var utformet. Vestfløyen i Fountains er i dag en av de best bevarte, i hvert fall blant de engelske cistercienserklostrene, se fig. 220 og 159. Fig. 55 viser hvordan vestfløyen i Kirkstall har sett ut. På planene av Fountains (fig. 20) og Kirkstall (fig. 21) kan vi se fløyens vanlige inndeling. Vestfløyen hadde to etasjer. I første etasjen var cellarium mot nord og legbrødrenes refektorium mot sør, atskilt av en passasje som utgjorde hovedinngangen inn til korsgangen. I annen etasjen var legbrødrenes dormitorium med privétutbygget i det s/v hjørnet. Legbrødrenes natt-trapp gikk ned i nærheten av kirkens sørmur. Trappens plassering var avhengig av om korsgangen gikk inntil vestfløyen eller var atskilt av en gang (jfr. fig. 20, 21 og fig. 1). Legbrødrenes dagtrapp ser ikke ut til å ha hatt noen fast plass. I Fountains gikk den f.eks. opp langs vestmurens ytterliv.

Når derfor Nicolaysen antok at klosteret i Lyse "... ingen beboelsesrum hadde vestenfor korsgangen...", hevdet Fischer dette ikke var holdbart. I tillegg til legbrødrenes refekto-

rium mente han å ha ytterligere bevis for at teorien om vestfløyen var noe mer enn "teoretiske spekulasjoner". Han påpekte at korsgangens vestmur hadde tilsvarende tykkelse som kirkens langmurer og murene i østfløyen. En slik tykkelse hevdet han, hadde ikke vært nødvendig dersom muren "... bare skulle ha rammet inn den åpne klosterhagen eller vært østvegg i en trebygning". Dessuten viste han til at vestmurens døråpning hadde samme plass som hovedinngangen til korsgangen i andre cistercienserklostre. Et annet av Fischers argument var kirkens vestre sørportal. Som vi har påvist i forbindelse med kirken, står det to sidestilte portaler i vestre del av kirkens sørmur (jfr. fig. 11). Av disse er den østre portalen nå gjenmurt. Begge portalene står vest for korsgangens vestmur og begge har ført inn til legbrødrenes kor. Den vestre sørportalen (med anslag mot ytterlivet) må ha vært inngangen legbrødrene skulle benytte om dagen. Portalen like østenfor (med anslag mot indre murliv) må kunne sees i sammenheng med legbrødrenes natt-trapp (jfr. fig. 20 av Fountains). Kirken har dessuten en vestportal.

Den gjenmurte sørportalen er ikke nevnt av Nicolaysen eller angitt på Meyers plan. Det ser heller ikke ut som om Fischer har vært oppmerksom på den. Han omtalte bare den vestre sørportalen, som han antok måtte ha fylt en funksjon, fordi det ikke var nevnt at den hadde vært gjenmurt. Dersom kirkens s/v hjørne hadde ligget fritt, hevdet han, kunne vestportalen ha dekket det nødvendige behov. Fischer konkluderte med at den vestre sørportalen i hvert fall måtte ha vært planlagt som legbrødrenes inngang til legbrødrekoret (1974, s. 34f.)¹³³ Curmann hadde tidligere definert denne sørportalen som legbrødrenes inngang og mente de "... härintill torde haft sin bostadslänger, ehuru den er forsvunnen" (1912, s. 186).

Det har altså tydeligvis vært planlagt en vestfløy i Lyse. Sammenholder vi de forskjellige argumentene, er det også vanskelig å se bort fra at vestfløyen kan ha vært oppført.¹³⁴ Når det gjelder de to vestre sørportalene i kirken, hadde de sannsynligvis begge vært forsvarlig gjenmurte dersom de aldri hadde hatt noen funksjon. Selv om den østre av de to portalene har vært gjenmurt tidligere, slik den også står i dag, har dette arbeidet neppe vært gjort i middelalderen, skal en

dømme etter muremåten.¹³⁵ At den vestre sørportalen ikke har vært gjenmurt, betyr ikke nødvendigvis at vestfløyen også har vært bygget. Som nevnt, mente Fischer at dersom kirkens s/v hjørne hadde ligget fritt, ville kirkens vestportal ha vært tilstrekkelig. Imidlertid kan vi ikke se bort fra at vestportalens og sørportalens ulike funksjoner (vestportalen bl.a. for prosesjoner, den vestre sørportalen for legbrødrene, jfr. s. 47), kan ha vært opprettholdt selv om legbrødrenes bolig ikke lå inntil kirkens sørmur. Men når heller ikke portalen inn fra legbrødrenes natt-trapp ser ut til å ha vært gjenmurt i middelalderen, er det vanskelig å forstå at ikke vestfløyen også har eksistert.

Tykkelsen på korsgangens vestmur synes å peke i samme retning, slik også Fischer antydte. Om vestfløyen bare hadde vært planlagt og fundamentene utlagt, er det kanskje tvilssomt om cistercienserne ville reise en så pass tykk mur med mindre den skulle fylle en funksjon. Murverket gir få holdepunkt. Muren (st. h. ca. 1,6 m) er oppført av bruddstein med enkelte kleberkvadre i murlivet inn mot korsgangen. Kvadrene (l. ca. 25 - ca. 107 cm) er usystematisk plassert og murlivet kan se ut til å ha vært utbedret på et eller annet tidspunkt (se fig. 221-222).¹³⁶ Mot vest har muren stort sett samme karakter som deler av sørfløyen og det s/v rommet, store bruddstein og ujevn skiftegang (fig. 223). Unntak er første skiftet som har tilnærmet horisontal skiftegang og forholdsvis liten bygghøyde (ca. 20 - 30 cm). Så langt en kan tolke murverket, ser det derfor ikke ut som om muren har vært oppført på et tidlig tidspunkt som avgrensning for korsgangen, hvorefter de videre planene for vestfløyen er blitt oppgitt. Muren står ikke i forbandt med kirken. Det er usikkert om det kan ha vært forbandt mot sør, da muren her er gjenoppført fra fundamentnivå.

Totalt sett virker det derfor ikke urimelig å anta at Lyse har hatt en to-etasjes vestfløy.¹³⁷ Det s/v rommet i klosterfirkanten kan dermed representere gjenværende del av fløyen og opprinnelig ha fungert som legbrødrenes refektorium.¹³⁸ Denne benevnelsen vil også bli brukt i avhandlingen. Dimensjonene i rommet (jfr. s.141f.) skulle være tilstrekkelige for å kunne bære en annen etasje og murkarakteren avviker heller

ikke særlig fra korsgangens vestmur. At østmuren i legbrødrenes refektorium er trukket lengre østover enn tilsynelatende planlagt, har neppe noen betydning i denne sammenheng. Den delen av vestfløyens østmur som vendte mot korsgangen, har vært bundet av korsgangens utforming. Skillemuren mellom legbrødrenes refektorium og kjøkkenet har derimot kunnet forskyves uten at dette behøvde skape større problemer. Videre har hovedinngangen til korsgangen tilsvarende plass som i andre cistercienserklostre, og det ser heller ikke ut til å ha vært uvanlig at legbrødrenes refektorium hadde en døråpning i nordmuren slik markeringen i Lyse viser. Kirkens to vestre sørportaler, som har ført inn til legbrødrenes kor, har hatt samme plassering som i morklosteret. Murverket rundt kirkens s/v hjørne er imidlertid forbundet med så mye usikkerhet (jfr. s. 39ff.), at det er umulig å si om her kan ha stått en mur inntil. Som tidligere nevnt, skulle Lindstrøms observasjoner tyde på at ytterlivet i fløyens vestmur kan ha hatt tilnærmet samme flukt som kirkens vestmur. Da det ikke er forbandt mellom kirkens sørmur og vestfløyens østmur, er det dessuten lite trolig at fløyens vestmur ville stått i forbandt med kirken. En slik antatt vestfløy i Lyse må antakelig, som i andre anlegg, ha vært dekket av et n/s-gående sadeltak.

7. Korsgangen

I den overbygde korsgangen fant viktige deler av det liturgiske ritualet sted. Her oppholdt også munkene seg når de ikke var beskjeftiget med andre gjøremål.

Korsgangen i Lyse ble utgravd i 1822. Fra utgravingen vet man bare at det ble funnet "en portik eller peristyl (dvs. korsgang), hvori fandtes kapitæler, sokler og arkitraver" (Nicolaysen 1890, s. 5). Korsgangen er skjematisk angitt på Christies plan (fig. 3) fra 1824, men er ikke markert på Schiertz' plan (fig. 6) fra 1842. I 1888-89 rensset Nicolaysen opp korsgangen og den indre åpne klosterfirkanten. Han registrerte da to innganger til klostergården (se fig. 11, nr. 33 og nr. 34). Nicolaysen anførte også at muren som skiller korsgangen og klostergården "paa mange steder" hadde "sin fulde høide (ca. 32 cm)" (ibid., s. 6). Det er derfor mulig at det ble funnet spor etter arkaderekkens postament i det n/ø hjørnet slik Meyers plan angir.¹³⁹

I forbindelse med arbeidene i 1920-årene ble 7 arkadebuer gjenoppsatt i klostergårdens n/v hjørne (se fig. 225).¹⁴⁰ Den gjenreiste buerekken er til dels murt i småsteins-teknikk, dels er det nyttet gammelt materiale og dels er det anvendt kopier (FNFB årbok 1929, s. 184 og 197; 1931, s. 191).

Korsgangen er tilnærmet kvadratisk, ca. 13,4 x ca. 13,2 m, med størst lengde i ø/v-retning (se fig. 11). Ut fra gjenværende bygningsstein ser det ut som arkaderekkene har fulgt det vanlige mønsteret med rundbuede åpninger båret av dobbeltstilte søyler. Hjørnene har antakelig vært kompakte slik den gjenreiste delen viser. I dag er den lave muren som har båret arkaderekkene sannsynligvis for det meste gjenoppført (jfr. fig. 226). Antall innganger til klostergården er usikre. Nicolaysen registrerte som nevnt to, men det er mulig at inngangen i det s/v hjørnet (se fig. 11, nr. 34) ikke er opprinnelig.¹⁴¹ Denne inngangen er ikke tatt med på Christies plan. Derimot har Christie markert en inngang fra vestre korsgang. Som Nicolaysen antok, har korsgangen sannsynligvis hatt pulttak slik også gjenværende

rester i flere engelske klostre viser, bl.a. i Fountains og i Kirkstall. Søylenes er kanskje heller ikke tilstrekkelig dimensjonert for å bære hvelv. Gulvet skal ha vært belagt med teglfliser (Nicolaysen 1890, s. 7). Ut fra gjenværende bygningsstein har arkadebuene vært dekorert med varianter av chevroner og av ulike vulstprofiler. Når vi nå skal se nærmere på korsgangens utforming, er derfor ett av spørsmålene vi må stille om buer med chevronornament og buer med vulstprofiler kan ha tilhørt atskilte deler av korsgangen.

Foruten steinene som er nyttet i den gjenoppførte delen, inneholder steinsamlingen flere bygningsstein som må ha tilhørt korsgangens arkaderekker. I steinsamlingen er det registrert 9 anfangstein (BRM 63/181, 184-186, 195-196, 210, 216/373, 217/374),¹⁴² 14 buete innfatningsstein, samt 2 større og 11 mindre fragment av buete innfatningsstein (henholdsvis BRM 63/182-183, 187-189, 191-192, 199-201, 204-205, 207-208; BRM 63/203 og 206, samt BRM 63/190, 193-194, 197-198, 202, 209, 211-214), 2 dobbeltkapitél og 7 fragment av dobbeltkapitél (henholdsvis BRM 63/220-221 og BRM 63/222-228), 1 hjørnestein (BRM 63/215) og 7 søylefragment (BRM 63/232-238). 2 fragment av dekkplater (BRM 63/230-231) kan også ha tilhørt kapitél fra korsgangen. I tillegg er 1 dobbeltkapitél og 2 fragment av dobbeltkapitél nå i Historisk Museum, Bergen (MA 276/B 4596). Disse kapitélene viser samme utforming som kapitélene i steinsamlingen og i de gjenreiste buene. På fig. 13 med unntak av nr. 17-19 og på fig. 14 nr. 3-5 har Meyer gitt eksempler på de forskjellige gjenværende bygningsleddene.¹⁴³ Hjørnesteinen (fig. 227-228) er imidlertid ikke tatt med.

Som det fremgår har buene hatt en rikt dekorert side og en side med enkel avfasing. Det ser ut som ornamentikken har bestått av tre forskjellige vulstprofiler (fig. 13, nr. 2/6, 15/8 og 20/7) og fire ulike chevrontyper (fig. 13, nr. 12/14, 16/4, 21/5 og 13).¹⁴⁴ (Se òg henholdsvis fig. 229-235.)

I tillegg viser chevrontypene til dels innbyrdes varianter slik f.eks. fig. 13, nr. 3 og 4 indikerer (jfr. s. 169).

Kapitélene er hugget i ett med dekkplaten, men er innbyrdes

atskilte. Dvs. at det bare er dekkplaten som binder dem sammen. De er også hugget i ett med halsringen. Kapitélene er enten utformet med "waterleaf", kun en versjon (fig. 13, nr. 8) (se òg fig. 234) eller viser varianter av foldekapitél (fig. 13, nr. 9, 22-23) (se òg f.eks. fig. 229). Alle foldekapitélene er av typen "wedge-scallop" (jfr. s. 164). Variasjonene består i at enkelte kapitél har koniske "riller" ulikt plassert på foldenes overflate, slik Meyers oppriss fig. 13, nr. 9 og 22 viser. Dekkplaten er ulikt utformet på de to kapitéltypene (jfr. fig. 13, nr. 9, 22, 23 og nr. 8) og viser også mindre varianter innen foldekapitélene. Videre er halsringen formet som en vulst på waterleaf-kapitélene, mens den har avfasing på foldekapitélene. Søyleskaftene (diameter ca. 12 cm) ser ut til å ha vært vekselvis runde og åttekantete. Ut fra gjenværende materiale har waterleaf-kapitélene tilhørt de runde søyleskaftene, mens foldekapitélene har stått på åttekantete søyleskaft. Basene som har attisk profil, er hugget på samme måte som kapitélene. Dvs. at det bare er plinten som binder dem sammen. Både halsring og base følger søyleskaftets form og er vekselvis runde og åttekantete.

Profilenes plassering på den gjenværende hjørnesteinen viser at buenes dekorative sider sannsynligvis har vendt inn mot korsgangen og ikke inn mot klostergården, slik den gjenoppsatte arkaderekken viser. Som antydnet på skissen som følger fig. 227-228 har nemlig hjørnesteinen profilering akkurat på de partiene som ville ha vendt inn mot korsgangen. Så godt som detaljene er bevart bl.a. på de to anfangssteinene med bladornamentikk (fig. 234 og 236), er det også vanskelig å tro at disse kan ha stått uskjermet helt frem til klosteret ble nedbrudt. Under gjenoppsettingen har en trolig fulgt Nicolaysens oppfatning om at buene var "... paa undersiden glatte og ligeledes væggene mod korsgangen, medens forsiden mod klostergaarden som anført viste en stor rigdom og afvexling baade i buernes detaljer ... og i formen af søilernes kapitæler og fodstykker..." (1890, s. 7). Nicolaysen bygget imidlertid på "de forefundne spor" (1887, s. 143). Ingenting er nevnt om intakte buer. Schiertz' tegning fra 1844 (fig. 7) som

omfatter denne delen av korsgangen, viser ingen arkaderekke. Korsgangen er som tidligere nevnt, heller ikke markert på Schiertz' plan (fig. 6).

Også på Hovedøya har arkadebuene hatt den "mest pregnante profilering" inn mot korsgangen (Elster 1979, kap. 4, s. 26). Som i Lyse har buene hatt en rikt profilert side, men her bare med ulike vulstprofiler, og en side med enkel avfasing. For øvrig er korsgangsmaterialet på Hovedøya stort sett forskjellig fra Lyse. De gjenreiste buene i korsgangen i Rievaulx, cistercienserkloster i Yorkshire (fig. 239-240) har likeledes vulstprofil på den ene siden og enkel avfasing på den andre. I Rievaulx ser det imidlertid ut som den rike profileringen også opprinnelig har vendt inn mot klostergården slik rekonstruksjonen viser. Korsgangen i Fountains er borte i likhet med korsgangen i Kirkstall. Det samme gjelder for øvrig for de fleste engelske klosteranleggene.¹⁴⁵ Om den første korsgangen i Fountains vet vi ingenting. Det som måtte ha stått igjen eller blitt bygget etter brannen i 1147, ble erstattet av en ny korsgang rundt 1220-47 (Hope 1898-1899, s. 340). Den senere korsgangen skal ha hatt åpne arkader båret av dobbeltsøyler med marmorkapitél "carved with conventional foliage" (Gilyard-Beer 1975, s. 41). De tre gjenoppførte rundbuene i kirkens narthex (fig. 74) ser imidlertid ut til å ha enkelte detaljer som kan minne om korsgangen i Lyse. Søylene er forvitret, men buene synes å være båret av runde og manglekantete dobbeltsøyler. Buene har imidlertid vulstprofiler på begge sider. Som i Lyse går ikke basene over i hverandre - et for så vidt vanlig trekk, mens kapitélene er bundet sammen i øvre del. Tre av kapitélene har folder hvorav ett kapitél er av typen wedge-scallop. Basene er svært forvitret, så baseprofilene er det vanskelig å si noe om.

Av "the existing fragments" fra korsgangen i Kirkstall har Bilson rekonstruert en arkadebue (Bilson 1907, s. 132). (Se fig. 237 og 238.) Det er altså uvisst om de enkelte leddene også opprinnelig har tilhørt en og samme bue og hvilken bueside som har vendt inn mot korsgangen. Rekonstruk-

sjonen viser en rundbuet åpning med vulstprofiler - en rikt profilert side og en side med enkel vulst. Buen er båret av runde dobbeltsøyler med waterholding baser og rikt utformede waterleaf kapitél. Også et kapitél med volutter, såkalte "crockets" er angitt. Basene går svakt over i hverandre og kapitélene ser ut til å være bundet sammen i øvre del. Korsgangene som gjenstår i de franske cistercienserklostrene, synes enten å være uten dekor eller ha buer med vulstprofiler på begge sider. Den mest profilerte delen kan likevel vende inn mot korsgangen slik som f.eks. i Fountenay. Eksempler hvor korsgangsbuene har både chevroner og vulstprofiler finner vi bl.a. i katedralen St. Saveur i Aix-en-Provence og i det cisterciensiske nonneklosteret St. Maria Majeur nær Arles. Begge steder har to av arkaderekkenes chevronornament og de to andre vulstprofiler.¹⁴⁶ Arkaderekkenes med chevroner har bare dekor inn mot korsgangen, mens de to andre arkaderekkenes har vulstprofiler på begge sider.

Korsgangsmaterialet i Lyse viser som nevnt fire ulike chevrontyper og tre varianter med vulstprofil. På hver av anfangsteinene (16 stk. inkludert anfangsteinene i de gjenoppsatte buene) finner vi enten samme chevrontype eller samme vulstprofil på de partiene som vender inn mot bueåpningene. De to buene som har gått ut fra hver av disse anfangsteinene har altså hatt samme dekor. (Den gjenoppsatte buerekken (se fig. 225) er følgelig noe misvisende.) Hjørnesteinen viser to typer av chevron. Det virker derfor ikke usannsynlig at korsgangen i Lyse kan ha hatt to arkaderekker med chevroner og to arkaderekker med vulstprofiler som i de ovenfornevnte franske eksemplene. Om en slik antatt inndeling kan tyde på et stilskifte, og i så fall om dette skyldes en lengre byggeperiode, vil bli tatt opp i kap. V.

8. Oppsummering av 3.-7.

Ved å ha sammenliknet materialet i Lyse med andre cistercienserklostre, har vi altså fått et inntrykk av hvordan bygningene rundt klostergården i grove trekk kan ha sett ut, og hvilken funksjon de forskjellige rommene sannsynligvis har hatt. Analysen har også påvist endringer av tidligere planer og spor av forskjellige byggefaser.

En oppsummering av hovedpunktene så lang viser at kirken må ha hatt den vanlige inndelingen i munkekor, sykekor og legbrødrekor, trolig i samme gulvnivå, og med presbyteriet i øst et par trinn høyere opp. Portalene og de forskjellige åpningene har fått en funksjonell plassering, og har ført inn til de respektive korene. Hvor skillet mellom korene har gått, er noe usikkert. Trolig har munkekoret vært avsluttet like øst for sørportalen ut mot korsgangen. Skranken mellom sykekoret og legbrødrekoret kan ha stått noe vest for alterfundamentet ved nordmuren. Videre har antakelig vestre del av søndre kapell fungert som sakristi. Vindusrestene i søndre kapell er sannsynligvis opprinnelige, mens presbyteriet og nordre kapell trolig fikk innsatt større koplet vindu på et senere tidspunkt. Også kirkens vestmur kan senere ha fått et større vindu. Vi kan heller ikke se bort fra at det har vært sprossegrendverk i hvert fall ett av disse stedene. Vestmuren har antakelig vært utformet slik Schiertz' plan (fig. 6) viser, med hjørnelisener og med portalpartiet noe ut fra bygningskroppen. Vestmuren må derfor ha vært smalere enn i dag, og smalere enn angitt på Meyers plan (fig. 11). Sannsynligvis har kirken hatt åpen takstol, men det er ikke utelukket at særlig østre del av kapellene kan ha hatt hvelv.

Østfløyen må ha vært oppført i to etasjer og har antakelig vært dekket av et n/s-gående sadeltak. I rommet lengst mot nord har sannsynligvis munkenes natt-trapp gått ned. I første etasjen følger så kapittelsalen, parlatoriet, østpassasjen og trolig munkenes dagrom. Dagrommet kan også ha fungert som klosterets kalefaktorium, og den registrerte steinsetningen for ildsted kan derfor være fra klostertiden,

muligens innsatt etter at rommet var oppført. I annen etasje må munkenes dormitorium ha ligget, kanskje også abbedens rom. Privetutbyggets plassering er usikker, men det har trolig gått ut i nærheten av fløyens s/ø hjørne (jfr. plasseringen av dagrommets vinduer og de utvendige lisenene).

Både kapittelsalen og dagrommet har antakelig hatt ribbekrysshvelv atskilt av gurtbueribber. Hvelvene i dagrommet ser også ut til å ha hatt skjoldbueribber. I begge rommene må hvelvene ha vært båret av pilarer og konsoller. Det er også mulig at østpassasjen har hatt tønnehvelv. Videre har sannsynligvis de to portalene i kapittelsalen sammen med parlatoriets portal utgjort en enhet bundet sammen av portalenes dekkbuer. Utformingen av kapittelsalen kan tyde på forskjellige byggefaser, og dagrommets ulike gulvnivå kan vitne om at det har vært foretatt endringer også i dette rommet.

Når det gjelder sørfløyen er resultatet kanskje heftet med flere usikkerhetsmoment enn ellers i anlegget. Det virker likevel høyst sannsynlig at munkenes dagtrapp har gått opp i korsgangens s/ø hjørne, i trapperommet. Trappen Nicolaysen registrerte må derfor ha vært den opprinnelige dagtrappen eller en senere avløser. Rommet under trappen har trolig fungert som klosterets fengsel (carcer). Synlige fundament, forskjellige fundament høyder og til dels også murverket antyder at trapperommet tidligere kan ha hatt en annen utforming og funksjon.

Videre synes det å være liten tvil om at det store rommet i sørfløyen har vært munkenes refektorium. Det virker også klart at det forut for det nåværende refektoriet må ha vært planlagt et eldre n/s-gående refektorium, som trolig ikke ble oppført. Det ø/v-gående fundamentet i det nåværende refektoriet kan muligens tolkes som nordmursfundament i et slikt planlagt refektorium. Ut fra dette kan derfor rommet ut mot korsgangen f.eks. ha vært påtenkt som kalefaktorium. Endrede planer kan så ha ført til at kalefaktoriet ble inkorporert i dagrommet. Teorien om en tre-trinns utvikling

av refektoriet (med et ø/v-orientert refektorium som første trinn) har vi latt stå som en hypotese.

I det nåværende refektoriet kan det korte murstykket nær rommets n/v hjørne muligens settes i forbindelse med refektoriets prekestol. Det gjenmurte partiet i østre del av nordmuren har sannsynligvis dannet en nisje i innerlivet og gitt plass for korsgangens lavatorium i ytterlivet. Åpningen i østmuren er neppe opprinnelig. De to nisjene i sørmuren har trolig hatt vinduer høyere opp i murlivet. Spørsmålet om refektoriet har hatt hvelv eller en arkaderekke hvor den dekorative sluttsteinen (fig. 154-155) kan ha stått, må stå åpent på grunn av få og usikre holdepunkt. Det er også usikkert om sørfløyen har hatt et felles ø/v-gående sadeltak, da takhøydene kan ha vært forskjellige.

Vestfløyen har antakelig ikke bare vært planlagt, men også oppført. Kirkens to vestre sørportaler, tykkelsen på korsgangens vestmur og på murene i det s/v rommet og kanskje også murverket synes å peke i den retning. Fløyen må ha hatt to etasjer og ser ut til å ha fluktet med sørfløyens sørmur og tilnærmelesvis med kirkens vestmur. Det s/v rommet har sannsynligvis fungert som legbrødrenes refektorium, og det avdekkete fundamentet i rommet viser antakelig østmurens planlagte flukt. Portalåpningen inn til korsgangen (se fig. 11) har sannsynligvis hatt tilknytning til en ø/v-gående passasje i vestfløyen. Det virker også rimelig å tro at det fra passasjen har ført en døråpning inn til legbrødrenes refektorium, slik det er avmerket på fig. 11. På grunn av vestfløyens antatte form er det naturlig å tro at fløyen har vært dekket av et n/s-gående sadeltak.

Korsgangen har sannsynligvis hatt pulttak båret av arkaderekker med dobbeltstilte søyler bundet sammen av rundbuer. Søylene og de antakelig kompakte hjørnene har stått på en lav brystningsmur. Buenes dekorative side, den andre siden har bare avfasing, har trolig vendt inn mot korsgangen, ikke ut mot klostergården slik den rekonstruerte del av buegangen viser. Korsgangen kan ha hatt to arkaderekker med chevroner og to arkaderekker med vulstprofiler.

KAP. IV. STEINHUGGERMERKER

Nicolaysen fant bokstaven F innhugget i to kleberstein og antok bokstavene var identiske med steinhuggermerker (se fig. 241) (1890, s. 11). En av steinene er gjenfunnet i steinsamlingen (BRM 63/365). Under arbeidet med avhandlingen ble det dessuten registrert steinhuggermerker på 10 forskjellige bygningsstein (fig. 241, nr. 1-10). 3 av steinene (innfatningsstein) oppbevares i steinsamlingen - de andre 7 steinene (kvadre) står forskjellige steder i murene. Det ble ikke foretatt en systematisk undersøkelse for å påvise steinhuggermerker. En slik gjennomgang vil også være vanskelig, bl.a. på grunn av moderne grafitti som til dels har ødelagt steinenes overflate. Dessuten ble flere av de gjenværende kvadrene gjenoppmurt i 1920-årene med den glatte vissflaten inn i murlivet (jfr. s. 34).

Steinhuggermerkene i Lyse gjenfinnes ikke blant de få registrerte steinhuggermerkene i Bergen. Det begrensede materialet vi har å holde oss til, utelukker likevel ikke at det kan ha vært en forbindelse mellom en bygghytte i Bergen og arbeidene i Lyse. Som tidligere nevnt (s. 11), var det ikke tillatt for legbrødrene å ta arbeid utenfor ordenens byggplasser. Dette forbudet skal også ha innbefattet munkene (Aubert 1947, b.2, s. 216). Å trekke inn arbeidskraft utenfra var imidlertid ikke uvanlig i et cistercienser-kloster. De omfattende byggearbeidene i de forskjellige anleggene krevde naturlig nok ekstra hjelp hentet utenfor klostermurene. Dette behovet er da også nevnt allerede i Carta Caritatis. Senere statutter fra 1130- og 1150-årene inneholder visse direktiver for slik arbeidskraft (Ferguson 1984, s. 166f.). Fountains benyttet svært tidlig (rundt 1134) leiet hjelp (ibid., s. 166). Påviste steinhuggermerker i flere klostre viser også til byggekyndig hjelp utenfra (jfr. s. 157).

Steinhuggermerkene plassering

Steinhuggermerkene er gjengitt på fig. 241 slik de er plassert på de respektive bygningssteinene. Da det bare er to steiner (nr. 1 og 2) som fortsatt har sin opprinnelige plassering, må de øvrige steinenes bygg- og liggsider bli vilkårlige.

- Nr. 1 på kvader i kapittelsalens nordpilaster - første skift mot øst. Kvaderens plassering må være opprinnelig.
- " 2 på kvader i østpassasjens døråpning (mellom parlatoriet og dagrommet) i nordvangens første skift inn mot døråpningen. Kvaderens plassering må være opprinnelig.
- " 3 på kvader i vestfløyens østmur, annet skift, i murlivet inn mot korsgangen. Kvaderen kan her være sekundært anvendt (jfr. s. 145).
- " 4 i steinsamlingen, på en enkel buet innfatningsstein (BRM 63/330).
- " 5 i steinsamlingen, på en enkel buet innfatningsstein (BRM 63/310).
- " 6 i steinsamlingen, på en enkel rett innfatningsstein (BRM 63/296).
- " 7 på kvader - sekundært oppsatt i ytre murliv av kirkens nordmur.
- " 8 " " "
- " 9 " " "
- " 10 " " "

Det er vanskelig å avgjøre om nr. 10 er steinhuggermerke eller "plassmerke" (for å angi steinens plassering i forhold til tilstøtende stein). Steinen er sterkt avslått. Den vertikale linjen er mindre enn 4 cm fra ene støtsiden og kan ha gått tvers over steinen fra ligg- til byggsiden. Begge "korsarmene" går helt frem til samme støttside. Nicolaysen mente at korsmerket (nr. 12) han hadde funnet på enkelte stein, måtte være plassmerke i likhet med merket < (ibid.). Korsmerket finnes fortsatt på de fleste av ribbesteinene til dels på begge støttsidene. På enkelte ribbestein, særlig de profilerte, er korset oftest hugget dypere og bredere enn hva nr. 12 viser. Det andre merket Nicolaysen oppgav er imidlertid ikke gjenfunnet. Derimot kan nr. 13 trolig oppfattes som plassmerke. Merket finnes på ene støtsiden av en profilert buet innfatningsstein (BRM 63/343).

De fleste steinhuggermerkene er hugget vel 1 mm inn i steinens overflate. Som det fremgår av fig. 241, er enkelte nå dels avslitte. Nr. 3 går imidlertid noe lengre inn, mens nr. 11 både er bredere og enda dypere hugget. Om en slik forskjell i huggeteknikken representerer noen tidsforskjell, er usikkert. Det er imidlertid blitt hevdet at "... broadly speaking, the earlier the work the deeper the mark is cut" (Salzmann 1967, s. 127). Det synes i det hele å være delte meninger om hva steinhuggermerkene kan si oss. Likevel ser det ut som om man er enig i at det dreier seg om kontrollmerker i forbindelse med betaling til den enkelte steinhugger (KLNMB, b.17, sp.159). Hvorfor noen stein er merket og andre ikke, blir av enkelte forskere forklart med at merkete stein er utført i forbindelse med akkordarbeid, mens de umerkete steinene er hugget av steinhuggere på daglønn (ibid.). Andre synes imidlertid å hevde at steinhuggeren bare satte merke på en av de flere bearbejdede steinene tilvirket i en viss periode (ibid., sp. 161).

Dersom merkene har noe med betaling å gjøre, kan vi gå ut fra at de merkete steinene ikke er tilvirket av folk innen klosteret. Det eneste som kan utleses av steinhuggermerkene i Lyse, ser derfor ut til å være at også steinhuggere utenfra har vært engasjert i byggevirksomheten. Ut fra plasseringen av steinene merket med nr. 1 og 2 - som har sin opprinnelige plass - har bruk av denne type leiet hjelp trolig også vært i en byggeperiode med mer bruk av kleber enn det kirken synes å vise. Et trekk Lyse har felles med flere andre middelalderbygg er at steinhuggermerkene bare finnes på enkle utformete steiner. De mer dekorative arbeidene er derimot ikke merket. Dette er generelt blitt utlagt som at kjente og mer dyktige steinhuggere tok seg av de vanskeligste oppgavene (Salzmann 1967, s. 127). Unntak har det likevel vært. I domkirken i Trondheim er det i hvert fall registrert steinhuggermerker også på enkelte rikt utformete kapitél.

KAP. V. DATERING

Det er to spørsmål som vi hittil bare delvis har vært inne på. Nemlig hvem bygget klosteret og hvor den bygningsmessige påvirkningen kan ha kommet fra? Som nevnt i kap. 1, kunne byggetradisjoner og andre forhold i de enkelte land avgjøre om cistercienserklostrenes utforming og detaljpreg ble påvirket av det hjemlige miljø eller om det nærmest dreide seg om import utenfra. Det ble også antydnet at morklosterets rolle kunne ha stått sentralt, særlig i tiden som fulgte etableringen av et nytt kloster. Når vi nå skal gå inn på datering og se om vi kan påvise en relativ bygningskronologi, blir det viktig å forsøke å avklare hvordan forholdet har vært i Lyse. De faktiske opplysningene vi ellers har å forholde oss til, er svært få (jfr. kap. II, punkt 1.) og kan raskt oppsummeres.

Vi vet at klosteret ble grunnlagt i 1146 ut fra Fountains Abbey og at det ble nedlagt en gang mellom 1537-41. Årstallet for nedleggelsen er imidlertid uten betydning i denne forbindelse. Det er også påvist at Lyse var underlagt Alvastra mellom 1213-1214. Videre har vi god grunn til å tro at Lyse har hatt en nær kontakt med England og morklosteret på 11- og 1200-tallet. Ellers er det skriftlige kildematerialet spinkelt og gir ingen opplysninger om bygningene. Vi vet heller ikke noe konkret om klosterets økonomiske forutsetninger for byggeaktivitet i denne perioden. Testamentariske gaver eller begivenheter som kunne knyttes til oppførelsen av deler av Lyse, er ikke kjent.¹⁴⁷ Grunnleggelsen av Tautra i 1207 viser imidlertid at klosteret på den tid var i stand til å avstå 13 munk og antakelig noen legbrødre, forutsatt at den vanlige fremgangsmåten ble fulgt (jfr. kap. II, punkt 1.).

For å komme frem til en datering er vi altså henvist til andre kilder. Utgangspunktet må derfor bli det bygnings-

arkeologiske materialet og en stilistisk analyse av bygningsfaste detaljer og av de arkitektoniske funnene. Nicolaysen og Hill som har tatt opp dateringsspørsmålet i Lyse, har stort sett gått ut fra stilistiske kriterier.

1. Det bygningsarkeologiske materialet

Gjennom den bygningsarkeologiske undersøkelsen har vi bl.a. påvist endringer av planer og antakelig spor av forskjellige byggeetapper. Når det gjelder selve dateringen gir undersøkelsen likevel få holdepunkt. Ser vi først på murverket, kan vi trolig bare gi en grov datering av bruddsteinsmurene. Det vil si skille mellom såkalt romansk og gotisk murverk. Grensene kan imidlertid være flytende, bl.a. på grunn av materialtilgangen. I romansk murverk binder steinene godt inn i murverket. Skifthøydene er forholdsvis små og steinene er relativt lange i forhold til skifthøydene. Skiftene er gjennomgående og pinningsstein er bare sparsomt brukt. Det gotiske murverket karakteriseres av store, uregelmessige stein, stor skifthøyde, ujevn skiftegang og rikelig bruk av pinningsstein. Det typisk romanske murverket opptrer vesentlig fra 1100-årene og 1200-årenes første halvdel, og det gotiske fra siste halvdel av 1200-tallet (Lidén 1974, s. 37ff.). Så langt vi kan tolke det som er igjen av bruddsteinsmurer i Lyse, finner vi romansk murverk i kirken og i østfløyen, og gotisk murverk i sør- og vestfløyen. Forholdet i sør- og vestfløyen er imidlertid noe uklart. I sørfløyen kan enkelte parti også ha karakter av romansk murverk (jfr. de respektive punkt i kap. III).

Kvadermurverket gir ingen klare holdepunkt for datering. Den finhugne typen vi finner i Lyse, ble introdusert over hele Europa rundt 1100 og var anvendt i Bergen omkring 1140-50 (Lidén 1974, s. 41 og 1981, s. 50). Hvor vi har kunnet påvise forbandt er dette med få unntak beheftet med så pass stor usikkerhet at det får liten betydning i daterings-

sammenheng. Forskjellige tekniske detaljer som ribbesteinenes dimensjoner er heller ikke til noen hjelp (Bilson 1909, s. 267). Hvorvidt vi ut fra størrelsen på kvadrene kan si om det har arbeidet steinhuggere opplært både i engelsk og bergensk håndverks-tradisjon i Lyse, er også usikkert. Engelsk håndverks-tradisjon skulle tilsi bruk av små kvadre, mens en bergensk tradisjon i siste halvdel av 1100-tallet sto for et storsteinet kvadermurverk. Utover på 1200-tallet ser det ut som om forholdet jevner seg mer ut (Lidén 1974, s. 41f.). I Lyse finner vi både små og store stein, men materialet er altfor spinkelt til at vi kan utlede noe bestemt av dette. Hvor konsekvent den enkelte håndverks-tradisjon ble ivaretatt er vel heller ikke helt sikkert. Her kommer kanskje spørsmål om steinkvalitet, funksjon og økonomi inn i bildet.

Det ville ikke være uventet å finne engelsk innflytelse i Lyse. Vanligvis var noen av legbrødrene byggekyndige, og det er belagt fra andre klostre at ikke bare enkelte legbrødre, men også noen av munkene deltok aktivt i byggearbeidene (Fergusson 1984, s. 166). Steinhuggermerkene viser imidlertid at også folk utenfor klosteret har deltatt i byggevirksomheten (jfr. kap. IV). Selv om steinhuggermerkene ikke gjenfinnes i Bergens-materialet, er det likevel mulig at arbeidskraften har vært hentet fra en bygghytte i Bergen. Vi kan derfor ikke se bort fra at håndverkere opplært både i engelsk og bergensk tradisjon har virket i Lyse allerede på 11- og 1200-tallet. Om en nærmere undersøkelse av ulike huggeteknikker av detaljer kan si noe om proveniens som vil være til hjelp ved datering, må stå åpent.

De få oppgitte løsfunnene gir heller ingen støtte i dateringssammenheng (FNFB årbok 1887, s. 146 og 1888, s. 194). Årstallene nevnt i forbindelse med de forskjellige gravene er og for sene til å ha noen betydning (Nicolaysen 1890, s. 9f.). Nicolaysen antydte imidlertid at kirken kunne ha stått ferdig allerede i 1156 da biskop Sigurd døde, og at han som klosterets grunnlegger var blitt grav-

lagt i presbyteriet. Nå bekreftet ikke funnene, skjelettet av en "svær mand" og "nogle stumper af træ", i særlig grad hans antakelse. En brakteat funnet ved graven tilhørte en senere tid. Som støtte for sin teori anførte derfor Nicolaysen at det ellers ikke var nevnt noe om biskopens gravleggelse. Dessuten påpekte han at Kristkirken, som ville ha vært det naturlige sted å gravlegge biskopen, den gang trolig ikke var fullført i og med at kong Sigurd Munn i 1155 ble gravlagt i den lille Kristkirken (ibid., s. 10). På Meyers plan (fig. 11) er det imidlertid avmerket to enkeltgraver i presbyteriet, mens det egentlig skal være en dobbeltgrav.¹⁴⁸ Å forbinde biskopen med en dobbeltgrav, virker lite sannsynlig. Kanskje hadde det også vært mer naturlig med en plass foran høyalteret. Dersom klosterets grunnlegger virkelig ble gravlagt i presbyteriet, er derfor stedet trolig ennå ikke påvist.

Det ser altså ikke ut som vi kan nytte 1156 som et fastlagt årstall for når kirken sto ferdig. Resultatet så langt synes derfor å være at kirken og østfløyen som vanlig ble bygget først og fullført i første halvdel av 1200-tallet. Hvorvidt enkelte deler av sørfløyen kan være fra samme tid, må stå åpent. Som den stilistiske analysen vil vise, ser det ut som skillet mellom romansk og gotisk murverk faller før midten av 1200-tallet i Lyse.

2. Stilistiske holdepunkt for datering

Spørsmålet blir da hvor nær vi kan komme en datering ut fra stilistiske kriterier. Utgangspunktet blir som nevnt selve monumentet og de arkitektoniske funnene. Det er imidlertid bare en del av dette materialet som er av betydning i dateringssammenheng og som vil bli nærmere behandlet. Enkelte av de løse bygningssteinene, noen med profiler og noen få med ornamentikk, blir holdt utenfor dels fordi de er for fragmentariske, dels fordi det er vanskelig å si noe om hvilken del av kloster-

anlegget de kan stamme fra. Steinene det her er snakk om, ville likevel ikke kunne føre til andre resultat enn den del av materialet som vil bli drøftet. En del av de bygningsfaste detaljene vil heller ikke bli tatt med. Flere av disse detaljene som er tilstrekkelig godt bevart, som f.eks. rester av dør-, nisje- og vindusinnfatninger, og også østfløyens sokkelprofiler, er nemlig så enkelt utformet og er så vanlige at de sier lite om hvor stilimpulsene kan ha kommet fra. Det samme gjelder for øvrig for flere av de arkitektoniske løsfunnene.

Nå kan bygningsdetaljenes enkle preg slik vi finner dem i kirken, indikere en tidlig datering. Men vi kan ikke se bort fra at også andre faktorer som økonomi eller cisterciensernes bevisste ønske om enkelhet har vært medbestemmende for utformingen. Rommenes funksjon og den ulike betydningen de var tillagt, er heller ikke uvesentlig i denne sammenheng. Det er f.eks. ikke uvanlig at hvor kirken, eller deler av kirken, og kapittelsalen har tilhørt samme byggefase, har kirken fått et mer konservativt preg enn kapittelsalen (Fergusson 1984, s. 54f.). Som tidligere nevnt er det kapittelsalen, etterfulgt av refektoriet, som er praktrommene i et cistercienserkloster.

Lyseklostermaterialet som vil bli nærmere behandlet, har jeg valgt å ordne etter funksjon. Det består av: baser, kapitél, korsgangens buesteiner, kapittelsalens portalsteiner, kapittelsalens runde midtpilar og ribbesteiner. Det meste er omtalt tidligere, til dels summarisk, i forbindelse med gjennomgåelsen av de enkelte delene av anlegget.

Nå finnes det som nevnt (s. 158) få kronologiske holdepunkt å knytte bygningene til, bortsett fra grunnleggelsesåret 1146 som en "terminus post quem". Det blir derfor nødvendig å lete i allerede daterte monument etter liknende detaljer som dem vi finner i Lyse. Ornamentikken i Lyse med bl.a. det rike innslaget av chevroner og foldekapitél i tillegg til vulstprofilet med pålagt bånd, viser at det kan være

liten tvil om engelsk innflytelse. Engelsk påvirkning finner vi imidlertid også i materialet fra Bergen, Stavanger og Trondheim som det er naturlig å trekke inn. Det østnorske materialet kan vi se bort fra i denne sammenheng, da likhetstrekkene med Lyse er mindre påfallende. Dette innbefatter også Hovedøya. Spørsmålet er om de engelske impulsene har nådd Lyse via det hjemlige miljø eller om de kan ha kommet direkte fra England og eventuelt hvorfra i England.

Vi har allerede vært inne på at sannsynligvis kirkens plan og kanskje også østfløyens portalarrangement, har vært influert av morklosteret (jfr. s. 64 og s. 78). Det er derfor ikke utenkelig at også enkelte ornament og profiler kan føres tilbake til Fountains. Da mye er forsvunnet både i Lyse og i Fountains, og da stilpåvirkningen kan ha kommet fra flere hold, skal vi først se i hvilken grad liknende detaljer som vi finner i Lyse er vanlig utbredt i England.¹⁴⁹

2.1. Lyseklostermaterialet

Baser

Enkelt grunt profil av vanlig romansk type, her nærmest to flattrukte vulster - skilt av et sprang, finner vi på de to basene (fig. 73) som kan ha stått i et antatt narthex i kirken. Korsgangens søylebaser (fig. 13, nr. 27-28) har alle attisk profil - en hulkil mellom to vulster, skilt av små sprang. Dette var det dominerende romanske baseprofil på kontinentet, og vi finner det i England. Størst hjelp for datering er kanskje "waterholding-basen" som dannes ved å underskjære hulkilen i det attiske baseprofilet. Uten-dørs vil da vann bli stående i hulkilen, hvorav navnet. Kapittelsalens to portalåpninger (fig. 15, nr. 4, 6, 8-9) og den runde midtpilaren i rommet (fig. 15, nr. 2) viser til sammen 5 flerleddete varianter av profilet. Ut fra Meyers gjengivelse kan det se ut som korsgangens vestre inn-

gang har hatt en enkel utformet waterholding-base (fig. 13, nr. 19). Basen er i dag sterkt forvitret.

Waterholding-basen opptrer i England rundt 1150 og ble fortsatt brukt hundre år senere. Fra omkring 1240 begynner den stort sett å bli erstattet av baser med dobbelt eller trippelt vulstprofil (Bond 1906, s. 449 og 452). Et annet holdepunkt for datering er utformingen av waterholding-basens nedre vulst. Denne vulsten får vanligvis en flattrykt form opp til ca. 1190, senere er den nesten alltid halvrund (ibid., s. 451). Nå kan det være vanskelig å påvise slike detaljer på avslitte profiler med mindre kontrasten er påtakelig. I Lyse virker ikke profilene entydige. Ut fra Meyers oppmålingstegninger som også kan variere noe på de forskjellige kopiene, ser det imidlertid ut som den nedre vulsten på samtlige profiler i kapittelsalen har et halvrundt tverrsnitt. Om waterholdingbasen i vestfløyens østmur har en halvrund eller flattrykt vulst, er umulig å si ut fra oppmålingstegningen i liten målestokk.

Kapitél

Foldekapitél som vi finner i korsgangen i Lyse (se fig. 13, nr. 9, 22-23, og f.eks. fig. 229), er en av de mest karakteristiske kapitélformene innen det anglo-normanniske stilområdet. Fullt utviklete foldekapitél finner vi i England helst et stykke ut på 1100-tallet, men de kan påvises allerede i anglo-saksiske bygninger (Bond 1906, s. 413). Alle kapitélene fra korsgangen er av typen "wedge-scallop", dvs. at foldene er atskilte av mindre kiler med størst bredde ved halsringen.¹⁵⁰ Flere av kapitélene har koniske "riller" ulikt plassert på foldenes overflate. Partiet mellom foldene og dekkplaten er udekorert. Dekkplatene har et vanlig profil med små innbyrdes forskjeller. Profilet består av et rett bånd og en hulfas over en liten vulst og et bånd, atskilt av små sprang.

Fragment av to mindre foldekapitél (fig. 12, nr. 2-3) og et uregelmessig kapitél som dels har folder og dels ser ut til å være enkelt avfaset (fig. 12, nr. 9), ble også påvist i kirken, "i skibet" under arbeidene i 1880-årene (Nicolaysen 1890, s. 6). Steinene er gjenfunnet i steinsamlingen. De to kapitélfragmentene har enkle folder mens foldene på det uregelmessige kapitélet er av typen wedge-scallop. Den avfasete delen på dette kapitélet er nå sterkt skadet. Da Meyers oppriss heller ikke gir et klart bilde av utformingen, er det her ikke gjort noe forsøk på å henvise det avfasete partiet til noen bestemt kapitéltype. Helt enkle utformete kapitél er ellers vanlige i cistercienser-klostrene (jfr. s. 167). Hvorvidt de tre kapitélelene opprinnelig har stått i kirken eller har tilhørt en annen del av klosteret, er uvisst. Enkle folder som på de to kapitélfragmentene i Lyse er typologisk sett tidligere enn varianten med wedge-scallop (Bilson 1909, s. 251). Wedge-scallop var vanlig i England rundt midten av 1100-tallet (Bond 1906, s. 413).

En variant av waterleaf-kapitél finner vi også i korsgangen (fig. 13, nr. 8 og fig. 234). Kapitélet har kontinental opprinnelse og var vanlig i Nord-Frankrike da det først dukket opp i England (Bilson 1909, s. 257). Waterleaf-kapitél var spesielt mye brukt av cistercienserne, trolig på grunn av det enkle motivet. På kontinentet var denne kapitél-formen populær rundt midten og i siste del av 1100-tallet, mens utbredelsen i England skal ha vært begrenset til tidsrommet ca. 1165 - ca. 1190 (Bond 1906, s. 416f.). Alle waterleaf-kapitélene i Lyse er like og utformingen er enkel. De tykke hjørnebladene følger kapitélkroppen i full bredde til like opp under dekkplaten før de bøyer tilnærmet horisontalt utover og ender i opprullede bladspisser. Utformingen i Lyse får dermed et lett og elegant preg. Partiet mellom bladene og dekkplaten er uten dekor. Bladutspringet, ca. midt på kapitélkroppen, er markert med en avrundt bladflik mellom to punktueringer. Dekkplatens profil dannes av et rett bånd over et cyma recta profil, skilt av små sprang.

Bladmotiv har også de tre mindre kapitélene som vi har antydnet kan ha stått i en forhall i kirken. Dekoren på det ene kapitélet (fig. 14, nr. 6 og fig. 71) består av sammenslyngete plantestengler med tungeformet ornering og ender i små treflikete blad. Det andre kapitélet (fig. 14, nr. 1 og fig. 72) har et mer sammensatt bladverk. Hvert av hjørnene har et bredt opprettstående blad som følger kapitélkroppen. Bladene bøyer svakt utover like under dekkplaten og har en ujevn, avrundet kant. Utenpå de brede bladene står et smalt flerfliket blad. Resten av flaten fylles av en dekorativ utforming dannet av to motstående treflikete blad, og med tre mindre mer skjellformete blad som ytterlig utfylling. Enkelte av bladene er ikke ferdig hugget. Det tredje mindre kapitélet (fig. 14, nr. 2) som Meyer gjengir etter Schiertz, har tykke, brede hjørneblad som følger kapitélkroppen. Bladene har fått markert midtnerve og ender i bladformete volutter, såkalte "croquets". Voluttene ser ut til å være holdt innen kompakte hjørneparti. En symmetrisk sammenstilling av flerflikete blad fyller svikkelen mellom hjørnebladene. Tilsvarende utforming med kompakte hjørner er uvanlig. Formen kan imidlertid skyldes en tegnefeil eller at kapitélet i Lyse ikke er ferdig hugget. Voluttene har en spesiell skravering som kan tyde på at også deres gjengitte utforming er usikker. Dekkplatene på de tre kapitélene har vanlig profilering og er enklere enn dekkplatene til korsgangens folde- og waterleaf-kapitél. Fig. 14, nr. 6 og fig. 14, nr. 1 har et bredt bånd og et sprang over en vulst og et bånd. Fig. 14, nr. 2 har et bredt bånd over det kompakte hjørnet, skilt av små sprang.

Sammenslyngete bånd eller plantestengler som på fig. 14, nr. 6 og fig. 71, er et velkjent motiv. I England finner vi det på rikt dekorerte kapitél fra 1000- og 1100-tallet. Både keltisk og anglo-saksisk bakgrunn er nevnt, som igjen kan ha tidligere forbilder. For en plastisk og ledig variant av motivet fra rundt 1170 er imidlertid fransk påvirkning blitt nevnt (Bond 1906, s. 414 og 416). Plantestenglene på kapitélet i Lyse har også fått en

smidig utforming som peker mot en begynnende gotisk innflytelse. Samme tendens ser vi på de to andre kapitélene. Hjørnebladene på fig. 14, nr. 1 og fig. 72 må kunne oppfattes som halvnaturalistiske og de motstilte bladene har og fått en myk utforming. I England er nettopp halvnaturalistisk bladverk hvorav waterleaf er det mest utbredte, et karakteristisk trekk for overgangen mellom romansk stil og tidlig-gotikk (ibid., s. 416f.). Perioden som av enkelte forskere er kalt "Transitional" er satt til ca. 1145 - ca. 1190 (ibid., s. 43). Hjørnebladene på fig. 14, nr. 2 har en annen karakter, men kan kanskje også defineres som halvnaturalistiske. Bladtypen finner vi i England på 1160-tallet. Forbildene til disse tidlig-gotiske bladformene går imidlertid tilbake til Frankrike, og i England er det antakelig i cistercienserklostrene at de først opptrer. Utfyllende mindre bladverk finnes på enkelte av kapitélene, men akkurat samme utforming som i Lyse har jeg ikke kunnet påvise i det anvendte engelske materialet. Dette kan imidlertid bero på en tilfeldighet.

Skivekapitélet som er gjengitt på fig. 16, nr. 6, er bare kjent gjennom Meyers oppriss.¹⁵¹ Kapitélet utgjør del av en innfatningsstein som ifølge Nicolaysen skal ha tilhørt kapittelsalen (jfr. s. 79). Steinen er ikke gjenfunnet i steinsamlingen. Skivekapitél ("molded capitel") ser ut til å ha vært særlig mye brukt i de engelske cistercienserklostrene hvor tidlige varianter allerede kan påvises rundt midten av 1100-tallet. Ifølge F. Bond er kapitélet trolig en videreføring av den enkle, kalkformete kapitéltypen som antakelig kom til England med cistercienserne. Han antyder også at overgangen til skivekapitél delvis skyldes cisterciensernes behov for å finne et alternativ til det rike romanske kapitélet. Med utformingen av skivekapitélet oppnåes derimot en vekslende lys/skygge-virkning på en enkel måte. Kapitéltypen finnes i et utall varianter, men opptrer først senere utenfor ordenen. Skivekapitél kan f.eks. påvises i Canterbury ca. 1180. I Ripon, nær Fountains, er det imidlertid brukt ut på 1150-tallet. Kapitéltypen

skal være nesten ukjent i Frankrike (ibid., s. 441ff.).

Utformingen av skivekapitélets dekkplate, både profil og tverrsnitt, kan være til hjelp ved datering. Rundt 1180 går dekkplatens øvre kant over fra å være rett- vinklet til å få en avrundet form. Den blir underskåret, gjort lettere og får etter hvert et mer fremstikkende profil. Noe senere, omkring 1190, får dekkplaten vanligvis et rundt tverrsnitt bortsett fra over oktagonale pilarer. Etter hvert blir også en større del av kapitélkroppen dekket av profiler.

Meyers oppriss av skivekapitélet i Lyse viser en enkel utforming hvor "skivene" er holdt innen ett plan og tilsynelatende er dannet av et bredt bånd mellom to vulster, skilt av små sprang. Halsringen ser ut til å være avrundet. Da vi ikke kjenner dekkplatens utforming, har derfor en sammenlikning med andre skivekapitél begrenset verdi.

Korsgangens buestein

Bladornamentene som vi finner på tre av anfangssteinene fra korsgangen, hvorav to med samme motiv, har detaljer som nærmest er identiske med trekk fra de tre mindre kapitélene. Jfr. fig. 14, nr. 3-5 med nr. 1-2 og nr. 6. Den dekorative siden på anfangssteinene har motstående treflikete blad i flatt relieff. Bladene på to av steinene (fig. 14, nr. 3, her eksemplifisert ved fig. 236) ser ut til å ha tilnærmet samme enkle form som bladene på kapitélet med sammenslyngete bladstengler. De kan også minne om voluttene slik de er angitt på fig. 14, nr. 2. På den tredje anfangssteinen (fig. 14, nr. 4-5 og fig. 234) har bladene tilnærmet samme form som deler av bladverket på fig. 14, nr. 1. Bladene danner her avslutningen av et bånd eller

en plantestengel og har fått samme tungeformete ornering som på fig. 14, nr. 6. Også bladene er delvis omgitt av tunger.

Chevronene på korsgangens buesteiner viser fire forskjellige typer. Alle typene er plastisk utformet, dannet av en forholdsvis stor vulst flankert av små sprang eller av flere mindre vulster atskilt av små sprang. Chevroner er kanskje det mest brukte anglo-normanniske ornament og finnes over hele Europa (Borg 1967, s. 122). Det gir en virkningsfull effekt og er velegnet til å understreke arkitektoniske ledd som buer, portalåpninger, ribber o.l. I England var det svært populært på 1100-tallet og finnes i flere større anlegg innen første fjerdedel av århundret hvoretter det ble vanlig brukt over hele landet (ibid., s. 130). Også et stykke ut på 1200-tallet kan ornamentet påvises i engelske byggverk (Bond 1906, s. 40).

Den ene chevrontypen i Lyse, fig. 13, nr. 14 og fig. 235, har et mer ordinært, sikk-sakk formet motiv både på buens forside og buens underside. Fig. 13, nr. 3-4 og fig. 233 har innskrevet stilisert bladrosett i overgangen mellom buens forside og underside.¹⁵² De fint utformede flerflikete bladene er bevart på enkelte steiner, men selve rosetten er avslått. De gjenværende buesteinene tyder på at buer med bladrosett kan ha vist innbyrdes varianter ved at avstanden mellom rosettene har variert slik fig. 13, nr. 3 og nr. 4 antyder. De to siste typene har chevroner som danner rombemønster. Fig. 13, nr. 5 og fig. 234 viser sammenflettete romber hvor samme rombe sprer seg både på buens forside og på buens underside og har en gjennomgående, men ikke underskåret vulst. De tre anfangssteinene med bladornamentikk hører til denne gruppen. Fig. 13, nr. 11 og fig. 235 har én rombe på buens forside og én rombe på buens underside. Hvorvidt denne varianten også har dannet trekanter, slik Meyers oppriss fig. 13, nr. 13 viser, er mer tvilsomt. Det virker i hvert fall som opprisset kan bero på en feiltolking.¹⁵³

Interessant i vår sammenheng er om chevrontypene og variantene vi har i Lyse, kan være til hjelp ved en nærmere datering. Alan Borg tar spørsmålet opp i sin undersøkelse av chevronornamentet i Oxfordshire. Ikke uventet kommer Borg her frem til at utviklignen av chevroner har gått fra enkle til mer komplekse former. En utvikling han riktignok med et visst forbehold også anser må kunne gjelde for England generelt. Når de forskjellige typene forekommer, kan imidlertid variere fra sted til sted (s. 136f.). Borg har satt opp en rekke med 6 chevrontyper med økende kompleksitet og som hver kan ha et stort antall varianter. Han understreker imidlertid at oppsettet ikke representerer noen "smooth" kronologisk utvikling:

1. Enkel chevron som består av en enkel sikk-sakk formet vulst.
2. Chevron som består av flere enn en vulst på buens forside.
3. Chevron som brer seg både over buens forside og underside.
4. Chevron som danner rombemønster både på buens forside og underside.
5. "Sag-tanns" chevron, som stikker horisontalt ut fra veggflaten.
6. Frittstående chevron (ibid., s. 132). Jfr. fig. 242.

I Lyse har vi varianter av type 3 og 4 som vi finner liknende utforminger av i det engelske materialet. Når det gjelder varianten med selvstendige romber på buens forside og buens underside, har jeg bare funnet en tilsvarende enkel form på et udatert fragment fra St. Albans, benediktinerkloster i Hertfordshire. Fragmentet (fig. 243) har liknende "Z-formet" vulst som hver av de angjeldende buesteinene i Lyse.

Som hjelp til datering hevder imidlertid Borg at chevroner er en "somewhat untrustworthy guide to date". Ut fra sitt materiale angir han at såkalte tidlige typer ble brukt gjennom hele 1100-tallet, men at komplekse chevronornament

likevel synes å indikere en sen datering (s. 131). Om varianten som danner rombemønster med dypt underskåret gjennomgående vulst (fig. 242, nr. 4B), anfører han at det ville være overraskende om en slik "sophisticated variation" var utviklet før siste fjerdedel av 1100-tallet (s. 136). Borgs konklusjon er derfor at chevron-ornamentet bare kan brukes for å angi en sen datering og at det ikke kan brukes alene (s. 139). Ut fra Borgs argumentasjon skulle det fremgå at en mest mulig holdbar "terminus post quem" for chevronvariantene i Lyse, er avhengig av at vi vet hvor innflytelsen har kommet fra.

Vulstprofilene på buesteinene viser tre varianter som er karakteristiske for overgangen fra romansk stil til tidlig-gotikk og fra perioden som i England kalles "Early English", fra ca. 1180 - siste del av 1200-tallet. Fig. 13, nr. 2/6 har en dypt underskåret vulst med pålagt bånd, flankert av en hulkil og en mindre vulst, atskilt av småsprang. Profilet er bare kjent fra Meyers oppriss da den fremstikkende vulsten er avslått på alle steinene (jfr. fig. 229). De to andre variantene er "grovere". Den ene (fig. 13, nr. 15/8) har et større vulstprofil flankert av hulkiler. Vulsten er avslått på steinene i den gjenoppsatte buen (fig. 231), men er intakt på to anfangssteiner (her eksemplifisert ved fig. 230). Profilet på den andre varianten (fig. 13, nr. 20 og fig. 231) består av en tredelt forsenket vulst.

I motsetning til det brede romanske vulstprofilet med grunne hulkiler, blir profilet nå mer og mer underskåret. Typologisk skulle derfor profilet på fig. 13, nr. 2/6 være yngst. Dypt underskårne vulstprofiler er et karakteristisk trekk for Early English og særlig i den tidligere fasen. Profilene er gjerne sammensatt av flere vulster atskilt av hulkiler av ulik form og oppnår dermed en rik lys/skygge-virkning. Også vulstprofilet med pålagt bånd spiller på kontrasten mellom lys og skygge, og gir dessuten en fin lineær effekt. Det er blitt hevdet at dette profilet er "the key-note of almost all the sub-

sequent formations" (Paley 1891, s. 34). Når det første gang kan påvises er uvisst (ibid., s. 35). Ribbehvelv med en enkel utforming av vulstprofil med pålagt bånd finner vi i østre del av krypten i Canterbury, dvs. den del av krypten som sto ferdig ca. 1181 (Newmann 1969, s. 173). De tidlige variantene har båndet vinkelrett på vulsten, som i Lyse, mens overgangen senere blir mer avrundt. Fra siste del av 1200-tallet, i den såkalte "Decorated Period", blir båndet også bredere. De øvrige detaljene fra Early English går òg for en stor del igjen i denne perioden, men utformingen er forskjellig. Vulstprofilet blir rundere og er ikke så dypt underskåret. I sammensatte profil blir også størrelsen på de enkelte leddene mer variert enn tidligere.

Kapittelsalens portaler - innfatningsstein

Også utformingen av kapittelsalens portaler, både profilene og sammensetningen av de forskjellige elementene, peker mot den tidlige fasen av Early English. Portalene er som nevnt (s. 71) forskjellige (jfr. fig. 15, nr. 1, 3-9, som også innbefatter baseprofilene, og fig. 103). Alle resessene har hatt frisøyler, men partiene bak søylene er dels utformet som hulkiler og dels som tresidete nisjer. Resesshjørnene har fått ulike profiler og i sørportalen inngår også hundetannornament. Dette ornamentet hadde en "enormous vogue" på 1200-tallet, men kan påvises i England allerede fra 1120-1130-årene (Bond 1906, s. 77). Inngangene til kapittelsalen har ikke vært lukket (jfr. s. 71), og hvor døranslaget normalt sitter, har nord- og sørportalen fått henholdsvis tredelte halvsøyler og frisøyler. Også innerhjørnene er profilerte. Portalene har derfor trekk felles med både portaler og bl.a. rikt utformede kapellinnganger vi finner i England i denne perioden.

Kapittelsalens rundpilar

Pilaren (fig. 15, nr. 10-11 og fig. 122) har et åttekantet tverrsnitt med innskårne vulster ("attached shafts") i hjørnene. Formen kan derfor minne om en knippepilar. Knippepilarer er også vanligvis bygget opp av fire eller åtte "detached" og/eller "attached shafts" rundt en kjerne. Pilar-kjernen er ofte sylinderformet, men kan bl.a. ha et åttekantet tverrsnitt (Bond 1906, s. 244ff.) (jfr. fig. 263, nr. 1). I England finner vi pilartypen fra siste del av 1100-tallet, bl.a. i flere cistercienserklostre i Yorkshire. Som et eksempel kan nevnes kirken i Byland hvor knippepilarer kan påvises rundt 1170-1177 (Fergussons datering, jfr. s. 187f. og note 161). Også rundpilarens profilering minner om engelske varianter fra første del av Early English.

Ribbestein

Ribbesteinene i kapittelsalen har og liknende utforming som hvelvribber vi finner i England i denne perioden. Ribbesteinene viser tre varianter med vulstprofil (fig. 16, nr. 3, 1 og 4, se og henholdsvis fig. 123-125). Vulstene er mer eller mindre underskårne og er atskilt av hulkiler av ulik størrelse og form. To av variantene har vulst med pålagt bånd (nr. 1 og nr. 4) hvorav den ene (nr. 1) også har nailheadsornament. Nailhead som opprinnelig er normannisk og forløper for hundetannsornamentet, er svært vanlig innen det anglo-normanniske stilområdet. Ifølge Bond skal imidlertid profilerte ribbestein mer sjelden også ha ornament (1906, s. 40 og s. 301).

Sluttsteinen med bladornamentikk (fig. 17, nr. 2 og fig. 154-155) som det har vært vansker med å plassere, har trolig tilhørt refektoriet, men den kan også passe i dagrommets hvelv (jfr. s. 106f.). Ribbeprofilet er enkelt avfaset og gir ingen holdepunkt for datering. Utformingen av bladene,

såkalt "stiff-leaf", er imidlertid karakteristisk for engelsk tidlig gotisk bladverk (Bond 1906, s. 420f.). Stivtløv er påvist allerede ca. 1180 (Fergusson 1984, s. 64f., note 40). Denne bladtypen blir det så som avløser de tidligere halvnaturalistiske bladformene (jfr. s.167).

Varianten på sluttsteinen i Lyse har treflikete blad som vokser ut fra en kraftig rankestengel. Den midterste blad-fliken har fått en markert fremstikkende midtnerve. Sidebladenes ytterkanter er hugget dypere enn resten av bladene og danner et slags ytre bånd. Dermed fremkommer en annen lys/skygge-virkning. Utformingen av den midterste blad-fliken er svært vanlig i det engelske materialet. Også sidebladenes form finnes, men sideblad med en svakt markert midtnerve ser ut til å være mest utbredt. Treflikete blad som vi har i Lyse, kan indikere en tidlig datering. Ellers blir bladene gjerne både fem- og syv-flikete. Når det gjelder kapiteler blir kapitél med stivtløvsornament for en stor del avløst av skivekapitél etter 1220. Naturalistisk bladverk forekommer sporadisk fra rundt midten av 1220-tallet og blir vanlig i siste del av århundret (Bond 1906, s. 434f.).

Det ser altså ut som liknende senromanske og tidlig gotiske detaljer som vi har i Lyse, er vanlig utbredt i England, noen fra tiden omkring Lyses grunnleggelse andre må henføres til første del av Early English. Selv om enkelte av disse trekkene har fransk opprinnelse, må vi kunne gå ut fra at de har nådd Lyse via England. Det synes i hvert fall ikke å være noe som går imot en slik antakelse.

2.2. Det norske sammenlikningsmaterialet

Vi kommer nå tilbake til spørsmålet hvorfra den engelske påvirkningen kan ha nådd Lyse. Har dette skjedd via det hjemlige miljø eller gjennom en direkte forbindelse med England?

Ser vi først på det bergenske materialet, finner vi få holdepunkt som kan være til hjelp i vår sammenheng. Fra tiden før midten av 1200-tallet er det bare i Mariakirken vi kan påvise bygningsfaste arkitektoniske detaljer liknende dem vi har i Lyse. Både i skipet (fig. 244) og i triforie-åpningene (fig. 245) finner vi her varianter av foldekapitél, bl.a. den helt enkle varianten som på de to kapitélfragmentene i Lyse. De øvrige foldekapitélene, inkludert en variant av typen wedge-scallop, er forskjellige. Men som vi tidligere har vært inne på, er det uvisst om kapitélene i Lyse kan ha hatt andre utforminger enn dem vi kjenner til. I vestvinduet mellom tårnene i Mariakirken finner vi også et dobbelt waterleaf-kapitél (fig. 246). Kapitélet har enkel utforming som i Lyse, men enkelte detaljer er noe forskjellige. Bl.a. følger ikke bladene kapitélkroppen så nært opp under dekkplaten før de bøyer utover slik eksemplene fra korsgangen viser. Utformingen i Lyse får derfor et lettere, mer elegant preg. Dekkplattens profil er også enklere.

Da østre del av Mariakirken viser klassiserende trekk, setter Lidén folde- og waterleaf-kapitélene i forbindelse med et stilskifte i Bergen ca. 1160. Han anfører at det bergenske byggemiljøet på 1140-50-tallet synes å være "svært homogent" og antakelig preget av en enkelt bygghytte med klassiserende trekk. Denne blir nå for en stor del avløst av engelsk påvirket bygningskunst. På grunn av den kvalitativt bedre utforming og ensartethet som preger korsgangsmaterialet i Lyse i forhold til kapitélene i Mariakirken, anser Lidén Mariakirken som et "sekundærmonument" i denne perioden i forhold til Lyse (Lidén 1983, s. 50 og s. 96). Han ser altså ikke bort fra at Lyse kan ha vært den påvirkende faktor til stilskiftet i Bergen. Dersom denne teorien er holdbar, får vi ingen direkte hjelp til datering av klosterkomplekset. Derimot må vi ut fra et slikt syn kunne anta at byggevirksomheten i Lyse var kommet godt i gang rundt 1160. Lidén holder imidlertid muligheten åpen for at nå forsvunne bygninger i Bergen kan ha vært "primære nedslagsfelt for de nye impulsene" (ibid., s. 53). Lyse må i så fall kunne betraktes som et parallellfenomen

og årstallet 1160 får dermed også mindre betydning.

Løse bygningsstein i Bergensmaterialet styrker inntrykket av engelsk påvirkning etter midten av 1100-tallet, men er til liten hjelp i spørsmålet om datering av Lyse. Vi finner bl.a. et fragment med chevroner, flere hvelvstein med varianter av vulstprofil med pålagt bånd og med og uten krumme vinger, samt waterholding-baser. Noen stein kan også henføres til bestemte anlegg. F.eks. skal fragmentet med chevroner (fig. 247) ha tilhørt yngre deler av kirken i Munkeliv (Lidén 1981, s. 53 el. 1980, s. 154). Et "kalkkapitél", en hvelvribbestein og to basestykker (fig. 248), alle "transitional" eller tidlig gotisk, er henført til Jonsklosterets kirke. Lidén mener derfor at kirken var under bygging på 1180-90-tallet (Lidén 1980, s. 142ff.).

Mariakirkens kortilbygg oppført etter brannen i 1248, faller trolig for sent til å være av noen betydning i vår sammenheng. Det samme gjelder for tårnfoten og koret i fransiskanernes Olavskirke gjenreist etter brannen i 1270. Det er likevel verdt å legge merke til at begge monumentene da fikk baseprofiler med dobbelvulst, "double-roll", og skivekapitél. Sluttsteinen i skrudhuset har stivtløvsornamentikk, fire- og femflikete blad, som viser felles-trekk med bladenes utforming på sluttsteinen i Lyse.

Som tidligere nevnt, er formspråket engelsk både i Stavanger domkirke og i Trondheim domkirke. Begge steder må det også ha arbeidet steinhuggere med direkte tilknytning til engelsk håndverkstradisjon (Lidén 1981, s. 53f.). I likhet med bygghyttene i Bergen har også de to domkirkebygghyttene influert på utformingen av sognekirkene både i og utenfor de respektive bispedømmer. I vår sammenheng er det imidlertid hovedmonumentene som er de vesentlige.

I domkirken i Stavanger finner vi anglo-normanniske detaljer i langhuset med bl.a. chevroner på enkelte av midtskipets arkadebuer. Dessuten har nord- og sørportalen chevronornament og foldekapitél. Fig. 249 viser detalj av nordportalen. Hverken utformingen av foldekapitélene eller av chevronene tilsvarer imidlertid variantene vi har i

Lyse. I domkirkens nordportal finner vi riktignok en variant av chevrontypen som danner rombemønster, men ornamentet er enklere og dekoren brer seg bare på buens forside. Portalene i Stavanger er datert til omkring 1140-1160 (Anker 1981, s. 146).

To portaler i Rogaland har derimot skivekapitél som synes å likne skivekapitélet Nicolaysen mente hadde tilhørt kapittelsalen i Lyse. Begge har også hundetannsornament. Den ene portalen (fig. 250-251) er fra kapittelsalen i Utstein, flyttet dit fra den første kirkens kor. Den andre (fig. 252) er sørportalen i Avaldsnes. Portalene er holdt for å være samtidige og utført av samme steinhugger. De må være hugget mellom 1248-1263, som er dateringen for kirken i Avaldsnes (Lexow 1958, s. 51, 55 og 57). En sammenlikning mellom kapitèlet i Lyse og kapitèlene fra Utstein, som jeg har sett nærmere på, viser at flere mål er tilnærmet like. Selve profileringen varierer noe (jfr. fig. 16, nr. 6 og fig. 251), men begge steder er utformingen enkel og "skivene" er holdt innen ett plan. En sammenlikning er likevel begrenset i og med vi ikke kjenner dekkplatens form på kapitèlet fra Lyse.

Ser vi så på domkirken i Trondheim, gjenfinner vi her varianter og til dels tilnærmet like utforminger av flere detaljer i Lyseklostermaterialet. Det er særlig tverrskipet, skrudhuset og oktogonomgangen som er interessant i denne forbindelse. Foldekapitèlene i Trondheim ser imidlertid ikke ut til å tilsvare variantene i Lyse. De fleste foldekapitèlene i tverrskipet, deriblant flere av typen wedge-scallop, har en større flate mellom folder og dekkplate enn kapitèlene i Lyse viser. Dette partiet er gjerne rikt utsmykket i likhet med enkelte av dekkplatene. Dekkplatenes profiler er derimot enklere. Det er bare det tungeformete ornamentet vi har på ett av de mindre kapitèlene (fig. 14, nr. 6) og på en av anfangsteinene fra korsgangen (fig. 14, nr. 4-5) som vi gjenfinner på noen av foldekapitèlene i Trondheim, her angitt på fig. 253, nr. 1-2.

Waterleaf-kapitèlene både i tverrskipets triforium (fig. 253, nr. 3) og i skrudhuset (fig. 254) har derimot til dels samme

utforming som waterleaf-kapitélene fra korsgangen. Det kan i hvert fall se ut som bladformene på samtlige av disse kapitélene følger kapitélkroppen nesten opp til dekkplaten før de bøyer utover. Noen er imidlertid rikere utformet enn i Lyse, mens andre har samme enkle utforming og har også den lille detaljen ved bladutspringet felles. Dekkplaten på enkelte kapitél i tverrskipets triforium later dessuten til å ha samme profil som dekkplaten på noen av foldekapitélene fra korsgangen (jfr. fig. 253, nr. 3 og fig. 13, nr. 23). Samme profil, men i større målestokk kan og påvises i skrudhuset (jfr. Fischer 1965, kap. 5, note 27).

I skrudhuset finner vi dessuten kapitél (fig. 254-255) som har visse likhetstrekk med de mindre kapitélene fra Lyse med bladornamentikk. Her er både kapitél med sammenslyngete plantestengler og kapitél med motstilte bladverk ornamentalt satt sammen. Det kan se ut som de store hjørnebladene vi kjenner fra Lyse, enten mangler på disse eksemplene eller er oppløst i ren ornamentikk. Kapitél med store bladformer, gjerne med flere blad utenpå hverandre, er imidlertid også representert både i skrudhuset og i nordre tverrskips klerestorium slik f.eks. fig. 255 og fig. 256 viser. Enkelte av bladene har waterleaf-karakter med bladspissene rullet innover. Andre har fått volutter. Noen av kapitélene har også utfyllende mindre bladverk.

Når det gjelder chevroner er ornamentet rikelig anvendt i nedre del av tverrskipet, særlig i tverrskipkapellenes åpninger og hvelv. Nordportalen (fig. 257) viser bl.a. samme variant med rombemønster på buens forside, som vi tidligere har sett i Stavanger. Det er likevel få varianter i domkirken som har likhetstrekk med Lyseklostermaterialet. I triforiet i nordre tverrskip finner vi imidlertid chevroner som danner selvstendige romber både på buens forside og på buens underside (fig. 258) og som nøye følger tilsvarende variant i Lyse (fig. 235). Samme utforming av motivet er tatt opp i sørportalen i Stiklestad kirke. I oktogongangen, ved inngangen til søndre kapell, finner vi chevroner med innskrevet bladrosett (fig. 259). Måten bladene er utformet på, synes imidlertid å være forskjellig fra bladrosettene i korsgangsbuene (fig. 235).

Bortsett fra hundetannsornament som også finnes i tverrskipets klerestorium, later det til å være først i oktogonen at vi kan påvise enkelte andre likhetstrekk med Lyseklostermaterialet. Waterholding-baser, også flerleddete, finner vi i nedre del av oktogonen (fig. 253, nr. 4). Størst likhet viser likevel enkelte pilarbaser fra koret i domkirken (fig. 253, nr. 5) og en av waterholdingbasene i kapittelsalens nordportal (fig. 15, nr. 4). Målestokken er forskjellig, ellers ser det ut som profilene er nærmest like. Andre pilarbaser i koret (fig. 253, nr. 6) har en rikere utforming, men tilsvarer ikke noen av de mer profilerte basene i kapittelsalen. Kapellene i oktogonen har hvelvribber med vulstprofil og nailheads-ornament (fig. 253, nr. 7), og ribbehvelvet i oktogonomgangen viser en variant av vulstprofil med pålagt bånd (fig. 253, nr. 8). Hvelvribber som både har vulstprofil med pålagt bånd og nailheadsornament, synes derimot ikke å kunne påvises. I oktogonomgangen finner vi imidlertid hvelvkonsoller og sluttstein som har stivtløv med tilsvarende bladutforming som sluttsteinen i Lyse (fig. 260-261).

Ser vi på dateringen av domkirken i Trondheim, så må nedre del av tverrskipet ha stått ferdig i 1160-årene, mens arbeidet på de øvre delene ble avsluttet i løpet av 1180-årene. Skrudhuset er datert til perioden fra slutten av 1160-tallet til ca. 1180. Det ser også ut til å være en vanlig oppfatning at oktogonen ble påbegynt i 1180-årene etter at tverrskipet var oppført (Anker 1981, s. 159). Når oktogonen sto ferdig og dateringen av de forskjellige byggefasene er det derimot delte meninger om. Ifølge Fischer var de ytre oktagonmurene og kapellene reist i 1188 (1965, s. 161). Han antar så at det videre arbeidet fortsatte omkring 1210 og at oktogonen var kommet under tak litt ut i 1220-årene (ibid., s. 170, 183, 236). Ut fra Fischers argumentasjon virker det ikke urimelig å anta at omgangshvelvene kan ha stått ferdige i hvert fall omkring 1220.

P. Anker derimot setter de ytre partier av oktogonens nedre del til 1200-1220-årene. Oktogonens gesims, med andre ord

hevingen av oktogonens yttermurer, mener han må kunne dateres til 1220-1230-årene (1981, s. 169). Hvelvene blir derfor noe senere. Langkoret som ble bygget samtidig med de siste arbeidene i oktagonen, antar Fischer sto ferdig omkring 1230-1235 (1965, s. 236). Hvis vi holder oss til Fischers datering, finner vi at detaljene som har likhetstrekk med Lyse, dateres fra midten av 1100-tallet og frem til ca. 1220. Følger vi Anker, blir den øvre grensen noe senere.

Spørsmålet er om disse likhetspunktene mellom Lyse og domkirken i Trondheim er tilfeldige eller om de gjenspeiler noen forbindelse mellom de to anleggene. Fischer anfører at øvre deler av tverrskipet og skrudhuset er preget av cisterciensernes "enkle, stramme karakter" (1965, s. 99f.). Og når det gjelder profiler har Lidén fremholdt innflytelsen fra engelske cistercienserklostre (KLN, b. 13, sp. 490f.). Det er imidlertid lite sannsynlig at denne påvirkningen har skjedd via Lyse. Hvorvidt det har vært noen innflytelse andre veien, er også usikkert. Trolig har byggearbeidene i Lyse gått parallelt med arbeidene i domkirken hvor de omtalte detaljene inngår. Lyseklostermaterialet har hverken profiler med den karakteristiske skarpe eggen som i skrudhuset eller strykejernsprofilet som vi finner bl.a. i øvre deler av tverrskipet. En variant av vulstprofilet med pålagt bånd som vi har i korsgangen i Lyse, kan på den andre siden først påvises i oktogonomgangens hvelv. Det store mangfold kapitélens utforming viser, både i tverrskipet og skrudhuset, har vi heller ikke i Lyse. Et annet moment er steinhuggermerkene, som ikke ser ut til å vise sammenfall.¹⁵⁴

Lyseklostermaterialet er imidlertid spinkelt og kan ha hatt ornament og profiler vi ikke kjenner til. Også sammenlikningsgrunnlaget når det gjelder steinhuggermerker er begrenset. Dessuten kan vi ikke se bort fra cisterciensernes bevisste ønske om enkelhet. Visitasjonsplikten overfor datterklosteret Tautra, kan og ha ført til at Lyse har hatt jevnlig kontakt med domkirkens byggearbeid i hvert fall etter 1207. Uten annet grunnlag enn de nevnte likhetspunktene, hvorav de

fleste også ser ut til å finnes i engelske monument, må vi likevel kunne anta at impulsene ikke bare i Trondheim men også i Lyse er kommet fra England uten norske mellomledd.

2.3. Det engelske sammenlikningsmaterialet

Direkte engelsk innflytelse på utformingen i Lyse er ikke overraskende med tanke på den jevnlige forbindelsen det har vært mellom Lyse og England på 11- og 1200-tallet. Det ser også ut som Hill har rett når han mener steinhuggerne har vært engelske (1910, s. 18). Arbeidet er i hvert fall så presist og dyktig gjort at det i det minste må ha vært utført av folk med direkte tilknytning til engelsk håndverkstradisjon.

Vi er altså kommet frem til at liknende senromanske og tidlig-gotiske detaljer som vi finner i Lyse, kan påvises i England og at de fleste også er svært vanlige. Noen kan tidfestes til tiden rundt Lyses grunnleggelse og andre kan tilhøre første del av Early English. En nærmere datering er avhengig av at detaljene gjenfinnes i monument som kan forbindes med Lyse. Vi må derfor se nærmere på spørsmålet vi tidligere har berørt, nemlig hvilken rolle morklosteret kan ha hatt i denne forbindelse, og vi må se om det er mulig å vise til påvirkning eller forbilder fra annet hold. Ut fra cistercienserordenens struktur og regelverk synes det å være naturlig først og fremst å konsentrere sammenlikningen til hva som gjenstår av ordenens klostre.

Et problem er det imidlertid at forskerne først og fremst har vært opptatt av cistercienserordenens kirker og bare i mindre grad av de øvrige klosterbygningene med deres profiler og ornament. I sine monografier over Fountains og Kirkstall går heller ikke Hope særlig inn på detaljer som profiler, kapitélens utforming eller ornamentikk generelt.

Både for Bilson og Fergusson står kirken i sentrum. Detaljer fra klosterbygningene blir derfor i liten grad berørt. Dette gjør at en delvis bare har det tilgjengelige fotomaterialet å støtte seg til med de begrensninger og usikkerhetsmoment dette innebærer, i tillegg til hva en selv har hatt anledning å se.¹⁵⁵ Særlig når det gjelder profiler støter vi her på problem. I sentrale verk for vår periode som i F.A. Paleys "Gothic moldings" og til dels hos Bond i "Gothic architecture in England", er det dessuten stort sett ikke oppgitt hvor profilene står i de forskjellige anleggene. Oppmålingstegninger av profiler eller snitt løstrevet fra sammenhengen, er derfor til liten hjelp med henblikk på datering, selv om vi vet de f.eks. stammer fra Fountains.¹⁵⁶

Å foreta oppmåling av profiler i det engelske sammenlikningsmaterialet er ansett å ligge utenfor avhandlingens ramme. Det er også uvisst hva en slik tidkrevende oppgave ville kunne tilføre. E. Roberts har nemlig vist på et engelsk materiale at hvor flere bygninger kan tilskrives samme "arkitekt", kan en likevel ikke påvise fullstendig likhet i detaljene. I Roberts materiale ble ingen mal brukt om igjen i de forskjellige monumentene (1977, s. 8). Skulle det samme gjelde vårt materiale, kunne vi altså ikke forvente å finne identiske profiler selv om det hadde funnet sted en påvirkning mellom Lyse og et nærmere bestemt klosteranlegg eller monument i England. Det er altså med de begrensninger som er antydnet ovenfor, vi må se på det engelske sammenlikningsmaterialet.

Da Lyse ble grunnlagt av munk og legbrødre sendt ut fra Fountains, virker det imidlertid rimelig å anta at mor-klosteret kan ha influert både på klosterets arkitektoniske utforming og detaljpreg i det minste i den første tiden (jfr. s. 160). Forbindelsen mellom Lyse og Fountains har dessuten vært opprettholdt gjennom visitasjonsplikten som ser ut til å ha vært årlig i hvert fall frem til tidlig på 1200-tallet, og ved gjensidige besøk av datterklosteret (jfr. kap. II,1). Videre skal den første abbeden i Lyse, Ranulf, ha styrt klosteret i mange år før han vendte til-

bake til Fountains. Vi må derfor kunne tro at det i denne perioden har vært en spesiell sterk tilknytning mellom Lyse og Fountains.

Nettopp abbedens rolle synes å være viktig når det gjelder utformingen av klostrene (jfr. Fergusson 1984, s. 102). Han var klosterets øverste myndighet og han formulerte antakelig byggeprogrammet. Dessuten var han den mest bereiste og dermed godt orientert om utviklingen andre steder. Den visiterende abbedens innflytelse var og av betydning. Han kunne bifalle byggearbeidene eller eventuelt få dem stanset om han f.eks. skulle mene de var overdådige og i strid med ordenens reglement. Ifølge statuttene kunne en fjerdedel av klosterets inntekter gå til byggevirksomhet (ibid., s. 20). Det eneste vi vet om de påfølgende abbedene i Lyse, er at de trolig har vært engelske opp til vel 1200. Klosteret har sannsynligvis også hatt engelsk overhode på 1270-1280-tallet (jfr. kap.II.1). En sterk tilknytning til England skulle derfor være påvist, men hvilke klostre de forskjellige abbedene har kommet fra, vet vi ingenting om, bortsett fra Ranulfs forbindelse med Fountains.

Vi har imidlertid vært inne på likhetstrekk mellom Lyse og søsterklosteret Kirkstall. Det er likevel et åpent spørsmål om morklosteret har vært forbilde for begge datterklostrene eller om det har vært en direkte forbindelse mellom Lyse og Kirkstall. Utsendinger fra Lyse, abbeden eller andre, kan f.eks. ha oppholdt seg i Kirkstall på vei til Fountains. Dessuten kan en av abbedene i Lyse nettopp ha kommet herfra. Det er ellers kjent bl.a. fra Fountains at en "arkitekt" kan ha blitt sendt fra et kloster til et annet for å være behjelpelig med oppbyggingen av det nye anlegget (bl.a. Fergusson 1984, s.169). Hvorvidt dette er nevnt fordi det er såpass sjeldent, er det vanskelig å si noe om. Byggekyndige legbrødre skal også ha blitt forflyttet innen ordenen. Når det gjelder Lyse vet vi ikke om noe liknende har forekommet. Selv om mulighet for stilpåvirkning fra ulike hold er til stede, her inngår også mønsterbøker, er det altså bare forbindelsen til mor-

klosteret vi rent konkret kan påvise. Det er derfor først og fremst i Fountains vi må lete etter stilistiske felles-trekk med Lyse.

2.4. Materialet i Fountains

Morklosteret har også enkelte detaljer som viser mer og mindre likhet med utformingen i Lyse. Foldekapitél av typen wedge-scallop finner vi f.eks. i kirkens skip, i vestportalen (fig. 262), og som tidligere nevnt (s.150). i den gjenoppsatte buerekken i kirkens narthex (fig. 74). Noen minner om variantene i Lyse, mens andre har mer dekor. Som fig. 262 viser, har vestportalen og et kapitél med rester av bladornamentikk som nå er for avslitt til å kunne gi noe klart bilde av utformingen. Fergusson daterer kirkens vestre del og vestfasaden til siste del av 1150-årene. Selve vestportalen antar han er innsatt noe senere "... though not by many years". Narthex blir satt til ca. 1160 (1984, s. 44).¹⁵⁷

Det nye presbyteriet, påbegynt i 1203 og ferdig før 1147 (R. Gilyard-Beers datering) har hatt både knippepilarer, skivekapitél og hvelvribber med vulstprofil med pålagt bånd.¹⁵⁸ Det er imidlertid lite trolig at disse pilarene fra presbyteriet har vært forbilde for kapittelsalens rundpilar i Lyse. Pilarene i Fountains er forsvunnet, men tverrsnittet (fig. 263, nr. 1) som riktignok er åttekantet, viser en sammenstilling av "detached" og "attached shafts" med henholdsvis vanlig vulstprofil og strykejernsprofil. Strykejernsprofilet er ikke registrert i Lyse. I det østre gjestehuset i Fountains, fra rundt 1150-1155, finner vi en tidlig utforming av knippepilarer, men her bare sammensatt av vulster. Både i kapittelsalen i Fountains og i refektoriet har henholdsvis hvelvene og den n/s-gående arkaderekken vært båret av runde marmorsøyler.

Når det gjelder skivekapitélene kjenner vi som nevnt ikke dekkplatens utforming i Lyse, noe som avgrenser en sammenlikning. Det har heller ikke vært mulig å undersøke om noen av de mange skivekapitélene som fortsatt gjenstår i presbyteriet i Fountains, har likhetstrekk med vårt kapitél. Ut fra et begrenset billedmateriale ser det imidlertid ut som disse kapitélene i morklosteret har hatt en kraftigere profilering enn varianten i Lyse. Skivekapitélene fra den del av kirken som kan dateres til 1150-årene, er for tidlige til å kunne trekkes inn. Mens skivekapitélene fra refektoriets portal (fig. 264) som ser ut til å være forholdsvis enkle, er til gjengjeld så forvitret at de ikke gir noe klart bilde av utformingen. Portalene inngår i ombyggingen av sørfløyen som Gilyard-Beer setter til 1180-1203. Hope mener refektoriet ble ombygget noe før, i 1170-årene.

Ribbepofil som har vulst med pålagt bånd finner vi både i Lyse og i Fountains, men samme utforming som ribbepofil fra det nye presbyteriet i Fountains (fig. 263, nr. 2) er ukjent i Lyseklostermaterialet.

Går vi så over til kapittelsalen i morklosteret, finner vi kapitél og konsoller med både waterleaf og andre tidlig-gotiske bladformer, foruten det tidligere foldemotivet. Flere av waterleaf-kapitélene har fått en "skive" mellom de opprullede bladspissene, slik vi ser det i portalene (fig. 130). Andre, bl.a. et kapitél i en av vindusinnfatningene (fig. 266), har samme enkle utforming som i Lyse. Også en hvelvkonsoll (fig. 267) viser enkelt waterleaf motiv. Det synes dessuten å være en typemessig likhet mellom ett av de mindre kapitélene i Lyse (fig. 14, nr. 2) og et kapitél fra kapittelsalen i Fountains (fig. 268). Kapitélet fra Fountains har store hjørneblad med markert midtnerve og ender i bladformete volutter, "crockets". Partiet mellom hjørnebladene er fylt av et mer vifteformet blad utgått fra en bred stilk og holdt sammen av et tversgående bånd. Hjørnebladene på kapitélet i Lyse er også inntegnet med midtnerve og "crockets", men mellompartiet har her fått en sammenstilling av flerflikete blad.

Ifølge Hope skal alt arbeid i den nåværende kapittelsalen, bortsett fra hvelvene og hvelvpilarene, være fra umiddelbart etter brannen i 1147. Hvelvanfangene hører med til denne byggefasen, mens hvelvene og hvelvpilarene først skal ha blitt innsatt på 1170-tallet (1898-1899, s. 345). Fergusson daterer kapitélene i inngangspartiet, den ovenfornevnte hvelvkonsollen med waterleaf og det mer omtalte kapitélet med store bladformer, til 1160-årene. Dette siste kapitélet er nærmere bestemt til ca. 1165. En tegning av et dobbeltkapitél (fig. 269), angivelig fra korsgangen, viser rikt utformete varianter av waterleaf.¹⁵⁹

Da baseprofilene kan være en hjelp ved datering, hadde det vært interessant å få tidfestet et profil liknende de mer komplekse waterholding-basene vi finner i kapittelsalen i Lyse. Bond gjengir en rikt utformet waterholding-base fra Fountains (fig. 263, nr. 3), men oppgir ikke hvor den stammer fra. Her må vi nøye oss med å påpeke at kapittelsalens hvelvpilarer (fig. 265) ser ut til å ha forholdsvis enkle utformete waterholding-baser. Inngangspartiet i kapittelsalen har derimot hatt attisk baseprofil (se fig. 130).

Likhetstrekk med de øvrige detaljene fra Lyse, har jeg ikke kunnet påvise i Fountains. Her er det imidlertid grunn til å minne om de begrensninger som ligger i selve materialet.

2.5. Materialet i andre engelske monument

Hundetannsornament og en viss typemessig likhet med enkelte av disse detaljene finnes imidlertid i andre cistercienser-klostre. De kan bl.a. påvises i flere Yorkshireanlegg som var under oppføring i denne perioden og som også har flere fellestrekk med detaljutformingen i Fountains. Nå kan det som nevnt, ikke vises til noen direkte sammenheng mellom Lyse og de andre klostrene i Yorkshire. Men som vi tidligere har vært inne på, er det en mulighet for at en eller flere

av abbedene i Lyse kan ha kommet herfra. Uansett, for å komme frem til en "terminus post quem" for de omtalte detaljene, må andre av ordenens klostre i et så pass begrenset område kunne trekkes inn. Når de enkelte stiltrekkene opptrer, ser da heller ikke ut til å variere stort. Vi finner f.eks. kapitél med varianter av store tidlig-gotiske bladformer i Byland fra ca. 1170. Med andre ord bare noen få år etter det omtalte kapitélet fra kapittelsalen i Fountains.

Liknende utforming av kapitél med dobbeltstilt bladverk og sammenslyngete plantestengler som i Lyse (fig. 72 og 71), har jeg imidlertid ikke kunnet påvise i disse anleggene. Men dette kan bero på en tilfeldighet. De er i hvert fall vanlige i England i denne perioden (jfr. s. 166). Snodde plantestengler finner vi på et kapitél i kirkens nordre tverrskip i Kirkstall, datert til før 1159 (se fig. 270). Men her er motivet behandlet på en annen måte. Langhusets nord- og vestportal i Kirkstall (fig. 271 og fig. 59) fra ca. 1165, har også chevronornamentikk, men variantene fra Lyse gjenfinnes ikke. Bilsons rekonstruksjon fra korsgangen (fig. 238) viser som tidligere nevnt (s.150f.) bare vulstprofiler. Når det gjelder baser henviser Bond til en waterholding-base i Kirkstall fra ca. 1155, men utforming og sted er ikke oppgitt (1906, s. 451). De to dobbeltbasene fra korsgangen (se fig. 238) fra ca. 1165?, ser ut til å være enkle waterholding-baser.¹⁶⁰

I Jervaulx, i kirkens sørportal (fig. 272) finner vi hundetannsornament og forholdsvis enkle utformede skivekapitél. Ribbehvelvet i kirkens søndre sideskip har hatt tilnærmet samme profil som i presbyteriet i Fountains hvor vulst med pålagt bånd inngår (jfr. fig. 263, nr. 1 og nr. 5), og vi finner vulst med pålagt bånd på en knippepilar fra søndre tverrskip (fig. 273). I Jervaulx er kirkens vestre del datert til ca. 1185 og den østre delen til ca. 1190-1200. En variant av vulstprofil med pålagt bånd og hundetannsornament har vi også i Byland, i kirkens midtre vestportal (fig. 274). Det runde vestvinduet er omgitt av hundetann og vi finner ornamentet i søndre tverrskip. Ifølge Fergus-

son skal vestre del av skipet og vestfasaden ha blitt oppført i perioden 1177 - ca. 1190 og tverrskipet noe før (1984, s. 72ff.).¹⁶¹ Under den innvendige arkaden som omgir vestvinduet skal det også være stiffleaf-kapitéler (ibid., s. 83). Utformingen er imidlertid ikke nærmere angitt, og et fotografi tatt fra stor avstand, gir liten mulighet til å påvise eventuelle likhetstrekk med sluttsteinens bladformer i Lyse. Bilson anfører at tverrskipskapellene i Roche fra 1170-årene har sluttstein med bladornamentikk, men han gir ingen beskrivelse av dem (1909, s. 267 og Fergusson 1984, s. 64). I de tidlige ribbehvelvene som i presbyteriet og i sideskipene i Kirkstall har sluttsteinene ikke dekor (Bilson, ibid.). Utenfor Yorkshire, i Buildwas, cistercienserkloster i Shropshire, viser kirkens vestportal rester av chevroner med innskrevet stilisert bladrosett. Portalen er datert til ca. 1170. Utformingen av motivet er imidlertid ikke den samme som på korsgangsbuene i Lyse.

Større samsvar med bladrosettene fra korsgangen og også likhetstrekk med noen av de andre detaljene finner vi utenfor ordenens klostre, i katedralen i Lincoln, like sør for Yorkshire. De rikt utformede vestportalene har bl.a. en variant av chevroner med innskrevet stilisert bladrosett som minner om varianten i Lyse (jfr. fig. 275-276 og fig. 233). Utformingen i Lincoln er imidlertid rikere og har både nailhead og perlemotiv. En kanskje større likhet med måten bladene er utarbeidet på, finner vi på noen av søylene som har mindre bladrosetter (fig. 277). Vestportalene viser også en variant av chevrontypen som danner rombemønster både på buens forside og buens underside. Dessuten gjenfinner vi et liknende tungeformet ornament som vi har i Lyse (fig. 14, nr. 4-5 og 6), og som vi har sett i tverrskipet i Trondheim (fig. 253, nr. 1-2). Vestportalene i Lincoln er vanligvis datert til 1141-1148 (Zarnecki 1953, s. 20).

Tilsvarende stivtløv som vi har på sluttsteinen i Lyse (fig. 154-155) finner vi bl.a. på flere kapitél og konsoller i østre tverrskip i Lincoln. Her er tatt med noen eksempler fra det n/v kapellet i nordre tverrskip (fig. 279), ferdig

"by 1200" (Pevsner 1973, s. 87f.).¹⁶² Enkelte sluttsteiner med bladornamentikk, særlig i østre tverrskip, antakelig fra 1200-1230-årene, kan minne om sluttsteinen i Lyse,¹⁶³ slik fig. 280 viser. Som det fremgår er imidlertid sidebladene forskjellig utformet.¹⁶⁴ De østre tverrskiphvelvene har også ribbeprofiler som viser varianter av vulst med og uten pålagt bånd og med og uten nailhead (se fig. 280). Profilene i Lincoln ser likevel ut til å være mer sammensatte enn profilene fra kapittelsalens ribbesteiner i Lyse.

At det har vært en sterk tilknytning mellom domkirken i Trondheim og katedralen i Lincoln, er det enighet om. Hvorvidt Lyse også har tatt imot impulser fra Lincoln, er derimot uvisst. Katedralen må imidlertid ha ligget sentralt til for besøkende på vei til Fountains i og med at det vanligvis var havnene i sør som ble benyttet (Johnsen 1977, s. 44).

Nå er de omtalte detaljene i Lincoln ikke enestående. Noen uspesifiserte og udaterte fragment fra York (fig. 281) har f.eks. bladrosett som viser til en liknende håndverkstradisjon som vi finner i Lincoln. Fragmentene skal stamme fra benediktinerklosteret St.Mary, hvorfra et fåtall munkar i sin tid brøt ut for å grunnlegge Fountains. Varianten fra York er enklere utformet enn i Lincoln, slik vi også finner motivet behandlet i Lyse. Profilerte ribbestein som også har ornamentikk, skal derimot ikke være særlig utbredt (jfr. s. 173). I hvilken grad utformingen av stivtløvet sideblad, som er felles for Lyse og Lincoln, er vanlig, har jeg ikke undersøkt. Det kan se ut som bladverket på en tilfeldig valgt sluttstein fra koret i Canterbury er hugget på samme måte.

Vi kan imidlertid ikke se bort fra at impulsene har nådd Lyse via ordenens egne anlegg. Mye materiale er forsvunnet og mye er ennå ikke registrert. Fergusson hevder at de engelske cistercienserklostrene var preget av fransk innflytelse frem til ca. 1180, bortsett fra i 1150-årene da engelsk påvirkning dominerte. Senere er det engelsk gotikk som overtar (jfr. s. 13). Bilson er også inne på at cister-

ciensernes avstand fra dekor ble mindre strikt overholdt i England enn i Burgund (1909, s. 249). Det er derfor ikke utenkelig at særlig i "de engelske fasene" har de samme elementene vi har funnet i Lincoln, også inngått i utsmykningen av cisterciensernes bygninger.

Det vi kan slå fast, er i hvert fall at detaljer som likner dem vi har undersøkt fra Lyse, gjenfinnes i det engelske sammenlikningsmaterialet i perioden fra Lyses grunnleggelse og frem til omkring 1200-1220. Og videre at de fleste av disse detaljene kan påvises i det som gjenstår av ordenens klostre. I hvilken grad morklosteret kan ha påvirket detaljutformingen i Lyse, går imidlertid ikke klart frem av det gjennomgåtte materialet. Likhetsstrekkene som er påpekt er av mer generell karakter og utelukker ikke en innflytelse fra annen kant. På den annen side er det nærliggende å tro at ikke bare den nære kontakten mellom mor- og datterklosteret, men også de pågående byggearbeidene i Fountains etter brannen i 1147, kan ha ført til at morklosteret har satt sitt preg også på detaljenes utforming i Lyse.

2.6. Datering av kjernekomplekset i Lyse

Hvilke dateringer kan vi så komme frem til for Lyses vedkommende ved hjelp av sammenlikningsmaterialet? Før vi går inn på dette, skal vi se på Nicolaysens og Hills datering av klosteranlegget. Nicolaysens argumentasjon for at kirken kunne ha stått ferdig i 1156, på grunn av en av de to gravene i presbyteriet kunne ha tilhørt biskop Sigurd, har vi tilbakevist (jfr. s. 161). Nicolaysen anførte imidlertid at også kirkens enkelhet og de registrerte arkitektoniske funnene kunne passe med en tidlig datering - "den sen-normanniske" stil fra ca. 1125-1175". Korsgangen ble anslått til neppe eldre enn ca. 1175-1180 på grunn av kantete søyler og vulstprofil med pålagt bånd. Uten å gå nærmere inn

på det ble kapittelsalen henført til "den i England saakaldte "tidlige engelske stil" (1189-1272) baade i detaljer, profiler og hvelvingen". Den dekorativt utformede sluttsteinen, funnet i det s/ø rommet som i avhandlingen er definert som dagrom, førte til at Nicolaysen forsiktig antok at denne delen av anlegget sammen med "klostrets andre yngste rum" "ialdfald" måtte være eldre enn 1250 (1890, s. 10f.).

Dateringen skyldes at sluttsteinen skulle ha sitt "side-stykke" i Lincoln datert til ca. 1220 (ibid., s. 11). Kilden er ikke oppgitt og det er derfor umulig å vite hvilken av de mange sluttsteinene det er snakk om. Det ser altså ut som Nicolaysen mener bygningene rundt klostergården kan ha vært oppført en tid før 1250. Hill som så vidt berørte dateringsspørsmålet, fulgte Nicolaysen og satte kirken til 1146-1156. Korsgangen ble satt til "Late Norman and Transitional" og de andre bygningene antatt til 1200-tallet, kapittelsalen "obviously Early English" (1910, s.21).

Det synes heller ikke å være noe som går imot at kirken ble bygget først. Dette var også vanlig praksis (Bilson 1909, s. 198). Videre synes det å være klart at gjenværende deler av korsgangen og de tre mindre kapitélene viser senromanske og tidlig gotiske trekk og at kapittelsalen har et tidlig gotisk preg. Det samme gjelder for den omtalte sluttsteinen. Spørsmålet er om vi kan komme noe nærmere enn slike vide dateringer. Nå ser det ut som vi i England gjenfinner varianter av de forskjellige stilelementene i Lyse innen århundreskiftet, noen allerede fra tiden omkring Lyses grunnleggelse. Unntak er hvelvribbestein med både vulstprofil med pålagt bånd og nailhead og sluttstein med tilnærmet samme bladutforming som i Lyse. Begge deler finner vi i Lincoln, antakelig fra tiden mellom 1220-1230-årene. De enkelte elementene er imidlertid kjent fra før og omkring 1200. Noen merkbar retardasjon i forhold til det engelske materialet kan vi trolig se bort fra med tanke på den hyppige forbindelsen det ser ut til å ha vært mellom Lyse og England på 1100- og 1200-tallet.

Tar vi utgangspunkt i korsgangsmaterialet i Lyse, så har

vi kommet frem til at de to hovedmotivene chevronornament og vulstprofil trolig har tilhørt atskilte deler av korsgangen (jfr. s. 151). Det kan også være grunn til å anta at denne overgangen skyldes endret stilfølelse/nye impulser tilkommet under byggeprosessen. Det virker i hvert fall mindre trolig at korsgangen opprinnelig var ment å skulle ha to arkaderekker med chevroner og to rekker med vulstprofiler. Men dette kan bare bli en antakelse. Varierende utforming av korsgangens arkaderekker er ellers ikke ukjent i middelalderen (jfr. s. 151). Ofte kan det synes å være mer tilfeldige variasjoner som følge av at byggingen har pågått over lengre tid. For Norges vedkommende har Elster påvist ulikheter både i den arkitektoniske utformingen av korsgangen på Hovedøya og i buenes profiler. Hun mener imidlertid at korsgangen her har hatt en forholdsvis kort byggeperiode og at den ulike profileringen har vært brukt som et bevisst stilistisk virkemiddel mellom og innen arkaderekkene (Elster 1979, kap.4, s. 28ff.). Materialet på Hovedøya viser som tidligere nevnt, ulike vulstprofiler.

Når det gjelder korsgangen i Lyse, behøver ikke skiftet nødvendigvis gjenspeile noen særlig stor tidsforkjell. Det kan se ut til å være en viss tidsavstand fra buer med chevroner til buer med det dypt underskårne vulstprofilet med vinger og pålagt bånd. Men som vi har sett, kan selv såkalte tidlige chevronvarianter ha blitt brukt over lang tid. Den enhetlige utformingen av søylebasene og kapitélene kan kanskje tale for en forholdsvis kort byggeperiode. På den annen side kan baser og kapitél ha hatt flere varianter enn dem vi kjenner til. Da korsgangen i Lyse ikke ser ut til å ha vært oppført på uvanlig kort tid (jfr. s. 193), må i hvert fall foldekapitélene etter hvert ha blitt erstattet av senere kapitéltyper. Korsgangsbuene viser som nevnt varianter innen de to hovedmotivene.

Nicolaysens argument for at korsgangen ikke kunne være eldre enn ca. 1175-1180, var de kantete søyleskaftene og vulstprofilet med pålagt bånd. Ser vi i første omgang bort fra vulstprofilet, er det ikke utenkelig at korsgangen kan ha vært påbegynt allerede i siste halvdel av 1160-tallet. Kantete søyleskaft finner vi i Fountains, i kirkens narthex, rundt 1160. Samme type har vi også i korsgangen i Rievaulx,

fra tredje fjerdedel av 1100-tallet (Peers 1974, s. 8). Det er ellers mulig de kan påvises i England allerede rundt 1130.¹⁶⁵ Også det øvrige korsgangsmaterialet i Lyse, med unntak av vulstprofilen med pålagt bånd, kan sannsynligvis dateres til omtrent samme tid. Liknende varianter av både foldekapitél og waterleaf-kapitél har vi gjenfunnet i Fountains hvor de kan tidfestes til henholdsvis 1150-årene og rundt midten av 1160.

Når det gjelder chevroner, har vi vært inne på at tidsrommet for når de enkelte typene/variantene forekommer, kan variere fra sted til sted. For å komme frem til en mest mulig holdbar datering, er vi derfor avhengig av å vite hvor stilpåvirkningen har kommet fra. Selv om dette er usikkert i vårt tilfelle, virker det lite trolig at det skal ha vært noen særlig tidsforskjell mellom de ulike chevrontypene i Lyse. Samtlige kan teoretisk sett også ha vært utført forholdsvis tidlig. Sammenholder vi f.eks. variantene som danner rombemønstre i Lyse (fig. 234 og fig. 235) med de tilsvarende motivformene i Lincoln (fig. 275 og fig. 278), datert til 1141-1148, synes det ikke å være noen særlig forskjell hva angår plastisitet. Den ene varianten i Lyse med sammenknyttete romber og gjennomgående vulst (fig. 234) kan imidlertid oppfattes som mer "kompleks" og kan derfor, ifølge Borg, typologisk sett være senere. Ut fra samme syn skulle den likevel kunne dateres før varianten med romber og gjennomgående dypt underskåret vulst som er gjengitt på fig. 242, nr. 4. Denne mer "komplekse" utformingen anslår Borg til neppe før siste fjerdedel av 1100-tallet (jfr. s.171). Som nevnt er en datering basert på de ulike chevrontypene beheftet med usikkerhet. Samtlige varianter i Lyse synes imidlertid å være forenlig med at korsgangen kan ha blitt påbegynt utpå 1160-tallet.

Kommer vi så tilbake til vulstprofilen med pålagt bånd, har vi funnet det i Canterbury rundt 1180 og noe senere i Byland/Jervaulx. Med mindre profilen kan være eldre, vil det si at om korsgangen ble påbegynt på 1160-tallet, kan den fortsatt ha vært under bygging i 1180-årene. De øvrige vulstprofilene fra korsgangen kan gjerne ha tilhørt de eldste partiene.

Ikke bare det meste av korsgangsmaterialet, men også de mindre kapitélene som muligens har stått i kirkens antatte narthex, kan trolig dateres til 1160/1170-tallet. Kapitél som viser typemessig likhet har vi funnet i det engelske materialet, noen fra før 1160 andre fra 1160- og 1170-årene. Da ornamentikken på disse kapitélene har fellestrekk med tre av korsgangens anfangssteiner (jfr. fig. 14, nr. 1,2, 6, fig. 71-72 og fig. 14, nr. 3,4,5, fig. 234, 236) (jfr. s. 168), er det rimelig å anta at kapitélene og anfangssteinene kan være fra samme tid, kanskje også hugget av samme person. Godtar vi dette, vil det si at dersom kirken ble påbegynt umiddelbart etter grunnleggelsen, kan den, inkludert narthex, ha stått ferdig omkring 1170. Det virker imidlertid ikke usannsynlig at kirken har vært bygget før det antatte narthex. Kirkener enkel og oppført av til dels stor bruddstein. Byggetiden behøver derfor ikke ha vært særlig lang. Korsgangen og kirkens antatte narthex kan derfor ha vært del av et annet byggetrinn.

Ser vi dernest på kapittelsalen, viser den senere stiltrekk enn korsgangen. Dette stemmer også med Nicolaysens og Hills dateringer (jfr. s. 190f.). Aubert anfører derimot at korsgangene ofte er ynge enn de tilstøtende bygningene. Årsaken til dette skal være at de opprinnelige enkle korsgangene, ofte bygget i tre, som regel ble skiftet ut på et senere tidspunkt (1949, b.2, s. 3). Nå vet vi ikke noe om de første bygningene i Lyse og en eventuell tidligere korsgang. Med tanke på den betydning kapittelsalen hadde, klosterets viktigste rom etter kirken, virker det imidlertid lite trolig at den så rikt utstyrte korsgangen av stein ble påbegynt før kapittelsalen var oppført. Vanligvis ble også østfløyen bygget like etter kirken og før de andre fløyene. Murverket kan tyde på at en slik fremgangsmåte også ble fulgt i Lyse (jfr. s. 159). Tidligere har vi pekt på at kapittelsalen opprinnelig kan ha bestått av den vestre kvadratiske delen og at portalene, hvelvene og utvidelsen østover kunne tilhøre en senere ombygging (jfr. s. 83ff.). Det ble også antydnet at dette arbeidet kunne ha vært utført i to etapper ved at den vestre delen sto ferdig oppført med ribbehvelv før en utvidet rommet østover. En

liknende utbedring som her er skissert, har det bl.a. vært i Tintern, cistercienserkloster i Monmouthshire, grunnlagt 1131. Den opprinnelige kapittelsalen ble ombygget på 1200-tallet og både portalene (en av de få kapittelsaler med tre portaler) og hvelvene kan henføres til denne byggefasen (Craster 1974, s. 18f.).

Da det ser ut som kapittelsalen i Lyse neppe kan ha vært påbegynt før rundt 1190, synes dette å underbygge hypotesen om at rommets nåværende utforming representerer et senere byggetrinn også her. Det virker i hvert fall lite trolig at det skulle gå over førti år før arbeidet med en permanent kapittelsal tok til. Dersom arbeidet med den rikt utformete korsgangen ble påbegynt ut på 1160-tallet, slik det er grunn til å tro, kan dette også tyde på at klosteret har hatt en bra økonomi i startfasen. Det virker derfor ikke urimelig å anta at deler av østfløyen kan ha blitt oppført på et relativt tidlig stadium. Som vi tidligere har nevnt, er det mulig at grunnleggelsen av Tautra i 1207, tyder på god rekruttering og tilfredsstillende økonomi i Lyse. Muligheten for økt byggeaktivitet kan derfor ha vært til stede og et stigende antall munkes har muligens vært en medvirkende årsak til at utvidelsen av kapittelsalen ble planlagt. Et vesentlig argument som kan gå imot antakelsen om to byggefaser, er at tidspunktet for en ombygging kanskje synes å være tidlig i forhold til når kapittelsalen opprinnelig kan ha vært oppført. Ut fra ovenfornevnte argumentasjon virker det likevel mest sannsynlig at portaler (heri inkludert parlatoriets portal), hvelv og den østre delen av kapittelsalen tilhører en senere ombygging.

En datering som innebærer at arbeidene i kapittelsalen kan ha pågått i årene rundt 1200, virker ikke urimelig vurdert ut fra det engelske sammenlikningsmaterialet. Når vi først finner de mer sammensatte baseprofilene og vulstprofiler med pålagt bånd noe senere i Trondheim, kan forklaringen være at byggearbeidene der trolig sto stille fra slutten av 1180-årene til omkring 1210 (jfr. s. 178). En så pass tidlig datering gjør at det også blir en viss tidsforskjell

mellom skivekapitélet fra kapittelsalen i Lyse og kapitélene fra Utstein og Avaldsnes som skal være fra tidsrommet 1248-1263 (jfr. s. 176). Da det er grunn til å oppfatte Lyse som et såkalt "primært nedslagsfelt for nye impulser", forrykker likevel ikke dette en tidlig datering av den nåværende kapittelsalen. Som nevnt (s. 166) ble skivekapitél mye brukt i de engelske cistercienser-klostrene og kan påvises ganske tidlig. Kapitélet fra Jonsklosteret i Bergen (fig. 248) synes dessuten å være henført til 1180-1190-tallet (jfr. s. 175). En sammenlikning av skivekapitél er som allerede nevnt, også av begrenset verdi da vi ikke kjenner dekkplatens utforming hverken til kapitélet fra Lyse eller til kapitélet som har tilhørt Jonsklosteret.

Hvorvidt deler av korsgangen kan være samtidig med den antatte ombyggingen av kapittelsalen, er uvisst. Dersom dette skulle være tilfellet, ville det i så fall ikke ha vært urimelig å finne et visst samsvar mellom profilene i kapittelsalen og i korsgangsarkadene like utenfor. Vulstprofilet med pålagt bånd og vinger har også visse trekk felles med innerhjørnene i kapittelsalens nordportal (jfr. fig. 13, nr. 2 og fig. 15, nr. 7). Da østfløyen trolig er bygget før sør- og vestfløyen, virker det likevel lite sannsynlig at den østre korsgangen skulle hatt det typologisk sett yngste profilet. Men dette kan bare bli en antakelse. Dessuten er det ikke utenkelig at korsgangen har stått ferdig før den antatte ombyggingen av kapittelsalen tok til.

Å datere de øvrige bygningsrestene ut fra stilistiske kriterier er nærmest ugjørlig. Den eneste detaljen som noenlunde kan tidfestes, er sluttsteinen med stivtløvsornament (fig. 17, nr. 2 og fig. 154-155). Det har imidlertid ikke vært mulig å fastslå med sikkerhet om den stammer fra sørfløyen (refektoriet) eller østfløyen (dagrommet). Den enkle waterholding-basen i vestfløyens østmur (fig. 13, nr. 18-19) må vi se bort fra. Basen er svært avslitt og Meyers oppmålingstegning i liten målestokk synes å gi lite grunnlag for datering (jfr. s. 163f.). Tidligere har vi også nevnt at den helt enkle døråpningen fra korsgangen

og inn til refektoriet (se fig. 11 og fig. 195) passer dårlig med at refektoriet var ett av de to praktrommene i et cistercienserkloster, bare forbigått av kapittelsalen. Vi har derfor antydnet at refektoriets nordmur med den enkle døråpningen, kan tilhøre en tidligere byggefase (jfr. s. 136f.). Resultatet av den bygningsarkeologiske undersøkelsen kan kanskje tolkes i den retning.

Når det gjelder sluttsteinen, har vi funnet liknende stivtløv på kapitél og konsoller i Lincoln (fig. 279), datert til rundt 1200 (jfr. s. 188f.). Bladverket på enkelte sluttstein i Lincoln (fig. 280) antakelig fra omkring 1220-1230-årene, viser også likhetstrekk, men som nevnt er sidebladenes utforming her forskjellig fra bladformen i Lyse (jfr. s. 189 og note 164). Sluttstein med bladornamentikk er ellers påvist i Roche og datert til 1170-årene (jfr. s. 188). Det er derfor ikke utenkelig at den del av klosterkomplekset i Lyse som sluttsteinen har tilhørt, kan ha vært under oppførelse rundt 1200. Hvis dette er riktig, ville arbeidene i så fall ha pågått omtrent samtidig med den antatte ombyggingen av kapittelsalen. Ut fra en datering etter 1200 for sørfløyen eller søndre del av østfløyen, er det også godt mulig at refektoriets nordmur kan ha tilhørt et tidligere byggetrinn. Bortsett fra den enkle døråpningen inn til refektoriet, virker det ikke urimelig at flere bygninger rundt korsgangen var oppført eller var under arbeid om ikke før, så i hvert fall samtidig som arbeidene med den permanente korsgangen antakelig har pågått.

En oppsummering av bygningsforløpet som her er antydnet, går altså ut på at kirken antakelig har blitt påbegynt like etter klosterets grunnleggelse, og at den sammen med i hvert fall deler av østfløyen har vært reist før en tok til med korsgangen. Arbeidet med korsgangen har trolig pågått fra siste halvdel av 1160-tallet, og har sannsynligvis ikke vært avsluttet før tidligst ut i 1180-årene. I samme periode er det mulig at kirken har fått et narthex og at den nåværende sørfløyen har hatt en forløper under oppførelse. Videre har vi gått ut fra at den antatte om-

byggingen av kapittelsalen trolig har pågått rundt 1200, og at disse arbeidene kan ha tilhørt samme byggefase som den del av klosterkomplekset hvor sluttsteinen med stivtløvsornament stammer fra. Steinens proveniens har det ikke vært mulig å fastslå med sikkerhet. Selv om det er lite tilfredsstillende, ser det derfor ut som vi bare kan påpeke at ut fra murverket har tilsynelatende sørfløyen, antakelig med unntak av nordmuren, og vestfløyen vært det siste som ble oppført (jfr. s. 159). Nicolaysen antok som nevnt at bygningene i Lyse, bortsett fra vestfløyen som ikke ble medregnet, var reist noe før 1250. Hans utgangspunkt var sluttsteinen som han satte i forbindelse med dens "side-stykke" i Lincoln, datert til ca. 1220. Ut fra en datering av sluttsteinen i Lyse som vi har antydnet, virker det imidlertid ikke urimelig at de fire fløyene rundt klostergården, med den utforming bygningsrestene nå viser, kan ha stått ferdig noe før, trolig innen første tredjedel av 1200-tallet.

Ser vi på oppførelsestiden i andre klostre, så varierer den sterkt, noe som i vesentlig grad skyldes de ulike økonomiske forutsetninger for byggevirksomhet. I Kirkstall ble de fire fløyene rundt klostergården oppført i løpet av en 30-års periode. Andre steder kan byggearbeidene ha pågått over lang tid. I Lyse vil sannsynligvis videre utgravinger kunne gi flere opplysninger både om de gjenværende ruinene og om tidligere byggefaser, og vil antakelig kunne underbygge eller korrigere bygningsforløpet som her er antydnet.

VI. AVSLUTNING

Et siktemål med avhandlingen har vært å se i hvilken grad Lyse har fulgt det vanlige mønster for et cistercienser-kloster. På grunn av materialets art har denne delen vesentlig gått ut på en diskusjon om utforming og funksjon av bygningene rundt klostergården, slik de kan ha sett ut på 1100-1200-tallet. Denne delen utgjør også hovedtyngden i avhandlingen. Et annet sentralt spørsmål som er blitt drøftet, er hvor den bygningsmessige påvirkningen har kommet fra. Om den arkitektoniske uttrykksform og detaljpreget vi finner i Lyse kan skyldes hjemlig innflytelse eller om impulsene er kommet utenfra. Denne problemstillingen har hovedsakelig vært tatt opp i forbindelse med dateringsspørsmålet, det tredje hovedpunkt som er behandlet.

Ikke overraskende viser resultatet av undersøkelsen at både når det gjelder den generelle utformingen av kjernekomplekset og også hva angår rommenes funksjon, har antakelig det tradisjonelle mønsteret stort sett vært fulgt. De fleste avvik kan trolig henføres til kompromissløsninger som har vært nødvendige for et lite anlegg. I likhet med de fleste andre cistercienserklostre har derfor Lyse sannsynligvis hatt et firefløyet anlegg med øst- og vestfløyen oppført i to etasjer. Om også sørfløyen har hatt en slik utforming, er det umulig å si noe om. Vanligvis hadde ikke refektoriet noen overetasje slik at sørfløyen dermed kunne få varierende takhøyde. Det er også vesentlig sørfløyen i Lyse som ikke følger den tradisjonelle utformingen. Restene av det nåværende refektoriet har ikke en markert n/s-gående orientering og stikker ut fra sørfløyen slik som refektoriet i de fleste cistercienserklostre etter midten på 1100-tallet. Heller ikke kalefaktoriet har hatt sin tradisjonelle plass i sørfløyen, men har trolig vært inkorporert i det søndre rommet i østfløyen, som antakelig har fungert som munkenes dagrom. Undersøkelsen har imidlertid vist at det må ha vært foretatt flere endringer i denne delen av anlegget, og at et tidligere n/s-gående refektorium i hvert fall har vært planlagt.

I hvor stor grad mønsteret har vært fulgt også utenfor selve kjernekomplekset, har vi derimot kunnet si lite om. Men det er klart at i og med et cistercienserkloster fungerte som en selvforsørget enhet, må de gjenværende ruinene bare være del av et rikt sammensatt klosteranlegg. Det eneste vi har kunnet vise til i denne sammenheng, er spor av enkelte bygninger som trolig har hatt tilknytning til klosteret i likhet med antakelig rester av et kanalsystem for vanntilførsel og avløp. Det er derfor grunn til å tro at videre utgravinger både innenfor og utenfor de nåværende ruinene, ikke bare vil kunne gi en bedre forståelse av bygningene, av nåværende bygningsrester og tidligere byggefaser, men vil kunne belyse hvordan dette klostersonnet har fungert.

Når det gjelder de to andre punktene, synes det for det første å være liten tvil om at den bygningsmessige påvirkningen i Lyse har kommet fra England. Selv om vi har funnet flere likhetstrekk med detaljutformingen i domkirken i Trondheim, har sannsynligvis impulsene nådd både Trondheim og Lyse uten norske mellomledd. Kirkens plan og kanskje også portalarrangementet i østfløyen kan trolig føres tilbake til Fountains. Og liknende senromanske og tidlig-gotiske stiltrekk som vi finner i Lyse, ser ut til å ha vært vanlig utbredt i England, noen allerede i tiden rundt Lyses grunnleggelse og andre i første del av perioden av Early English. Det er imidlertid godt mulig at påvirkningen har skjedd Lyse via ordenens klostre. Selv om mye er forsvunnet, har vi funnet liknende utforming av de fleste detaljene i anleggene som er tatt med i sammenlikningsmaterialet. Bl.a. har vi påvist likhetstrekk med Fountains. Men i hvilken grad morklosteret kan ha influert på detaljpreget i Lyse, har ikke gått klart frem.

I tid har vi antatt at arbeidene med kirken kan ha blitt påbegynt like etter grunnleggelsen og at de fire fløyene rundt klostergården kan ha vært oppført innen første tredjedel av 1200-tallet. Dette innbefatter de endringer som bygningsrestene i dag synes å vise.

NOTER

1. Når det gjelder cistercienserordenen generelt støtter jeg meg vesentlig til Lekai (1977). Når det gjelder ordenen i Norge, bygger jeg på Lange, 2. utg. (1856), Fischer (1974) og Johnsen (1977).
2. Den tradisjonelle avledningen er fra stedet, fra det latinske ordet *cisternae*, som også kan bety myrlendt område. Lekai hevder imidlertid at det er mest sannsynlig at ordet (lat. *Cistercium*) går tilbake på klosterets beliggenhet "..., being "on this side of the third milestone" (*cistertium lapidem miliarium*) on the old Roman road between Langres and Chalon-sur-Saône" (1977, s. 14).
3. Nonneklostrene er ikke medregnet. De vil heller ikke bli tatt med senere i avhandlingen.
4. Tautra overtok gods etter Munkeby som av flere forskere er blitt antatt å tilhøre cistercienserordenen. Munkeby ble nedlagt mot slutten av 1100-tallet (Johnsen 1977, s. 28). Johnsen antyder at allerede Munkeby kan ha vært en datter av Lyse (*ibid.*, s. 36). Munkeby er tatt med i M.A. Dimiers oversikt over kirkeplaner, men er ellers ikke nevnt i det materialet jeg har gjennomgått.
5. Bare antall munk og en abbed er foreskrevet i reglementet (jfr. note 11). En kan likevel anta at noen legbrødre fulgte med, slik det også er oppgitt ved anleggelsen av enkelte klostre (Fergusson 1984, s. 8).
6. Fremstillingen opp til 1264 bygger på Johnsen (1977). For øvrig er opplysningene hentet fra Lange (1856) og Nicolaysen (1890) med supplerende opplysninger fra Tveit (utg. fra 1979). I tillegg er nyttet generalkapitlets statutter fra Canivez (1941). Hvorvidt utenlandske arkiv kan gi ytterligere opplysninger, er ikke undersøkt da dette er blitt ansett å ligge utenfor avhandlingens ramme.
7. Cistercienserklostrenes eksemplering ble først fullført etter 1159. Opptakten lå imidlertid allerede i cisterciensernes ordensstatutt *Carta Caritatis*. Ifølge Innocens II's bestemmelse ble cistercienserne i 1132 fritatt fra å delta i bispedømmemøter. I 1152 stadfestet Eugenius III ordenens statutt som gav cistercienserne rett til å avholde gudstjeneste selv under alminnelig interdikt (Johnsen 1977, s. 18).
8. "Narratio de fundatione Fontanis monasterii in comitatu Eboracensi" inneholder ifølge Johnsen en rekke korte og presise fundasjonsberetninger også fra Fountains datterklostre, deriblant Lyse. Hugh, munk i Kirkstall på 1180-tallet, skrev sin *Narratio* omkring 1206. Som muntlig kilde nyttet han Serlo - en olding - munk i Fountains fra 1138. Serlo oppholdt seg i Fountains fra 1138-47; med andre ord også da biskop Sigurd besøkte klosteret. Den Fountains-tradisjon som Hugh de Kirkstall bygde på, ble opprinnelig nedskrevet ca. 1206, og er ifølge Johnsen den mest verdifulle bevarte kilden (s. 16 og 70f.). Det bevarte skriftstykket på latin "*Fundatio Lysensis Monasterii*" fra omkring 1300 blir av Johnsen beskrevet som "... nærmere en høytravende, panegyrisk minnetale om biskop Sigurd av Bergen...", og ikke en egentlig fundasjonsberetning (s.13). Mot slutten av skriftstykket blir det nevnt at forfatteren også vil

- omtale Lyses senere velgjørere. Det er derfor antatt at skriftet er begynnelsen av en klosterhistorie ført frem til omkring 1300. Ut fra dette har Lyse hatt sin egen "Chronicon abbacie" i likhet med mange engelske cistercienserklostre. I "Commentariolus de coenobis Norvegia" er en relativt fyldig fortegnelse over abbeder i Lyse. Johnsen anfører også at G. Storm antok at disse abbedsnavnene kunne være hentet fra en klosterhistorie om Lyse (s. 65).
9. Cistercienserordenen og dens spredning ble trolig drøftet allerede under erkebiskop Eskillis provinsialsynode i Lund i 1139. Blant deltakerne var biskop Sigurd og biskop Gislo av Linkøping. Samtlige grunnla hvert sitt cistercienserkloster i det påfølgende tiår (Johnsen 1977, s. 13f.).
 10. Daværende abbed var Henry Murdoc - erkebiskop i York fra slutten av 1147. Murdoc var venn av Bernhard av Clairvaux og pave Eugenius III (fra 1145). De tre hadde oppholdt seg samtidig i Clairvaux. Johnsen antyder at Lyse via farabbeden ble "... liksom revet med i den europeiske kirkepolitikens strømvirvler..." som cistercienserne i særlig grad satte fart i omkring 1150 (s. 15f. og s. 21f.).
 11. Antallet er ikke oppgitt, men et konvent på 13, dvs. 12 munke + abbed er kjent fra opprettelsen av andre cistercienserklostre og er i samsvar med generalkapitlets statutt nr. XII fra 1134 "Duodecim monachi cum abbate terciodecimo ad coenobia nova transmittantur" (Johnsen 1977, s. 19). Når Ranulf har vært oppfattet som norsk og navnet fornorsket til Runolv el. Runulv, skyldes det iflg. Johnsen en feiltolkning av et manuskript, og han hevder at ingenting i Narratio støtter opp om en slik oppfatning (ibid., s. 16f.).
 12. Årsaken var at Fountains i startfasen fikk veiledning fra Clairvaux.
 13. Johnsen anfører at statutt nr. 13 fra generalkapitlet i 1157 etter alt å dømme gjaldt i påfølgende tiår, og lyder: "De abbeder som ikke er møtt til generalkapitlet det år de skulle, og ikke har sendt unnskyldning, må fra den dag kapitlet begynner, og inntil de framstiller seg i Cîteaux, ikke innta sin plass i sitt klosters abbedsstol, og de skal hver fredag faste på vann og brød" (s. 32f.).
 14. Statuttet omhandler trolig Lyse. Navnet er imidlertid ikke korrekt gjengitt, men skyldes antakelig en skrivefeil (Johnsen 1977, s. 58).
 15. På grunn av vanskelige tider vedtok generalkapitlet i 1275 at klostre som bortsett fra abbeden hadde et konvent på færre enn 12 munke, dvs. kormunke, ikke var nødt å møte til generalkapitlet (Johnsen 1977, s. 58).
 16. Johnsen nevner at den danskfødte Mathias Henrikssønn som var abbed i Tautra fra 1510-25, skal ha vært innsatt av abbeden i Sorø.
 17. Ved riksmøtet og Håkon Håkonssons kroning i Bergen i 1247 er det nevnt at abbeder og priorer deltok i den høytidelige prosesjonen og også i kroningsmåltidet på kongens og kardinalens høyre hånd (Johnsen 1977, s. 49).
 18. På grunn av statuttet gjelder "Monachi Norvegiae" kan det også dreie seg om Lyse og ikke bare Hovedøya, slik Lange antok (Johnsen 1977, s. 34f.).
 19. Ifølge Nicolaysen var kirken nedbrudt før 1626 på grunn av en beretning fra samme år som sier "at det dengang "paa melkestuen i klosteret" fandtes 2 stykker af middelalderiske ligstene, som havde "tilforn staaet i muren af kirken"" (1890, s. 4).
 20. På grunn av kildenes art har jeg valgt å gjennomgå det arkeologiske/bygningsarkeologiske materialet samlet før jeg oppsummerer de øvrige forskningsresultatene. I denne siste delen er det bare tatt med forskere som har diskutert bygningene i Lyse.

21. Planen ligger i manuskriptsamlingen UBB, m.s. 187/c, sammen med bl.a. en tegning av arkitekturfragment også fra Lyse kloster, ant. fra klostergangens arkaderekker. Omslaget har påskriften: "Levninger af Oldtids Minder i søndre Bergenhus Amt, opsamlede i Aaret 1824 af W.F.K. Christie".
22. Kartet henger i von Erpecoms hus på Lysekloster Hovedgård og har følgende tekst anført i et hjørne: "Situations Cart over Lyseklosters Hoved Gaard, samt Gaardene Hoispolen, Ringdalen, Kalvtræ, Hollen, Buskengen, og Udgjærdet, efter Forlangende av Ejeren Proprietair Hrr. H.H. Formann, oplaget og forfattet av A.K. Gjelle, autorisert Landmaaler for Bergens Stift og Dannebrogsmand. År 1826. Malestokk: 1/1000 af den Sande Længde".
23. Originalen har jeg ikke klart å oppspore.
24. Originalene henger i von Erpecoms hus på Lysekloster Hovedgård. Negativene til de 4 avfotograferte tegningene ligger i fotoavd., Hist.Mus. Bergen.
25. Illustrasjonene er litografisk gjengivelse av J. Meyers signerte tegninger som delvis i original utførelse ligger i Riksantikvarens arkiv.
26. Innberetningene fra 1923, 24 og 28 ligger i Riksantikvarens arkiv. Innberetningene fra 1925 og 26 mangler. Disse arbeidene er kort nevnt i FNFB årbok 1926, s. 203 og årbok 1927, s. 163. I 1927 ble det ikke utført noe arbeid. Restaureringsarbeidene fra 1928-31 er kort nevnt i årbøkene 1929, s. 184 og s. 197, 1931, s. 191.
27. Dette punktet innleder ordenens første statutt fra 1134: "1. Quo in loco sint construenda coenobia. In civitatibus, castellis, villis, nulla nostra construenda sunt coenobia, sed in locis a conversatione hominum semotis."
28. Aubert henviste til klosteret Senanque i Sør-Frankrike som etter beskrivelsen ligger i en svært trang dal med elveløpet i retning n/s. Kirken ble anlagt med koret mot nord på grunn av plassmangel "... et cela faute d'avoir pu planter d'une manière régulière, sur cet espace si reserre et si escarpe, les bâtiments de l'abbaye sur un autre axe" (M. Aubert 1947, b.1, s. 116).
29. Som eks. på et komplett internt vann- og avløpssystem blir det ofte referert til planen over benediktineranlegget Christ Church, Canterbury, fra ca. 1165. Planen viser det nye systemet innenfor ringmuren laget mellom 1153-1167. Denne planen sammen med planen over vannsystemet utenfor ringmuren er de to eldste kjente "surveys" i England (A. Gransden 1972, s. 40 og fig. 4).
30. Den førstnevnte kanalen må ha gått under det tidligere refektoriet som var orientert ø/v.
31. Ifølge Birgit von Erpecom var det en viss uenighet om hvorvidt brønnen skulle oppmures eller ikke.
32. E. Flesland har gitt meg denne opplysningen. Hans far var i sin tid forpakter på Lysekloster Hovedgård. Ifølge nåværende eier foreligger det ikke grøftkart over området rundt klosteret.
33. I steinsamlingen finnes dessuten noen få teglstein - de fleste middelalderske, ca. 13 cm, h. ca. 9 cm, l. ca. 27 cm (l. målbar på en stein).
34. Opplysningene er hentet fra FNFB årbok 1890, s. 155, fra utkast til servitutten som ligger i kartoteket til FNFB-Oslo og fra selve servitutten som ligger i Statsarkivet-Bergen.

35. I avhandlingen er kopi av en signert plan av Meyer, hans snitt og tegninger anvendt som utgangspunkt, supplert med Meyers plan, snitt og tegninger i særtrykket fra 1890. Enkelte stikkprøver av planen ble tatt i 1975 etter et koordinatsystem utsatt i forbindelse med avdekkingen av fundament i og ved sørfløyen og riksantikvarens registrering sør for anlegget. Det viste seg at Meyers plan sannsynligvis var oppmålt etter "den additive metoden" og med kirken som utgangspunkt. Mindre forskjeller ble avdekket, men bortsett fra sørfløyen var de av mindre betydning for avhandlingen. Sørfløyen ble tegnet på nytt i målestokk 1:20 (fig. 19).

Koordinatsystemet:

Gjennom et punkt, kalt 120 y, ble en n/s-gående akse satt tvers over rom 12 (kjøkkenet). Aksen går gjennom rommets søndre inngang 22 cm fra anslaget i østre dørvange (målt fra kanten av det støpte dekket over selve muren). Mot nord treffer aksen nordre innermur 74 cm øst for det indre hjørnet av nordinngangens østre vange. Mot sør er aksepunktet markert i treet vis å vis inngangen. En ø/v-gående akse ble satt gjennom et valgt punkt, kalt 120 x, på y-aksen. Krysningpunktet ligger 5 m sør for punktet hvor y-aksen treffer indre nordmur i rom 14. Punktene hvor x-aksen treffer rommets indre øst- og vestmur er markert øverst på de respektive murene. (For utvidelse av koordinatsystemet, se Lidén 1975, s. 2.)

36. Det er også funnet spor av en ennå tidligere trekirke, datert til ca. 1133 (Fergusson 1984, s. 25).
37. Det ble bestemt å foreta "en radikal preparering" av ruinene. Årsaken var at murene hadde minsket i "foruroligende grad", og at kistemuren var i stadig bevegelse på grunn av klimatisk påvirkning. Etter en del eksperimentering ble det vedtatt å mure i "smaasteinsteikk". Ved muring i småsteinsteikk er det anvendt skifrig gråstein kløvyt i ca. 4 cm tykke og ca. 12-25 cm lange steiner. Det ble vedtatt å mure steinen på frihånd. Etter at sementen omtrent var tørket, ble murene spylt og gått over med stålbørste. Dette for å få rensset murene og for å gi fugene dybde. Enkelte murparti ble omfattende gjenoppbygget. Hensikten med dette var å trekke frem konturer som holdt på å viskes ut da det ble hevdet at man "... ikke kan betrakte anlegget som kun en romantisk ruinhop men som arkitektur". For å kunne legge på toppavdekking måtte murene dessuten tildels påbygges for å få noenlunde jevn høyde enten helt over i murens bredde eller i avtrappinger. Vestmuren i klostergangen som først ble satt i stand er utbedret i "rullesteinsteikk" og står fortsatt slik. Som annet trinn i arbeidet ble hjørnet fra vestre inngang i kirkens sørmur og rundt mot vestportalen oppmurt i kleberstein "som fandtes paa plassen". Det ble støpt et sementbånd mellom klebersteinene og "resterne av den gamle graasteinsmur". Dette nyoppførte partiet ble imidlertid tatt ned da det var "lite tillidsvekkende" for å bli murt opp igjen i småsteinsteikk (Reimers 1923).
38. Rapporten oppbevares hos ark. Claus Lindstrøm, Bergen. Arbeidene er ellers nevnt i FNFB årbøker 1955 (s. 220), 1956 (s. 195), 1958 (s. 203f.).
39. Alle høydemål er tatt fra fundamentnivå med mindre annet er oppgitt.
40. Som forklaring på denne kompromissløsningen ble anført tre punkt:
1. Den utvendige muren var så ødelagt at muring i "småsteinsteikk" ville bli for kostbart.
 2. Der fantes ikke tilstrekkelige mengder av den skifrige gråsteinen.
 3. Stedet var "litet i øinefaldende".
- Om sørmuren heter det at "enkelte av de gamle stein i indermuren er blitt muret saa de er synlige i smaasteinsmuringen" (Reimers 1923,

s. 4). På grunn av fugingen er dette ikke så tydelig i dag. Av samme grunn er det vanskelig å avgjøre om enkelte bruddsteiner er satt inn i kirkeskipsmurene i forbindelse med arbeidene i 50-årene. Arbeidsformannens rapport dekker ikke denne delen. Andre steder er innfatningsstein oppsatt over skift i "småsteins-teknikk". Dette for å vise at steinen er satt inn "under restaureringen" (ibid.). Samme metode er nyttet i anlegget for øvrig. I sørfløyen er også enkelte større murflater i bruddstein og kleber ført opp over mindre parti i "småsteinsteknikk".

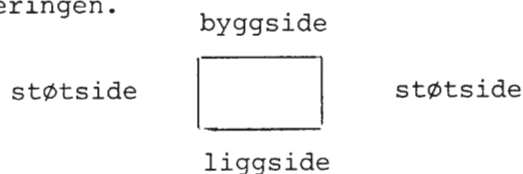
41. Åpningen kan ha vært utbrutt i forbindelse med nedrivning av klosteret. Partiet er oppført som tørrmur av bruddstein og kleber. Målene er vanskelige å ta på grunn av ujevne støtflater inn mot åpningen i indre murliv og fordi hele nordmurens ytterliv er lagt opp som tørrmur. Åpningen er likevel synlig i ytre murliv. Tilnærmet er åpningen opp til ca. 3 m bred mot indre murliv og ca. 2,1 m mot ytre murliv. Åpningen i nordmuren er ikke omtalt i rapporten fra 1923. Heller ikke er den tatt med på Meyers plan eller nevnt av Nicolaysen. På Schiertz' plan (fig. 6) er den inntegnet med rette vanger og uten anslag.
42. På sørsiden av søndre kapell (fig. 30) stikker fundamentet frem opp til ca. 10 cm og har en høyde rundt 40 cm over terrenget. Dette later til å være fundamentets synlige høyde i hvert fall i dette partiet. Underkant av kapittelsalens (rom 6) hugne klebersteinssokkel ligger i hvert fall i samme nivå som fundamentets høyde er målt fra. I forbindelse med avhandlingen er det ikke undersøkt hvorvidt grunnen helt eller delvis har sunket (jfr. s. 25).
43. Terminologien følger O.E. Eides instruks og nomenklaturliste utarbeidet for katalogisering av steinsamlingene på Bergenhus og i Lyse. Lengde-, bredde- og høydebegrepene er angitt med utgangspunkt i en veggkvader.

Lengden = avstanden mellom kvaderens støtsider.

Bredden = steinens dybde innover i murverket.

Høyden = avstanden mellom ligg- og byggside. (O.E.Eide 1975, s.1-2.)

Disse definisjonene er basis for angivelse av alle størrelsesforhold i registreringen.

44. I ordensstatuttet, Carta Caritatis av 1119, heter det også, her i engelsk oversettelse: "No abbot shall be sent to a new place ... without the prior construction of such places as an oratory, a refectory, a dormitory, a guest house, and a gatekeeper's cell so that the monks may immediately serve God and live in religious discipline. No living quarters, only animal shelters, shall be constructed outside the gate of the monastery" (Lekai 1977, s. 448).
- Dette har vært idealet. Fergusson anfører imidlertid at det vesentlige i denne første fasen trolig var å tilfredsstille de mest nødvendige behov og at utformingen av bygningene var underordnet (1984, s. 25).
45. Dimiers presenterer 32 enskiple kirker inkludert Lyse, Tautra og Munkeby. Planene er gjengitt i liten målestokk og eventuelle mindre variasjoner i murtykkelsene lar seg ikke avlese. Flere av planene er inntegnet med delvis uskraverte felt. Andre har murene delvis angitt med stiplet linje. Bortsett fra ett unntak hvor også hele vestpartiet er angitt med stiplet linje, er imidlertid vestmuren inntegnet med skravert eller delvis skravert felt på samtlige planer.

46. Hovedbygningen ble påbegynt i 1722 og fullført i 1724. Kaminen som er merket med årstallet 1613 må derfor ha vært fra en eldre bygning (FNFB årbok 1927, s. 107). Hovedbygningen (fra 1724) ble revet før krigen. Kapitélene, basene og søyleskaftene er nå deponert i steinsamlingen, men er ikke nummerert.
47. Ut fra det som er igjen av korsgangsmaterialet ser det ikke ut som delene passer inn i korsgangens arkaderekker.
48. Arrangementet lektorium/kapell kan ha vært et svært vanlig trekk innen ordenen. Ut fra de anvendte planene er likevel tilsvarende utforming bare inntegnet i Fountains, Kirkstall og Roche, men dette kan selvsagt bero på tilfeldigheter. Roche (1147) ble grunnlagt av Newminster (1138), datterkloster av Fountains. I Roche var sykekoret plassert under lektoriet som ser ut til å ha hatt en bredde på vel 3 m. (Hamilton Thomson 1971, s. 7). På planen av Clairvaux er det også markert altre mot lektoriets vestmur.
49. Noe forvirrende er det at vinduene er inntegnet på planen datert til 1842, men utelatt på Schiertz' tegninger (fig. 8-10), datert 1844. Motivet fra presbyteriet og nordre kapell er imidlertid tegnet "efter Baade". Baade skal ha besøkt Lyse i 1835, dvs. tre år før kirken ble utgravd. Ut fra Schiertz' plan av kirken generelt synes det urimelig at vinduene bare kan være ren fantasi. Mer sannsynlig er det at murene ble rensket i forbindelse med utgravingene og at spor av vinduer i presbyteriet og nordre kapell dermed fremkom.
50. Pilhøyden er avstanden mellom en korde og det tilhørende bueutsnitt, målt vinkelrett på korden og fra kordens midtpunkt.

51. På grunn av manglende oppmålingstegninger må en slik sammenlikning for en stor del bero på et visuelt inntrykk. Det vesentligste i denne forbindelse er likevel å påvise sannsynligheten for at kirken har hatt et stort østvindu og dernest tilnærmet å kunne angi formen.
52. BRM-nr. er ikke oppgitt da steinenes utforming kan minne om flere steiner i samlingen.
53. Bortsett fra General Kapitlets negative holdning til glassmaleri med ikonografisk motiv, var det reelle behov for lys i en cistercienserkirke svært begrenset. For det første foregikk liturgien delvis på tidspunkt da dagslyset hadde liten virkning. For det andre skulle munkene som var de eneste som var tillatt korbøker, kunne teksten utenat (Aubert 1947, b.1, s. 296).
54. Hverken på Schiertz' plan (fig. 6) eller Meyers plan (fig. 11) er alle nisjene markert. På planen i særtrykket har Meyer utelatt nisjer i søndre kapell, mens en nisje i nordre kapell er utelatt på en annen signert plan. De små siderommene i noen av nisjene er i enkelte tilfeller blitt utelatt. På Schiertz' plan mangler den østre nisjen i presbyteriet og nisjene i nordre kapell. Alle tre nisjene er imidlertid med på tegningene (fig. 9-10). Den ene nisjen i søndre kapell mangler siderommene.
55. I steinsamlingen finnes dessuten en gulvpiscina (BRM 63/368 - fig. 92 og fig. 12, nr. 19), som ifølge Nicolaysen lå i korets s/ø hjørne og "uvist til hvad brug" (1890, s. 6). Hvor vanlig/uvanlig gulvpiscina er, har jeg ikke undersøkt. Gulvpiscina finnes i hvert fall i Fountains og i flere andre engelske cistercienserklostre.

56. I arbeidsformannens rapport fra 1955 heter det at "nye stener" ble satt inn i nisjene i presbyteriet og kapellene. Bortsett fra i nordre kapell hvor deler av østvangene er nye, må de skadete steinene tilsynelatende ha stått inne i nisjene. Piscinas bakmur består av en ca. 70 cm høy glatt bruddsteinshelle med et halvrundt kleberfragment over. Også i de øvrige nisjene består bakmuren dels av samme type bruddstein/dels av kleber.
57. Kirken i Fountains hadde spissbuede tønnehvelv i tverrskipkapellene og i sideskipene. Hvordan det opprinnelige presbyteriet i Fountains eventuelt var overhvelvet, er ukjent.
I Kirkstall har presbyteriet og sideskipene ribbehvelv, mens tverrskipkapellene har spissbuede tønnehvelv. Også vestre del av presbyteriet har spissbuet tønnehvelv (jfr. fig. 87).
58. I rapporten fra arbeidene i 1888 heter det bare "For det første blev der fra sakristiets sydøstre hjørne trukket en grav rundt de levnedemure for at bestemme de egentlige klosterrums ydergrænser". Det ble da påvist at "... muren her fra det nævnte hjørne gaar 92 fod i ret linje mod syd uden noget udspring (FNFB årbok 1887, s. 141). I særtrykket fra 1890 er det derimot uten videre snakk om den østlige og vestlige del av rommet (s. 7).
59. Østmuren og østre del av sørmuren ble gjenoppmurt etter de tidligere skisserte retningslinjer om å "... trekke frem konturer som holder paa aa viskes ut". Hvis fundamentet skulle indikere rommets dimensjoner, ble det hevdet at det ville gi mangel på romfølelse og at "...perspektivisk sett fra hovedinngangen til klostergården og fra hjørnet av refektoriet mot elven vilde der ingen begrænsning være av anlegget". Dessuten ville overgangen til kirkens murer bli "... for brå og forholdet til de restaurerte parti for usammenhengende vis à vis fundamentet" (Lindstrøm 1924).
Pilaren mellom de to pilastrene ble også oppmurt i småsteinteknikk i høyde med murene da man ut fra gjenværende kleberstein og "... efter sidebuenes bredde og maalinger" hadde funnet "... dens oprindelige størrelse" (Lindstrøm 1924).
60. Ifølge Lindstrøm (1924) var tykkelsen på fundamentene og nordmurens sokkel henholdsvis ca. 1,60 og ca. 0,37 m. Hvis østmuren har stått 10-20 cm inn på fundamentet i likhet med de andre murene i rommet vil altså murtykkelsen bli mellom 0,83 - vel 1 m.
61. Mot gjenværende del av nordmurens sokkel og i flukt med denne står en nærmere 80 cm lang og ca. 20 cm høy kleberkvader. Steinen er også inntegnet på Meyers plan. Steinen har samme høyde som sokkelens nederste trinn. Hvorvidt kvaderens plassering er opprinnelig, er uvisst. Det er imidlertid lite trolig at den kan settes i forbudelse med en eventuell lisene. Hvis sokkel og lisene skulle ha vært oppført samtidig, ville det i hvert fall ha vært mest sannsynlig at sokkelen også fortsatte rundt lisenen. Tilsvarende murparti er borte i sørmuren og hele østmuren er forsvunnet.
62. Under arbeidene i 1920-årene ble det foretatt "en gjennomgripende drænering" av kapittelsalen og rom 9. En steinsatt gryteveit ble opparbeidet i klostergangen mellom kapittelsalens portaler og inngangen til rom 7. Veiten ble ført gjennom kapittelsalens søndre portal, gjennom rommet og ut gjennom østre del av sørmuren og videre langs østfløyen ned til elven (jfr. fig. 105 og 108). Veitens dybde ca. 0,5 - ca. 2 m (Lindstrøm 1924). Det er ikke nevnt noe om påvist fundament, men det kan ha vært en "glipp".
63. Den nåværende kapittelsalen i Fountains ble bygget umiddelbart etter en brann i 1147, bortsett fra hvelv og hvelvpilarer. Disse kom til

- samtidig med refektoriet sist på 1170-tallet. Ifølge Hope var det ingenting som kunne antyde "size and extent" av den første kapittelsalen. Han antok imidlertid at den kanskje hadde vært noe smalere og lengden bare hadde vært 2/3 av den nåværende. De to bokskapene like innenfor nordre og søndre portal er ikke opprinnelige (1898-1899, s.345).
64. Ifølge Nicolaysen skal alle nr. fra 1-27 på fig.16 ha vært funnet i kapittelsalen (1890, s. 7). I innberetningen fra 1888 ble det imidlertid også referert til profilerte steiner fra tidligere gravinger som ble oppbevart i eller ved gårdens hovedbygning. Bl.a. er nevnt "en pille med hundetandsforsiringer", som fungerte som støtte for "skorstenens mantel" i kjøkkenet (FNFB årbok 1887, s.146). En kan med andre ord ikke se bort fra at her kanskje kan ha vært en sammenblanding. Steinen merket nr. 6 kan altså ha vært identisk med den omtalte "pillen".
 65. Fig. 285 i H. Fetts "Norges kirker i middelalderen" viser deler av et flisegulv (Kra. 1909), antatt å være fra Lyse. Gulvet ble senere av T. Kielland stedfestet til kapittelsalen (FNFB årbok 1921, s. 150). En sammenlikning mellom antall fliser levert til og mottatt av Hist. Mus. Bg. fra Lyse i tillegg til Nicolaysens rapporter, tyder imidlertid på at fig. 285 i stedet må representere deler av korgulvet i Nonneseter.
Under arbeidene i kapittelsalen i 1920-årene ble det påtruffet fragment av røde og grønne glasserte fliser.
 66. En bueradius på ca. 2,36 m er fremkommet som et gjennomsnitt ut fra beregninger av 17 steiner som kan ha stått i buer med radier fra ca. 1,70 - ca. 2,83 m, hvorav 6 steiner i buer med radier mellom 2 - 2,25 m. Variasjoner kan fremkomme for det første ved selve målemetoden (se note 50), men også fordi steinene med profil A til dels har dannet både rommets gurtribber og diagonalribber. Dessuten kan steinene være noe ujevnt hugget.
 67. En bueradius rundt 2,63 m er gjennomsnitt ut fra beregninger av 8 steiner med variasjoner fra ca. 2,14 - ca. 2,89 m.
 68. Meyers plan er benyttet da mindre unøyaktigheter like gjerne kan ha fremkommet i forbindelse med arbeidene i 1924. Rundpilaren ble da tatt ned for å bli gjenoppsatt på et støpt fundament (Lindstrøm 1924).
 69. De tre svakt spissbuede hvelvene som står i dag, representerer en ombygging fra 1300-tallet og skal opprinnelig ha vært høyere (Hope 1907, s. 30).
 70. I enkelte anlegg bl.a. Fountains, var det også rom over den fremstikkende delen av kapittelsalen. Likevel var de 4 østligste hvelvene i Fountains (2 feet og 10 inch.) høyere enn hvelvene i rommets vestre del (Hope 1898-1899, s. 343).
 71. Brochmann oppfattet rommet som vaktstue tilknyttet portalen i rom 8 som han anså som klosterets hovedinngang (1979, s. 123f.). I henhold til ordenens reglement er imidlertid en slik påstand lite holdbar.
 72. Parlatoriet i østfløyen er ofte kalt "det indre parlatorium", på grunn av at det også ofte var et tilsvarende rom for legbrødrene i vestfløyen.
 73. Ifølge Aubert er imidlertid benevnelsen "parlatorium" noe misvisende da bare de helt nødvendige tema kunne bli tatt opp og drøftet. Han mente derfor at den tidligere brukte termen "auditorium" var mer korrekt. "On disait autrefois "auditoire" et non "parloir" et le terme est plus juste, car on ne devait s'entretenir là que des

- affaires indispensables" (Aubert 1947, b.2, s. 70). Hope brukte også benevnelsen "auditorium juxta capitulum or parlour" for dette rommet (1907, s. 30).
74. I enkelte engelske anlegg har parlatoriet hatt portal både i øst- og vestmuren, bl.a. i Fountains og Kirkstall. Begge steder ble imidlertid østportalen senere gjenmurt (Hope, 1907, s.30; 1898-99, s.345). Det er umulig å si noe om parlatoriet i Lyse også har hatt portal i østmuren.
 75. Munkenes infirmarium fungerte ikke bare som ren sykestue, men var også bolig for de syke og eldre munkene. Dessuten kunne det være midlertidig oppholdsrom for munkere som nettopp hadde blitt årelatt (Hope 1907, s. 38).
 76. I ordenens første tid hadde abbeden eget rom i tilknytning til munkenes dormitorium og nærmest natt-trappen. Senere i Kirkstall allerede rundt 1230 ble det vanligere at abbeden fikk egen bolig. Boligen var imidlertid alltid tilknyttet dormitoriet på en eller annen måte. Ifølge reglementet skulle han nemlig sove under samme tak som munkene "... to lie in the dorter, to eat in the guest-house" (Hope 1907, s. 34f.).
 77. I FNFB årbok 1848, s. 13 og 14 kritiserte Nicolaysen Schiertz' plan av Lyse (fig. 6). (Kirkens utforming ble imidlertid ikke nevnt.) Han påpekte at "det egentlige kloster" fortsatt lå "... ganske bedækket med Jord, som det har ligget siden dets Forstyrrelse, og saaledes kan det kun være efter Konjunktur, at Maler Schiertz har udkastet den Grundplan deraf, som findes i Langes Klosterhistorie. Men uden endog at have været paa Stedet kan man udsige, at denne Grundplan sikkert ikke vil svare til virkeligheden". Etter arbeidene i 1888 kunne Nicolaysen så konstatere at østfløyens østmur hadde jevn murflukt sørover uten utspring og at Schiertz' utforming av østmuren dermed ikke var korrekt (jfr. note 58).
 78. I forbindelse med dreneringen av korsgangen utenfor kapittelsalen og i selve kapittelsalen (se note 62), ble det til hovedveiten "... lagt en forbindelsesveit..." til rom 9, "... hvor den her går gjennom hele rummet langs fundamentene for de tidligere søiler. Veitens dybde varierte fra 50 cm til ca. 1,5 a 2 meter" (Lindstrøm 1924). Målene gjelder antakelig for både hovedveiten og veiten i rom 9. Hvor disse grøftene løper sammen er ikke nevnt, men det må trolig være i nærheten av det s/ø hjørnet hvor bare fundamentet gjensto. Det er ikke nevnt om løsfunn eller fundament i forbindelse med arbeidene.
 79. Det er lite trolig at arbeidet kan ha vært utført i 1920-årene. Ifølge Lindstrøms rapport ble nemlig bare det n/ø hjørnet av nordmurens indre murliv utbedret. Hjørnepartiet er oppmurt i småsteins-teknikk, mens det omtalte partiet av nordmuren er murt som vanlig gråsteinsmur.
 80. Med betegnelsen "dækbue" må det sannsynligvis menes den øverste innfatningssteinen.
 81. Selv om klosteret på Hovedøya ble utgravd i 1845-47, ble pilarfundamentene i rommet som tilsvarer rom 9 i Lyse, først avdekket i 1890. Ut fra pilarfundamentene og bjelkehullene i murene på Hovedøya mente derfor Nicolaysen at pilarene hadde båret "dragere og gulvaaserne" for tregulvet mellom etasjene. På grunn av at det ble funnet så få ribbestener i rommet, ville han likevel ikke slutte at rommet i 2. etasjen hadde vært hvelvet (1891, s. 4).
 82. I tilsvarende rom på Hovedøya er avstanden mellom bjelkehullene ca. 1 m fra hull midtpunkt til hull midtpunkt.

83. På den ene sluttsteinen, BRM 63/99, er pilhøyden vanskelig å måle på grunn av ujevnheter. Ene siden har mål som tilsier en bueradius fra 2,56 - 2,84 m, den andre siden 1,94 - 2,13 m. Den andre sluttsteinen, BRM 63/100, er bedre bevart. Tilsvarende mål er her 2,12 m og 2,10 m. Ut fra dette må en derfor kunne slutte at målene 2,56 - 2,84 ikke kan være korrekte. Dette viser også usikkerheten med målemetoden, særlig når det gjelder stein som er mindre bra bevarte.
84. Samme ordning antok Nicolaysen det hadde vært på Hovedøya. Matrestene som ble funnet i første etasjen på Hovedøya mente han bestyrket denne teorien (1891, s. 4). Matrestene som ble funnet i størst mengde utenfor rom 9 i Lyse, antok han imidlertid kunne ha forbindelse med klosterets beboelse i etterreformatorisk tid (1890, s. 8).
85. Her er ikke medregnet de som har fulgt Nicolaysens teori, bl.a. Tveit i Os-soga.
86. Som Fischer påpekte, holdt Nicolaysen seg trolig til den tidligere engelske litteraturen hvor rommet i første etasjen (tilsvarende rom 9) lenge misvisende ble betegnet som "fratry". En slik betegnelse hadde rommet i Fountains og rommet ved siden av ildstedene ble tatt for å være kjøkken (Fischer 1974, s. 34 og note 14).
87. Bortsett fra eventuelt abbedens rom (jfr. note 76) kunne det være et hvelvet rom i østfløyens annen etasje i nærheten av natt-trappen, til oppbevaring av verdifulle gjenstander.
88. Rester viser at det har vært en svingdør mellom dormitoriet og privétet. Den lille gjennombrutte nisjen sør for døråpningen var for natt-lampen som dermed ga lys til begge sider (R. Gilyard-Beer 1969, s. 26).
89. Bjelkehullene i overgangen mellom de to etasjene i Cleeve (se fig. 165) er antatt å være fra et tregulv satt inn over det nedraste hvelvet da bygningen ble nyttet som gårdsbygning i senere tid (R. Gilyard-Beer 1969, s. 28).
90. I Byland cistercienserkloster i Yorkshire, er privétet lengre nord. Enkelte trekk skal likevel tyde på planer for at privétutbygget skulle få en mer normal plassering i østfløyens s/ø hjørne. Det er imidlertid uvisst om dette noengang ble ferdig (Peers 1971, s. 10f.).
91. Dormitoriets lengde ville da blitt nærmere 27 m. Dormitoriets størrelse er selvsagt avhengig av antall munkar i klosteret. Antallet er ukjent i Lyse. Til sammenlikning kan nevnes at i Cleeve var antall munkar sannsynligvis ca. 25 på 1200-tallet da dormitoriet ble bygget. Trolig har tallet ikke oversteget 28, mens rommet er antatt å være bygget for ca. 36 munkar. Dormitoriet er 25 x 137 ft (dvs. ca. 42 m langt) (Gilyard-Beer 1969, s. 26). I Lyse har det sannsynligvis vært færre munkar enn i Cleeve. Likevel kan antallet ha oversteget 20. Allerede i 1207 ble Tautra grunnlagt. Hvis tradisjonen den gang ble fulgt, skulle det tilsi at 12 munkar + 1 abbed ble sendt fra morklosteret. Dette skulle tyde på at rekrutteringen til Lyse var god. Ut fra bygningene ser det heller ikke ut som anleggelsen av Tautra utarmet morklosteret (jfr. kap. V). Med mindre abbeden i Lyse hadde egen bolig hadde også han trolig rom i dormitorie-etasje (jfr. note 76). Den antatte størrelsen på dormitoriet i Lyse virker derfor ikke usannsynlig. En annen grunn for sammenlikning med Cleeve er at før kapittelsalen i Cleeve ble utvidet, hadde den omtrent samme størrelse som vestre del av kapittelsalen i Lyse, ca. 6,5 x 6,5 m.
92. Hope mente imidlertid at "day room" eller "living room" ikke ville være en korrekt benevnelse da munkenes oppholdsrom egentlig var i selve korsgangen nærmest kirken (1898-1899, s. 348).

93. Steinen oppbevares nå i Hist.Mus. Bg. (kat.nr.MA 395).
94. På Meyers plan ligger vestmurens murliv inn mot refektoriet ca. 60 cm lengre øst enn i dag, målt ved det ø/v-gående fundamentet i refektoriet. Vurdert ut fra fotografi tatt under gjenoppbyggingsarbeidene (fig. 194), ser det ikke ut som murlivet den gang ble trukket lengre inn på fundamentflaten enn det var tidligere. Avstanden mellom østmuren i rom 10 og østre murliv av vestmurens nordre del ser ut til å være ubetydelig større, ca. 15 cm, på Meyers plan enn i dag. Denne forskjellen må kunne tilskrives planens målestokk.
95. Det er en utsparing i det n/v hjørnet, en fals, uvisst til hvilket bruk (se fig.170). Tilsvarende utsparing finnes i døråpningen mellom kjøkkenet og rom 13 og trolig også i den vestre portalen i kirkens sørmur.
96. Fundamentene ser ut til å ha tilnærmet rette ytterkanter og er tilsynelatende oppført av lagvis plasserte bruddstein. Oversiden av det ø/v-gående fundamentet har også et par kleberstein. De mindre bruddsteinshellene er antakelig lagt opp i senere tid som markering.
97. Mot det n/ø hjørnet har murlivet inn mot den østgående passasjen et sokkelparti i likhet med murlivet inn mot rom 10 (jfr. s. 87). Samme profil har også fragmentet av utvendig sokkel i det tilstøtende n/ø hjørnet av sørfløyen (fig. 19). Trolig har sokkelen her fortsatt frem mot inngangspartiet. Selve murhjørnet som er uskravert på Meyers plan, er gjenoppmurt med sokkel.
98. Ca. 50 cm fra sørmuren synes det å være en liten gjenmurt åpning (se fig. 174). Skiftegangen er imidlertid gjennomgående.
99. Ifølge anvendt praksis i gjenoppbyggingsarbeidene skulle tørrmuren i indre murliv angi en gjenmurt nisje i og med at ytre murliv har hel mur. Tørrmuren ble ikke nevnt av Lindstrøm.
100. Som fig. 168 viser, er det i vestmurens søndre del murt vanlig gråsteinsmur, trolig sekundært steinmateriale, over noen skift i småsteinteknikk. Som det fremgår av fig. 177, må også store deler av vestmurens nordre del ha vært gjenoppmurt i 20-årene (jfr. Lindstrøm 1928). Østre murliv er her delvis lagt opp som tørrmur og har noen uregelmessige steiner som stikker opptil ca. 30 cm utfor murlivet, målt ved døråpningen (jfr. fig. 19).
101. Ifølge muntlig informant som selv deltok i arbeidene i 1950-årene, ble flere klebersteiner den gang erstattet med nye kvadre.
102. Ifølge Lindstrøm (1928) var mursidene i gangen "... temmelig ødelagt og laa tildels sterkt utover saa det var meget vanskelig arbeide aa faa trykket de saapass tilbake at man kunne isolere ovenpaa". Det er bare vestmurens østre murliv som har beholdt et fremkragende parti. Det virker derfor ikke usannsynlig at dette er opprinnelig og kan tolkes som rester av forbandt.
103. Dersom portalene i østfløyen opprinnelig har hatt en annen utforming, har det kanskje også vært plass for en trappeoppgang til dormitoriet. Et senere skifte av dagtrappen over i sørfløyen ville i så fall kunne forklare trappens manglende forbandt med østmuren, men dette kan bare bli en antakelse.
104. Ifølge Aubert ble rommet under dagtrappen i østfløyen opprinnelig trolig også nyttet som parlatorium, men ble nesten over alt endret til fengsel på 1200-tallet (1947, b.2, s. 73).
105. Avdekkingen av fundamentene fulgte prinsippet "find the wall and follow it". Dette ble holdt for å være forsvarlig, fordi fundamentene lå i flukt med eller like under torven, og fordi hele området sann-

synligvis hadde vært forstyrret. Dessuten skulle bare overkanten av fundamentene avdekkes for å påvise fundamentflukten. Ca. midt i og i den s/v delen av det østre fundamentet ble det funnet noen få rester av kull. I den s/ø delen ble det funnet et profilert kleberfragment (sannsynligvis del av en base).

Fundamentene ble ikke nevnt i forbindelse med arbeidene i 1958. Det ble den gang tatt opp en "dyp grøft" langs ytre murliv av "syd og østfløyen". Grøftingen ble utført fordi murene var skadet av røttene fra trærne rundt ruinene. Grøften ble kultet og dekket med singel for å hindre vegetasjon (FNFB årbok 1958, s. 204). Det er heller ikke nevnt noe om fundament eller løsfunn i forbindelse med opparbeidelsen av parkeringsplassen noe senere.

106. Det ø/v-gående fundamentet var delvis dekket med grus. På grunn av at grusbunnen ligger lavere i rommets søndre del var fundamentets sørflukt godt synlig. Grusen ble fjernet slik at fundamentflukten kom frem, men midtpartiet ble ikke helt opprenset. Fundamentet ble avdekket for å se om det kunne være noen sammenheng mellom dette fundamentet og fundamentene i trapperommet og bruddsteinshellene i kjøkkenet (se fig. 19).
107. Fundamentets overkant ble avdekket frem til nordvangen i vestmurens døråpning nettopp fordi fundamentet stikker påfallende langt frem fra murlivet. En stikkprøve lengre sør viste ikke spor av noe tilsvarende fremspringende fundament.
108. Partiet i østmuren som omtrent skulle tilsvare nordflukten av det ø/v-gående fundamentets overkant, er oppmurt av mindre stein (jfr. fig. 191). I skiftet under ser det ut som om det ø/v-gående fundamentet binder inn i østmurens fundament.
109. En bruddstein i nordmurens ytterliv øst for det antatte lavatoriet, er trolig satt inn på et senere tidspunkt. Det virker mindre sannsynlig at det her skulle ha vært et parti med bruddstein.
110. På grunn av at murene var "... baade innvendig og utvendig temmelig ilde medfaret" ville en gjenoppbygging i småsteinsteknikk bli for kostbar. Over noen skift i småsteinsteknikk ble det derfor murt en vanlig gråsteinsmur med stein som en "... fant i rummet og som hadde været i veggen før". Dørrinnfatninger som en antok hadde vært av kleber ble oppført i småsteinsteknikk. Den antatte åpningen i nordmuren ble gjenmurt med bruddstein i tørrmur (Lindstrøm 1928).
111. Et nedre parti i småsteinsteknikk viser at murlivet helt i vest er lagt opp i 20-årene i likhet med kjøkkenets nordmur. Bl.a. formen på steinene og synlige spor av slag, som opprinnelig må ha vendt inn i murlivet, tyder imidlertid på at også kleberstein mellom dette partiet og døråpningen i refektoriet trolig er sekundært anvendt i muren. (Klebersteinenes størrelse: ca. 85 x 22 cm - fragment på ca. 20 x 16 cm og mindre.)
112. I ytterlivet er det vanskelig å avgjøre hva som er opprinnelig pinningsstein og hva som er tilkommet i 20-årene eller senere. Fugingen fra 50-årene gjør det heller ikke lettere. Som fig. 176 viser, er det brukt mye pinningsstein med rette bruddflater. Tilsvarende stein er bl.a. nyttet i muren videre østover mot dagrommet og i flere av de gjenmurte partiene i dagrommets vestmur (jfr. fig. 142). Denne type stein er ikke skifrig som steinene brukt i de gjenmurte partiene i småsteinsteknikk. Murverkets karakter er likevel tydelig.
113. For å undersøke om her kunne være anslag, ble en stein tatt ut av tørrmuren. Tanken på å undersøke hele det gjenmurte partiet ble

- oppgitt, også fordi tørrmuren i indre murliv nå er fuget. Det har derfor ikke vært mulig å påvise eventuelle anslag i indre murliv. Bunnivået i det gjenmurte partiet ser imidlertid ut til å være forskjellig i indre og ytre murliv (jfr. fig. 200 og fig. 195). Åpningen i indre murliv går ned til ett skift over fundamentnivå, mens åpningen i ytterlivet går ned til fundamentnivå.
114. For å undersøke om klebersteinen kunne ligge dypere, ble noe mer av grusbunnen i dette partiet fjernet. Omrisset av en større bruddstein som ligger inntil fundamentets nordflukt ble registrert (se fig. 19 og 202). En tilstøtende kleberstein som ligger enda lavere og som er del av fundamentets nordflukt, kan neppe være identisk med klebersteinen Nicolaysen observerte. Hva Nicolaysen har ment med "tilhuggen", er uvisst. Den avdekkete steinen så i hvert fall ikke ut til å være avfaset. Plasseringen passer heller ikke med Meyers plan.
 115. Steinens østside er inntegnet ca. 3,7 m fra østmuren, slik Meyers plan viser.
 116. På rekonstruksjonsplanen av Hovedøya (fig. 120) har Fischer inntegnet et tilsynelatende fundament for midtpilar i refektoriet. Fundamentet er ikke kommentert i teksten.
 117. Aubert henviste til Bilson og C. Peers som mente nyordningen først kom på slutten av 1100-tallet og utover på 1200-tallet. Aubert hevdet imidlertid at selv om dette kanskje var tilfellet i England, eksisterte nyordningen i Frankrike fra midten av 1100-tallet (1947, b.2, s. 99, og note 1). Hope og andre har bare nevnt at ordningen var fra midten på 1100-tallet.
 118. Ifølge Swartling var "auditorium juxta coquinam" "... only a small passage near the kitchen for the use of the cook and the lay brothers who, two at a time, helped in the kitchen". Hun antyder imidlertid at rommet vest for kjøkkenet i Alvastra også kan ha fylt en slik funksjon (1969, s. 120 og 128).
 119. Partiet nærmest det n/v hjørnet virker imidlertid mindre klart og er kanskje til dels gjenoppmurt.
 120. Prekestolen ble brukt ved den påbudte høytlesingen under måltidet. En ny munk ble utpekt hver uke til denne oppgaven i møtet i kapittel-salen (Aubert 1947, b.2, s. 109f.).
 121. Utover på 1400-tallet ble refektoriet med sin vanligvis store takhøyde ofte delt i to etasjer for forskjellig formål. I Kirkstall (fig. 21) ble f.eks. første etasjen brukt som misericordia fra slutten på 1400-tallet, mens annen etasjen fungerte som refektorium. Adkomsten var via en trapp nær det n/v hjørnet like sør for serveringsluken (Hope 1907, s. 48f.). I Lyse ser det imidlertid ut som det fremspringende murstykket ut fra nordmuren kan ha vært oppført samtidig med vestmuren. Det virker derfor mindre sannsynlig at det den gang kan ha vært påtenkt en trapp opp til en annen etasje.
 122. Nicolaysen kom ikke inn på hvor det opprinnelige ildstedet kunne ha ligget. "Lidt østenfor" døren i sørmuren fant han hva han antok kunne ha vært et ildsted "fra senere tid". Mot veggen var det oppmurt "en forhøining af ler samt brokker af teglsten og gulvfliser". Det ble funnet 3 steiner med hull i, som ble satt i forbindelse med en røkgang "fra nyere tid". En av steinene hadde spor av "kul eller sod". Ellers ble det bare påvist "levning af kul" i den da sannsynligvis gjenmurte døråpningen ut mot korsgangen. Nicolaysens utgraving gikk så pass dypt at han påviste et n/s-gående dren med utløp under sørmurens døråpning (1890, s. 8). Han nevnte imidlertid ingenting om funn

- av steinsetning e.l. som kunne ha tilhørt et ildsted. Feltet som ble avdekket i forbindelse med avhandlingen (se fig. 19), ga heller ingen slike opplysninger. Feltet ble tatt opp for å se om det ø/v-gående fundamentet i refektoriet fortsatte videre vestover. Resultatet var negativt. Det gjenværende murverket ser ikke ut til å ha spor av ildsted.
123. Steinene ble ikke nevnt hverken av Nicolaysen eller Lindstrøm. Det virker likevel lite sannsynlig at de skal ha vært lagt ned etter den tid. Det tidligere nevnte drenet går like vest for de omtalte steinene (se fig. 19). Det er også vanskelig å tro at de store steinene ikke skal ha hatt noen spesiell funksjon. Dersom de har vært fundament for ildsted, må sannsynligvis døråpningen inn til munkenes refektorium være sekundær.
124. Ifølge Nicolaysen gjensto bare fundamentet av nordmuren bortsett fra døråpningens vestvange (se fig. 11). I Lindstrøms rapport fra 1928 heter det at muren var i en "miserabel forfatning" og at den ved døråpningen var "... omtrent helt borte slik at det var meget vanskelig aa faa fastsatt aapningens ene side, hvilket endelig lykkedes og bredden stemte med de øvrige døraapninger".
125. Ifølge Lindstrøm ble de gjenoppførte partiene dels murt av "graa-sten og dels av smaasten".
126. Ifølge Nicolaysen gjensto kun fundamentet av både vest- og nordmuren (1890, s. 8). På Meyers plan (fig. 11) er imidlertid et parti av nordmuren mot det n/ø hjørnet skravert. Partiet tilsvare tykkelsen på korsgangens vestmur. Sørmuren er skravert frem mot vestmurens antatte ytterliv. Grunnlaget for å angi murtykkelsen på nord- og vestmuren er ikke oppgitt. I Lindstrøms rapport fra 1928 fremgår det at sør-, vest- og nordmuren var "omtrent helt forsvunnet". Vestmursfundamentet og vestre del av nordmursfundamentet ble ikke gjenfunnet, men det utvendige s/v hjørnet ble påvist. Murene ble rekonstruert ved hjelp av restene av nord- og sørmuren. Murene er dels gjenoppført i småsteinsteknikk og dels av bruddstein, delvis over noen skift i småsteinsteknikk. Vestmuren og søndre del av nordmuren ble markert med en jordvoll på grunn av at fundamentene ikke ble gjenfunnet. Meningen var først å blottlegge fundamentene og la dem bli liggende. (Dette til forskjell fra fundamentene i kapittelsalen og dagrommet hvor en ville skape romfølelse ved å gjenoppføre deler av muren.)
127. Lindstrøm anførte at det påviste s/v ytterhjørnet "... viste sig aa stemme med kirkens sydvestlige hjørne, idet kirkens og smiens vestlige sider har fluktet omtrent nøiagtig". "Vestlige sider" må her kunne tolkes som murens ytterliv.
128. En forutsetning er at gjenoppbyggingsarbeidene har fulgt vedtatt praksis. Vurdert ut fra murverket i nordmurens indre murliv (se fig. 210), virker det derfor mest sannsynlig at nordmurens nåværende innerflukt er den riktige. Bortsett fra én bruddstein som også krager utenfor den fremstikkende sokkelflaten, har murlivet jevn flukt. Nordmurens ytterliv er helt gjenoppført i småsteinsteknikk og gir derfor ingen holdepunkt. Sørmurens nåværende tykkelse skulle også være korrekt dersom prinsippene for gjenoppbyggingen har vært fulgt. Ifølge Lindstrøm ble sørmuren gjenoppført i "smaasten". Ytterlivet har noen få bruddstein i første skift, men er ellers gjenoppført i småsteinsteknikk (fig. 211). Bruddsteinene skulle derfor kunne tolkes som del av et tidligere murverk. Hvis dette er riktig, kan den mindre murtykkelsen på Meyers plan trolig skyldes at muren den gang ikke var helt avdekket. Dette ser i hvert fall ut til å ha vært tilfellet andre steder i klosteret, skal en dømme etter rapportene og gjenoppbyggingsarbeidene i 20-årene.

129. Fundamentet i rom 13 ble avdekket fordi nordre del delvis lå over nåværende grusbunn og syntes å flukte med korsgangens vestmur. Undersøkelsen gikk ut på å se om det kunne påvises et sammenhengende n/s-gående fundament med samme flukt. Hvorfor det i dag er en ø/v-gående markering ca. midt ved østmuren (se fig. 19, 213 og 215), er det ikke opplyst noe om i Lindstrøms rapport. Kanskje har det forbindelse med gruen Nicolaysen registrerte (jfr. s. 143). Om markeringen kan angi et ø/v-gående fundament, er ikke undersøkt i forbindelse med avhandlingen. Et slikt fundament er ikke nevnt hverken av Nicolaysen eller Lindstrøm. For å undersøke om fundamentet for den nåværende østmuren fortsatte videre sørover slik som i refektoriet, ble det også tatt opp et mindre felt like utenfor sørmuren (se fig. 19 og fig. 216-217). Resultatet var negativt. Hvorvidt den påviste steinsetningen like utenfor sørmuren kan være del av et ø/v-gående fundament er usikkert. Partiet kan dessuten ha blitt omveltet i forbindelse med grøftingen i 50-årene (jfr. note 105).
130. Dette murpartiet strekker seg ca. 4 m sørover, målt fra døråpningens sørvange. Lengden tilsvarer noenlunde den del av muren som skrår noe vestover og avslutter omtrent ved den ø/v-gående markeringen (se note 129). Lindstrøm anførte at østmuren var "... paa oversiden tildels løselig oppbygget av graastein og skrev sig antagelig fra den forrige utgravning. Disse ble nedtatt og muren rensset. Nicolaysen nevnte imidlertid ingenting om at noen av murene var blitt gjenoppført.
131. Brønnen er ikke tatt med på Meyers plan, men den er, som nevnt, angitt på Christies plan (fig. 3) og på Schiertz' plan (fig. 6), og synes også å være markert på kartet fra 1826 (fig. 4-5). Løsfunnene utgjorde "... en mengde kul, torvaske, slagg og forskjellige slags simple jernredskaber eller brudstykker deraf, hist og her også ler (til støbeformer?)" (1890, s. 8).
132. I 1950-årene ble det foretatt en undersøkelse av kulturlaget i rommet. Ut fra resultatet antok man at rommet først hadde vært steinhuggerverksted for bearbeiding av kleberstein til klosterbygningene, for så senere å ha fungert som smie (FNFB årbok 1958, s. 180 og 204). Jfr. fig. 19 som viser klebersteinene i det avdekkete fundamentet. Selv om det har vært bearbeidet stein i rommet, har dette neppe noe med rommets planlagte funksjon å gjøre.
133. Fischer mente sannsynligvis at natt-trappen hadde gått ned i nærheten av den vestre sørportalen som dermed ble eneste inngang til legbrødrekoret. En tilsvarende ordning finnes også i andre cistercienseranlegg.
134. I 1233 er det nevnt en cellarius i Lyse (jfr. s. 18). Selv om en slik tittel kan bety at Lyse den gang også hadde et cellarium, sier det ingenting om cellariets beliggenhet.
135. Ifølge Reimers' rapport fra 1924, var inngangen gjenmurt med "smaa-stein i tørrmur". Steinene var delvis falt ut eller lå "hultert i bulter" i åpningen. Det virker derfor lite sannsynlig at dette kan representere en permanent gjenmuring fra middelalderen og i selve klosterkirken.
136. Dette kan ikke ha noe å gjøre med arbeidene i 1920-årene. Ifølge Reimers' rapport fra 1923, utgjorde korsgangens vestmur første etappe i gjenoppbyggingsarbeidet. Muren ble utbedret i "rullesteins-teknikk" "paa yttersiden og indersiden" fra portalen og nordover til kirken (se fig. 221 og 223) (jfr. note 37). En profilert vangestein som hørte til portalen, ble funnet "i nærheten" og innsatt på "venstre side av aapningen" (fig. 224). Murpartiet sør for portalen er gjenoppført i småsteinteknikk.

137. Om en utgraving vil avdekke fundamentene er usikkert. Ifølge Fischer var fundamentene til dels fjernet på Hovedøya, og som tidligere nevnt, fant heller ikke Lindstrøm alle fundamentene i det s/v rommet.
138. Brønnen kan være sekundær og rommet kan ha vært nyttet som f.eks. eldhus også før reformasjonen. I andre land gikk i hvert fall antall legbrødre sterkt tilbake etter midten på 1300-tallet og funksjonen av vestfløyen ble etter hvert delvis endret. Årsaken til den manglende rekrutteringen i England blir av bl.a. Hope forklart med at "... the gradual spread of education and other causes had extinguished the class from which they had been formerly drawn". Legbrødrene ble så erstattet av "hired servants and labourers" (1898-1899, s. 373). Når vestfløyen i Lyse kan ha mistet sin opprinnelige funksjon, vet vi ingenting om. At den fløyen nesten er helt forsvunnet, skyldes kanskje bare tilfeldigheter i forbindelse med nedbrytingen av klosteret etter reformasjonen.
139. Dette går ikke klart frem i særtrykket fra 1890 (s.7). I rapporten fra utgravingen i 1888 refereres det til "de forefundne spor" i forbindelse med korsgangen (FNFB årbok 1887, s. 143). Hill anførte at "one angle pier and ten coupled bases remain in situ, ..." (1910, s. 21). Dette kan imidlertid være sluttet ut fra Meyers plan.
140. Hensikten var å gjøre anlegget lettere forståelig (FNFB årbok 1929, s. 184).
141. Nicolaysen fant her et trinn som han satte i forbindelse med vannbæring fra brønnen i klostergården til kjøkkenet. Om trinnet også var der før arkadebuene ble revet, er kanskje tvilsomt. Det virker i hvert fall lite trolig med en inngang til klostergården i et av arkaderekkenes hjørner.
142. De profilerte halvdelene av to anfangsstein (BRM 63/373-374) står i hagen på Lysekloster Hovedgård.
143. Ifølge Nicolaysens oppsummering skal også de to basene (fig. 13, nr 25 (med del av plint og søyleskaft) og nr. 26) ha tilhørt korsgangen. Begge basene har attisk profil. Målene er imidlertid noe større enn på de øvrige basene fra korsgangen. Nr. 25 er gjenfunnet i steinsamlingen. Det er uvisst om den kan være del av en dobbeltsøyle. Basen er ikke inkludert i min oppsummering av stein fra korsgangen. For det første vet jeg ikke om den har tilhørt korsgangens arkaderekker, på grunn av forskjellige mål. For det andre vil den alene i så fall ikke kunne si noe om en eventuell variasjon av arkaderekkenes utforming. Det finnes korsganger med alternerende enkle og dobbeltsøyler som har like buer - ikke over- og underordnede buer (f.eks. Moissac i Frankrike). En slik utforming er imidlertid ikke nevnt i det engelske materialet jeg har gått gjennom.
144. Når det gjelder nr. 2/6, jfr. s. 171 og for nr. 13, se s. 169 og note 153.
145. I sin magistergradsavhandling om korsgangen på Hovedøya, anfører E. Elster at det i England er "... et stort materiale ex situ av senere 1100-talls og tidlig 1200-talls korsganger". Få av disse skal imidlertid være tegnet eller fotografert (1979, kap. 4, s. 23). Dette fremgår også av fotomaterialet jeg har sett gjennom i Courtauld Institute of Art, avd. Conway Library.
146. De to korsgangene er nevnt, da de tilfeldigvis har sammenstillingen chevroner/vulstprofiler. Jeg har sett korsgangene, men kjenner ikke anleggenes bygningshistorie. Ifølge en folder fra St. Saveur skal denne korsgangen ha vært oppført mellom 1160-1180.

147. To opplysninger som foreligger i denne genre er av liten verdi. Nicolaysen anførte at biskop Sigurd skulle ha skjenket klosteret "... en stor del (non mediocriter) af sit fædrenegods (patrimonia) ..." (1890, s. 3). Uttrykket "non mediocriter" er imidlertid en vanlig uttryksmåte i tilsvarende sammenheng. En slik formulering kan derfor ikke indikere noe om klosterets økonomiske evne til stor eller liten byggeaktivitet i den første tiden. Heller ikke Magnus Lagabøters testamentariske gave på 12 mark sterling kan bety noe i denne sammenheng (Johnsen 1977, s. 50). Til det er summen for liten.
148. Da gravene har felles mellomvegg og endevegg mot vest slik også Nicolaysen opplyser (1890, s. 9), må de kunne oppfattes som en dobbeltgrav.
149. Jeg støtter meg her vesentlig til Bond (1906), og for profiler også til Paley (1891) og Forrester (1972).
150. Ifølge E.B. Hohler er typebenevnelsen "wedge-scullup" "commonly known" (1976, s. 35).
151. Lidén skiller mellom "kalk-kapitél" og "skivekapitél" (1974, s.55). Benevnelsen "kalk-kapitél" er f.eks. brukt om et kapitél fra Jonsklosteret i Bergen (fig. 248). Kapitélet kan imidlertid neppe oppfattes som vesensforskjellig fra skivekapitélet i Lyse. Selv om kalkformen er karakteristisk, kan benevnelsen derfor virke noe forvirrende i og med også Jonsklosterets kapitél har "skiver".
152. For å lette fremstillingen benevner jeg denne typen som "chevroner med innskrevet bladrosett", selv om den kan oppfattes som sammensatt av to motiv.
153. Meyer har satt sammen en anfangsstein og en buestein etterfulgt av et buesteinsfragment. Hvis vi flytter buesteinen over på den andre buen som går ut fra anfangssteinen, vil nemlig chevronen danne en tilsvarende rombeform som vi allerede har påpekt i Lyse. Dette gjelder i hvert fall forsiden. Vi vil også få en rombeform dersom vi føyer en liknende utformet buestein til den angitte buesteinen på Meyers oppriss. I de gjenoppsatte buene i korsgangen står et par stein slik Meyers oppriss anviser. Sammen med profilet på anfangssteinene danner chevronene dermed trekanter. Motivet på de andre buesteinene danner rombeformer. På samtlige buesteiner går den skråstilte staven også samme vei. Overgang trekant/rombe virker derfor mindre heldig.
154. Noen av steinhuggermerkene kan ha en viss likhet, men den karakteristiske punktueringen på de aller fleste steinhuggermerkene i Trondheim, gjenfinnes ikke i Lyse. Ett unntak er kanskje fig. 241, nr. 1 som synes å ha en svak punktuering.
155. Bortsett fra tilgjengelig plansjeverk, har jeg gått gjennom det jeg har ansett for å være relevant fotomateriale i Courtauld Institute of Art, avd. Conway Library, og i National Monuments Record.
156. Jeg har ikke hatt anledning til å se gjennom E. Sharpes "Architectural Parallels", London 1848. Plansjeverket finnes ikke i Norge ifølge U.B.Bergen, og det skal være vanskelig å få innlånt slike verk fra utenlandske bibliotek.
157. Med mindre annet er oppgitt, bruker jeg Fergussons dateringer når det gjelder cistercienseranleggene. Jeg går da ut fra at Fergusson konsekvent ville angitt andre forskeres dateringer om disse skulle vise avvik, slik han gjør det i enkelte tilfeller.

158. Gilyard-Beer gir bare vide dateringer idet han kun henviser til byggeperioder under de forskjellige abbedene.
159. Skissen er funnet i Courtauld Institute of Art, avd. Conway Library og skal være tatt fra "Proceedings of Society of Antiquarians" fra 1915-16.
160. Fergusson henviser imidlertid bare til kapitélene og daterer dem til ca. 1165. Bilson mener korsgangen var noe av det siste som ble oppført av bygningene rundt klostergården og setter dem til 1170-tallet (1909, s. 199). Det synes ellers å være enighet om at samtlige bygninger rundt klostergården var reist innen 1182.
161. Fergusson henviser til forskere, bl.a. Bilson (1909), som har ment at kirken (i hvert fall den østre delen) ble oppført før 1177. Andre, bl.a. Pevsner (1973), har hevdet at arbeidet ble påbegynt etter 1177. Fergusson henviser også til Peers som foretok utgravinger i Byland i 1920-årene og som anfører tre byggetapper: en pré-1177, en 1180-1200 og en 1200-1225. Fergusson setter de to første byggefasene til henholdsvis ca. 1160-1170 og ca. 1170-1177. Byggefase to inkluderer kirkens kor, tverrskip og østre del av skipet (1984, s. 72 og s. 82f.). Fergussons argumentasjon gjør at det virker naturlig å følge hans datering.
162. I en note i forbindelse med nordre kapell i nordre tverrskip, angir Pevsner at dette kapellet sto ferdig "by 1200". Vi må derfor kunne anta at dette gjelder hele nedre del av nordre tverrskip (1973, s. 87f.).
163. Noen eksakt datering av hvelvene har jeg ikke kunnet finne. Hele den østre delen, kor og tverrskip, skal ha vært lagt ut i 1192, mens det øvrige arbeidet har vært utført i en "more piecemeal fashion". Øvre del av søndre tverrskip ble imidlertid fullført i en "quite different and much later style" (Kidson 1977). Denne delen blir av Pevsner datert til 1230-årene eller noe senere (1973, s. 91). Det er derfor mulig at sluttsteinene i nordre tverrskip kan dateres til 1220. Men om det er disse Nicolaysen sikter til, er likevel uvisst.
164. En sluttstein i søndre tverrskips søndre travé kan muligens ha samme bladutforming som i Lyse. Fotografiet gir imidlertid ikke noe klart inntrykk. Bladverket her har også både tre- og flerflikete blad og er dessuten meget senere.
165. En skisse i Courtauld Institute of Art, avd. Conway Library, viser en rekonstruksjon av et par arkadebuer fra korsgangen i Reading, benediktinerkloster i Berkshire. Korsgangen har her alternerende runde og oktagonale søyleskaft. Zarnecki har datert noen kapitél fra korsgangen til ca. 1130 (1951, ill. 59 og 63). Liknende kapitél ser ut til å være inntegnet på skissen.

FORKORTELSER

B. foran museumsnummer = samlinger ved Historisk Museum, Bergen.

BRM foran museumsnummer = signatur for middelalderarkeologisk materiale ved Historisk Museum, Bergen.

FNFB årbok = Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok.

Hist.Mus.Bg. = Historisk Museum, Bergen.

KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.

MA foran museumsnummer = middelaldersamlingen ved Historisk Museum, Bergen.

M.s. U.B.B. = manuskriptsamlingen ved Universitetsbiblioteket, Bergen.

NKL = Norsk Kunstnerleksikon.

ANVENDT LITTERATUR

- Anker, P.: Høymiddelalderens skulptur i stein og tre, - i: Norges Kunsthistorie, bd. 2, Oslo 1981.
- Aubert, M.: L'Architecture Cistercienne en France, b. 1-2, 2. utg. Paris 1947.
- Bendixen, B.E.: Nonneseter Klosterruiner. Utgitt av Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Bergen 1893. Supplement medfølger Foreningens Aarsberetning for 1892.
- Bilson, J.: The Architecture of Kirkstall Abbey Church, with Some General Remarks on the Architecture of the Cistercians. Publications of the Thoresby Society, 16. Leeds 1907.
- Bilson, J.: The Architecture of the Cistercians with Special Reference to Some of Their Earlier Churches in England. I: Archaeological Journal 66, London 1909.
- Bond, F.: Gothic Architecture in England, London 1906.
- Borg, A.: The Development of Chevron Ornament. - I: The Journal of the British Archaeological Association, vol. 30, London 1967.
- Braunfels, W.: Abenländische Klosterbaukunst, Köln 1969.
- Brochmann, O.: Bygget i Norge, b.1, Oslo 1979.
- Buckle, E.: The Buildings of Cleeve Abbey, Somersetshire Archaeological and Natural History Society's Proceedings, 1889, vol. 35, Taunton-London.
- Butler, C.: The Cistercians in England and Wales: A Survey of Recent Archeological Work 1960-1980. - I: Cistercian Studies Series: Nr. 66, vol. 1, ed.: M.P. Lillich. Kalamazoo, Michigan 1982.
- Canivez, J.M.: Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786, 9 vols., Louvain 1933-1941.
- Courtauld Institute Illustration Archives. Archive 1: Cathedrals and Monastic Buildings in the British Isles, General Editor P. Lasko, part 1-11. London 1976-1984.
- Craster, O.E.: Tintern Abbey, London: Department of the Environment, 1974.
- Curmann, S.: Cistercienserordens Byggnadskonst, 1. Kyrkoplanen, Stockholm 1912.
- Dickinson, J.C.: Furness Abbey, London: Department of the Environment, 1970.

- Dimier, A.: L'Art Cistercien, France, nr. 16 i serien: La Nuit des Temps, Yonne 1962.
- Dimier, A.: L'Art Cistercien hors de France, nr. 34 i serien: La Nuit des Temps, Yonne 1971.
- Dimier, A.: Recueil de Plans d'Églises Cisterciennes, 2 vols., Paris 1949, Supplement, Paris 1967.
- Donnelly, J.S.: The Decline of the Medieval Cistercian Laybrotherhood, Fordham University Studies, History Series 3, New York 1949.
- Dubois, J.: Du Nombre des Moines dans les Monastères. Lettre de Liguge, 2, nr. 134, 1969.
- Elster, J.: Metoder og prinsipper i hermeneutisk forsknings-tradisjon. - I: Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift, 1979, Bd. 33, Häfte 3.
- Fergusson, P.: Architecture of Solitude, Cistercian Abbeys in Twelfth-Century England, Princeton 1984.
- Fett, H.: Norges Kirker i Middelalderen, Kristiania 1909.
- Fischer, G.: Klosteret på Hovedøya, Fortidsminner LXI, Oslo 1974. (Første gang publisert i St. Hallvard 1935.)
- Fischer, G.: Domkirken i Stavanger, Kirkebygget i middelalderen, Oslo 1964.
- Fischer, G.: Domkirken i Trondheim 1-2, Oslo 1965.
- Forrester, H.: Medieval Gothic Mouldings, London og Chichester 1972.
- Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, årbøker: 1848 (s. 13f.), 1887 (s. 141ff.), 1888 (s. 192ff.), 1889 (s. 73f.), 1890 (s. 145 og 155), 1926 (s. 203), 1927 (s. 107 og 163), 1929 (s. 184 og 197), 1931 (s. 191), 1955 (s. 220), 1956 (s. 195), 1958 (s. 180 og 203f.).
- Gilyard-Beer, R.: Cleeve Abbey, London: Department of the Environment, 1969.
- Gilyard-Beer, R.: Fountains Abbey, London: Department of the Environment, 1975.
- Gransden, A.: Realistic Observation in Twelfth Century England, Speculum vol. XLVII, nr. 4, Cambridge, Massachusetts 1972.
- Hahn, H.: Die frühe Kirchenbaukunst der Zisterzienser, Berlin 1957.
- Hamilton Thomson, A.: Roche Abbey, London: Department of Environment, 1971.
- Helle, K.: Norge blir en stat 1130-1319, Handbok i Norges Historie, b.3, Bergen-Oslo-Tromsø 1974.

- Hill, E.: Lysekloster, Norway, Norwegian Club Year Book, 1910.
- Hohler, E.B.: The Capitals of Urnes Church and their Background, København 1976. Særtrykk fra Acta Archaeologica, vol. 46, 1975.
- Hope, W.H.St.John: Fountains Abbey, Yorkshire Archaeological Journal 15, 1898-1899.
- Hope, W.H. St.John: Kirkstall Abbey, Publication of the Thoresby Society 16, Leeds 1907.
- Johansen, A.B.: Forholdet mellom Teori og Data i Arkeologi og andre Erfaringsvitenskaper, nr. 1 i serien Arkeologiske Skrifter, Historisk Museum, Universitetet i Bergen, 1974.
- Johansson, H.: Ritus Cisterciensis, Studier av de Svenske Cistercienser-klostrens Liturgi, i: Bibliotheca Theologiae Practicae, nr. 18, Lund 1964.
- Johnsen, A.O.: De Norske Cistercienserkløstre 1146-1264, sett i Europeisk Sammenheng. Vitenskaps-Akademiets Avhandlinger 2, nr. 15, Oslo-Bergen-Tromsø 1977.
- Kautzsch, R.: Kapittelstudien, Berlin 1936.
- Kidson, P.: Lincoln, St. Hugh's Choir and Transepts, part 3, i serien: Cathedrals and Monastic Buildings in the British Isles, utgitt av Courtauld Institute Illustration Archives, London 1977.
- Kielland, T.: Middelalderlige Flisegulver i Norge, - i: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, årbok 1921.
- Kirkstall Abbey Excavations 1950-1954, Publications of the Thoresby Society, Leeds 1955.
- Kirkstall Abbey Excavations 1955-1959, Publications of the Thoresby Society, Leeds 1961.
- Kirkstall Abbey Excavations 1960-1964. Publications of the Thoresby Society, Leeds 1967.
- Klüwer, L.D.: Norske Mindesmærker, Christiania 1823.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, b.1-21, 2. opplag, 1980-1982, diverse artikler.
- Lackner, B.K.: Early Cistercian Documents in Translation, Appendix 1, i Lekais The Cistercians, Ideals and Reality. Kent, Ohio 1977.
- Lekai, L.J.: The Cistercians, Ideals and Reality. Kent, Ohio 1977.
- Lange, Chr.A.: De Norske Klostres Historie i Middelalderen. Christiania 1847.
- Lange, Chr.A.: De Norske Klostres Historie i Middelalderen, 2. utg., Christiania 1856.

- Leask, H.G.: Irish Churches and Monastical Buildings 1-3, Dundalk 1955-1958.
- Lexow, J.H.: Middelalderens Steinkirker i Rogaland, Stavanger 1958, i: Stavanger Turistforenings Årbok 1957.
- Lidén, H.-E.: Munkeby Kloster ved Levanger, Oslo 1970. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1969.
- Lidén, H.-E.: Tautra Klosterruin på Frosta, Oslo 1970. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1969.
- Lidén, H.-E.: Middelalderen bygger i stein. Oslo-Bergen-Tromsø 1974.
- Lidén, H.-E.: Middelalderens steinarkitektur i Norge, i: Norges Kunsthistorie, b. 2, Oslo 1981.
- Lidén, H.-E.: Middelalderens Bergen - Kirkenes By, i serien: Onsdagskvelder i Bryggens Museum, Bergen 1986.
- Lidén, H.-E. og Marie Magerøy: Norges Kirker, Bergen, b.1., Oslo 1980.
- Lidén, H.-E. og Marie Magerøy: Norges Kirker, Bergen, b.2., Oslo 1983.
- Lindøe, K.: Munkenes Garveri på Lysekloster. Artikkell i Bergens Tidende, 26.9.1931.
- Lorenzen, V.: De Danske Cistercienserklostres Bygningshistorie. København 1941.
- Mahn, J.-B.: L'Ordre Cistercien et son Gouvernement des Origines au Milieu du XIII Siècle (1098-1265), 2.utg., Paris 1951.
- Meer, F.v.d.: Atlas de l'Ordre Cistercien. Amsterdam-Bruxelles 1965.
- Merton, T.: The Waters of Silence. London 1950.
- Mohn, A.: Lysekloster, fører. Bergen 1959.
- Morris, R.K.: The Development of Later Gothic Mouldings in England 1250-1400, Part 1, Architectural History, Journal of the Society of Architectural Historians of Great Britain, vol. 21, 1978.
- Newmann, J.: North East and East Kent, i serien: Buildings of England. Harmondsworth, Middlesex 1969.
- Nicolaysen, N.: s. 13f. i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1848.
- Nicolaysen, N.: s. 141ff. i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1887.
- Nicolaysen, N.: s. 192ff. i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1888.
- Nicolaysen, N.: Om Lysekloster og Dets Ruiner, Kristiania 1890. Utgitt av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Medfølger Foreningens Aarsberetning for 1889.

- Nicolaysen, N.: Hovedø Kloster og Dets Ruiner. Kristiania 1891. Utgitt av Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Medfølger Foreningens Aarsberetning for 1890.
- Norsk Kunstnerleksikon, b.l., Oslo 1981.
- Ortved, E.: Cistercienserordenen og dens Klostre i Norden, b.1-2, København 1927-33.
- Paley, F.A.: Gothic Moldings, London 1891.
- Peers, C.: Byland Abbey. London: Department of the Environment, 1971.
- Peers, C.: Rievaulx Abbey. London: Department of the Environment, 1974.
- Pevsner, N.: Lincolnshire, i serien: Buildings of England. Harmondsworth, Middlesex 1973.
- Regesta Norvegica 1-, Christiania/Oslo 1898-.
- Roberts, E.: Molding Analysis and Architectural Research: the Late Middle Ages, i: Architectural History, b.2, 1977.
- Ruprich-Robert, V.: L'Architecture Normande aux XI et XII Siècles, Tome I-II (1884-1889), Reprint 1971, Farnborough.
- Salzmann, L.F.: Building in England down to 1540. Oxford 1967.
- Samson, C.H.: St. Marys Abbey, Old Cleeve (An Account of some recent Discoveries made at Cleeve Abbey). Somersetshire Archaeological and Natural History Society Proceedings, 1875, New Series, vol.1, Taunton/London 1876.
- Schaefer, J.O.: The Earliest Churches of the Cistercian Order, Cistercian Studies Series, no. 66, vol.1, ed.: M.P. Lillich. Kalamazoo, Michigan 1982.
- Sigsjø, R.: Klosterstaden Varnhem. Særtrykk fra Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1979-1980.
- Swartling, I.: Alvastra Abbey. The first Cistercian Settlement in Sweden. Stockholm 1969.
- Tveit, N.: Lysekloster gjennom 800 år, 10. juli 1146 - 10. juli 1946.
- Tveit, N.: OS. Eit utsyn over Osbygdi fra gamall tid til no. 1. Bygdesoga, 3. opplag. Bergen 1979.
- Webb, G.: Architecture in Britain. The Middle Ages. I serien: The Pelican History of Art. Harmondsworth, Middlesex 1956.
- Zarnecki, G.: English Romanesque Sculpture 1066-1140. London 1951.
- Zarnecki, G.: Later English Romanesque Sculpture 1140-1210. London 1953.
- Wissing, J.A.: Betragtninger vedrørende tekniske anlæg i Løgum Kloster. I serien: Løgum Kloster - Studier 1. Løgum Kloster 1978.

UPUBLISERT MATERIALE

- O.E. Eides Instruks og Veiledning for Utfylling av Steinskjema A.5, 1975. (Utarbeidet for registrering av steinmaterialet i Lyse og på Bergenhus.)
- E. Elsters magistergradsavhandling i kunsthistorie, Oslo 1979, "Klosteret på Hovedøya. En undersøkelse av bygningsskulpturen".
- Korrespondanse 1861-1899, vedrørende utgravingene i Lyse, mellom eiere av Lyse Kloster og Direksjonen for Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring og Antikvar N. Nicolaysen. Samt utkast til servitutt mellom daværende eier av Lyse og Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Oppbevares i Foreningens arkiv, avd. Oslo.
- Korrespondanse 1956-1957, vedrørende arbeid i Lyse, mellom J. Lindstrøm og R. Kloster, E. Mikalsen Nyheim og Riksantikvaren, samt kostnadsoverslag og faktura for levert kleberstein. Oppbevares hos C. Lindstrøm, Bergen.
- H.-E. Lidéns rapport 1975, vedrørende arbeid i Lyse. Oppbevares i Riksantikvarens arkiv.
- J. Lindstrøms rapport 1924 og 1928, fra gjenoppbyggingsarbeidene i Lyse. Oppbevares i Riksantikvarens arkiv.
- Arbeidsformannens, E. Mikalsen Nyheims, rapport fra arbeidene i 1955. Oppbevares hos C. Lindstrøm, Bergen.
- E. Reimers rapport 1923, fra gjenoppbyggingsarbeidene i Lyse. Oppbevares i Riksantikvarens arkiv.
- Servitutt 1890, mellom eieren av Lyse Kloster og Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Oppbevares i Statsarkivet, Bergen.